



Series I

Volume XXX

2004

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՅԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004)

More on Counterfeits	1
Wanted	1
Letters	2
Latest	2
NERCESSIAN, Y. T. Coinage of Levon V, the Last King of Cilician Armenia	3
Armenian Numismatic Literature	23
Eskijian, Luther, Armenian Numismatic Society Publications	
Letters, "Cilician Armenian Coin Hoard"	27
Announcement	28
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (մասն III) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part III))	29
Armenian Numismatic Literature	45
NERCESSIAN, Y. T. Armenian Coins Excavated at Kinet	47
ՄԱՏԻՈՍՅԱՆ, Վարդան. Նամակ մը՝ Զարեհ Պառվեանին (MATIOSSIAN, Vartan, A Letter from Paul Z. Bedoukian)	56
Editorial,	57
Errata,	58
Obituary,	58
ԱՐԱՐԱԿԱՆԱՐԱՐԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (մասն IV) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part IV))	59
KOVACS, Frank L., Additions and Corrections to Armenian <i>Coins and Their Values</i> ,	83
ԻՇԽԱՆԱՆ, Յ., Բայց նամակ Հայ Դրամագիտական Հնկերակցութեան յարգելի անդամներին	87
ISHKANIAN. H., Open Letter, Armenian Numismatic Society, Dear Members	88
Survey	88+
A Letter to our Membership	89
Announcement	89
Donations	90
NERCESSIAN, Y. T. Additional Evidence on the Authenticity of Cilician Armenian Gold Coins	91
At \$400 an Ounce, Armenia Sells Its Gold Reserve	98
Books Have Reached Armenia	98
SARYAN, L. A. Some Information Concerning the Authenticity of the Armenian Gold Half Tahekan	99
AVANESSIAN, E. Letter from Tehran on Armenian Bank Notes	103
Armenian Numismatic Literature	106
Letters	107

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY
8511 Beverly Park Place
Pico Rivera, California 90660-1920, U.S.A.

January 19, 2004

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY PUBLICATIONS

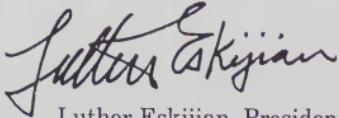
ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY (ANS) ACHIEVES ANOTHER MILESTONE WITH THE PUBLICATION OF THE SECOND VOLUME OF DR. PAUL Z. BEDOUKIAN'S LEGACY (*SELECTED NUMISMATIC STUDIES II*).

Dr. Bedoukian is considered the foremost authority in the studies of our Armenian numismatics. His great knowledge of chemistry, metallurgy, alone with his inquisitive mind, added to his love of our Armenian heritage made him very special.

Our ANS is honored to have been given the privilege to review and publish his writings. ANS is possibly the only Armenian numismatic organization in existence, being founded in 1971. It is a non-profit, and is tax deductible.

ANS has many different numismatic books and journals of our ancient and medieval coins. They a treasury of information, culture. They are now available to the public at fair prices, and available from our secretary, Y. T. Nercessian, Phone: 562-695-0380. Address: Armenian Numismatic Society, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660, USA.

ANS is supported by volunteers, and service love our Armenian heritage. Any help that you can give to assist us will be greatly appreciated.



Luther Eskijian
Luther Eskijian, President



Series I

Volume XXX, No. 1

March 2004

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 1

More on Counterfeits	1
Wanted	1
Letters	2
Latest	2
NERCESSIAN, Y. T. Coinage of Levon V, the Last King of Cilician Armenia	3
Armenian Numismatic Literature	23

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

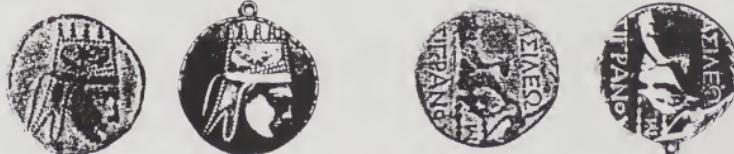
Vol. XXX, No. 1

March 2004

MORE ON COUNTERFEITS

Recently three collectors contacted us, by telephone and letters, to inquire about the authenticity of a Tigranes II drachm, having a design similar to the ACV Plate 42-1 counterfeit coin. They noticed this coin being auctioned on internet: one closing on April 4, 2003 and a second time on October 6, 2003. We are unsure if they were different pieces or presented for sale by different dealers. In both cases the sellers were located in Lebanon. All collectors contacting us were discouraged from bidding on them.

We have not seen these coins and not examined them physically. According to the information one collector provided, it is called "Authentic Greek Coin Drachm, Tigranes II." The diameter is 25 mm, weight 6.4 grams, metal unknown. The illustration showed some red coloring on the drachm.



A few decades ago they manufactured a key chain in Yerevan where the obverse and reverse designs are identical to the so-called drachm of Tigranes II. The "medal" hanging from the key chain has a maximum diameter of 25 mm, weight 6.59 g. (with the loop), metal an unknown white alloy. A 2nd example weighed 6.46g., 3rd 6.38 g., 4th 6.30g. (with the loop).

The loop was cut from our first copy and the loop-area of the medal filed to a smooth edge. The new weight of the medal changed to 6.52 grams, 0.07 gram less than the original medal and 0.12 gram more than the drachm weight. The same experiment was repeated with the second medal copy: the new weight, 6.40 g.

It is conceivable that one could detach the "medal" from the key chain, file the loop, bury it in soil for a few years or may be less and when it gets little bit rusty it may resemble a newly unearthed coin. (Illustrations: drachm received by mail, key chain medal with loop.) YTN

WANTED

We would like to purchase

MICROSOFT WORD 5.1.a or 98 for ArmNS Macintosh computer

Telephone: Nercessian, 562-695-0380

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSee@aol.com). Associate Editors, W. Govenian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

LETTERS TO THE EDITOR

Today I received a copy of Paul Bedoukian's *Selected Numismatic Studies*, Volume II.

You deserve the accolades of the Armenian collecting fraternity for your strenuous, indefatigable efforts that made it possible for this work to see the light of day.

You can rest assured that your efforts will be greatly appreciated by collectors in the years to come. I am pleased to have contributed a small part in its creation.

L. A. Saryan

We would like to express our deepest and sincere appreciation for your book *Selected Numismatic Studies II* that you had sent us through Mr. Ara Arzruni.

This book is a part of our library now and we would like to tell you that it will help us in our work, especially since we have a numismatic section. We also have other books of yours in our collection.

We would also like to congratulate you for the scientific work that you have done, and we wish all the strength and courage to continue your work.

Yerevan Archbishop Tabakian
Director of Cilicia Museum, Antelias, Lebanon

I recently received what appear to be two identical copies of *Selected Numismatic Studies II* by Paul Z. Bedoukian. I assume they are to thank me for my contribution towards the publication fund, but I am not sure why I received two. Are they identical? I have been reluctant to tear off the paper wrappers to confirm they are the same, as I would give the second copy away if they are identical.

Robert Ronus

Our Reply: It is our way of saying "Thank you" for your extremely generous donation. Yes, we sent you two books. They are identical.

... Սեպտեմբերին կատարած մագրիպեան ուղևորութիւնս յաջող էր ու հետաքրքիր: XIII դրամագիսական միջազգային կոնքրեսը հիանալի էր կամակերպուած: Զելուցում նույնուած էր պղնձէ այն դրամներին, որոնց զարձերեսին Մամին էր պատկերուած: Վերջերս ի յայս եկած համեմատապար լաւ պահպանուած մի նույնի շնորհին հնարաւոր եղան ամրողովին ընթեցել զարձերեսի զրութիւնը և պարզել, որ դրամը թողարկուել է Հուկիս Վերոսի ժամանակ իշխած հայ թաղաւորի օրօք պայմինքն Սոհեմոսի: Դրամի զարձերեսին նոյնպէս զրութիւն կայ, բայց այն առայժմ ինձ լայտնի օրինակների վրայ անլութենելի է: ...

Ruben Vardanyan

Շնորհակալութեամբ ստուգայ *Selected Numismatic Studies II*-ի երկու հատորները: Անզամ մը ևս կը շնորհաւորեմ Ձեզի և Հայ թրամակիսական Ընկերակցութիւնը, որ տարիներու ճիշերէ եւք լոյս աշխարհ քերաւ այս արժէքաւոր գիրքը:

Գիրքին և Ձեր կատարած նույնական զրոդիքս յօդուածով մը յայտնեցի Արծիւ ամսաթերթի վերջին թուն մէջ՝ խնդրելով հայ մասնուշին որ արտասով զայն Ներքակ օրինակ մը այդ յօդուածէն նաև, իմ լաւ բարեկամ Տիգրան Ուկոնին յօդուածն դրան իր website-ի վրայ կը յուսամ անձերու և շրջանակներու քով արժագանգ գտնի յօդուածն և առաջարկներու...

Ara Ardzrouni

LATEST

Bank notes of Armenia (1917-1924) were exhibited in Tehran, Iran.

The exhibition was organized by Edik Avanessian and displayed in August 2003.

**COINAGE OF LEVON V,
THE LAST KING OF CILICIAN ARMENIA
(A Classification)**

Plates 1-2

Y. T. NERCESSIAN

Introduction

Fifty years ago Paul Z. Bedoukian started working on Cilician Armenian coins. In 1958, he made his famous pilgrimage to Europe in search of material for a book named *Coinage of Cilician Armenia*.¹ After spending a few weeks in several cities (Paris, Vienna, Venice, Cannes, Oxford, and London) where Armenian coin collections were preserved, he returned New York accompanied by aluminum foil impressions of five thousand Armenian coins. Several years later his corpus on the coins of Armenian Cilicia was published.²

Since the publication of his monograph on the Cilician Armenian coins by the American Numismatic Society (1962) and the Mekhitarist Press (1963),³ and also his booklet under the title of *Medieval Armenian Coins* (1971),⁴ tens of thousands of additional Armenian coins surfaced. Coin dealers began listing them in sale and auction catalogues, and Armenian coins were saved from the melting pot and conversion to silver. Presently, it is estimated that the number of Armenian coins is around one hundred thousand pieces.

Bedoukian prepared his corpus based on the material available to him. New coin types and varieties have surfaced for many of the kings. Because of the multitude of new varieties, especially those ascribed to King Levon V, there is a need to offer a new classification for these coins. Obviously, Bedoukian's corpus only can serve as a nucleus in such an effort.

Historical Background

With the death of Levon IV (1320-1342) the Roupenian-Hetoumian royal line became extinct. Guy Lusignan was named as successor since he was the closest relation of Levon IV. Two years later Guy (1342-1344) was assassinated. During the next thirty years Armenia was ruled by Gosdantin III (1344-1363), Levon the Usurper (1363-1365), and Gosdantin IV (1365-1373). In these three decades Armenia's military and economic power declined, and more lands of the Cilician plain along the Mediterranean Sea were occupied and taken from the Armenians by the Muslims. During the reign of Gosdantin III, Leo Lusignan, a nephew of Guy and grandson of a Georgian princess, had taken refuge in Cyprus, since Gosdantin did not want any contenders to the throne of Armenia.

In 1373, the nobles and catholicos of Armenia invited Leo Lusignan, to become king of Armenia. Leo sold everything he had, including the crown of his wife, and with one hundred warriors he sailed from Cyprus to Gorigos which at this time was under the control of the Cypriots. On July 26, 1374, Leo reached Sis and on September 14, 1374, he was crowned as King Levon V of Cilician Armenia.

¹ Paul Z. Bedoukian, "A Numismatic Pilgrimage," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. X (1984), No. 2, pp. 13-19; also in *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 312-320.

² Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (New York, 1962).

³ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* [CCA] (New York, 1962; Vienna, 1963; revised edition, Danbury, Connecticut, 1979).

⁴ Paul Z. Bedoukian, *Medieval Armenian Coins* [MAC] (Paris, 1971, reprinted from *Revue des Études Arméniques*, New Series, Vol. VIII (1971), pp. 61-62; also in *Selected Numismatic Studies II* [SNS II] (Los Angeles, 1981), pp. 191-268.

In 1374, lands east of the Mediterranean Sea as well as Egypt were under the control of the Mamluks, and most of the Asia Minor was under the control of the Turks. More than 30,000 enemy soldiers, consisting of a combined Egyptian and Turkish force, surrounded the fortress of Sis. On April 13, 1375, Levon V surrendered, and for the last time the Armenian flag was lowered from the fortress of Sis.⁵

Description of Coins

In 1962, in the *Coinage of Cilician Armenia* the coins assigned to King Levon V were 14 billons (low percentage silver and copper alloy), and 19 poghs (very small copper coins) of which only nine were completely legible.⁶ All 33 pieces were classified into six billon and four pogh varieties.⁷

Levon V issued basically two types of coins, billons and poghs. Both of them have a uniform design. The billon displays King Levon's head on the obverse and a cross on the reverse. The pogh depicts the lion of Cyprus on the obverse and, similar to the billon, a cross on the reverse.

Billon description in general.⁸

Obv.: King's bust, crowned, facing. Clockwise Armenian legend.

Rev.: Simple cross. Clockwise Armenian legend.

Pogh description in general.⁹

Obv.: Lion of Cyprus walking r. Clockwise Armenian legend.

Rev.: Simple cross. Clockwise Armenian legend.

Cataloguing the Coins

This classification is an attempt to catalogue and create a corpus of hitherto unclassified material which has reached us over the past forty-five years. To prepare our classification, coins of Levon V from published and unpublished sources were studied, including Bedoukian's corpus, Fr. Sekoulian's catalogue of the Mekhitarist Museum in Vienna, the author's collection, sale and auction catalogues (see the abbreviation list at the end of this paper), and many museums and private collectors who generously responded to our appeal.

Preparation of the catalogue and plates was extremely difficult. The coins of Levon V are small and quite crude by the standards of the Middle Ages, and examples on which all the details are visible are extremely hard to locate. These coins were often carelessly struck on undersize flans and lack depth and contrast. The expected deleterious effects of time and the elements, plus in many cases burial for more than six centuries, combine to complicate the task of cataloguer. Due to poor preservation of existing specimens, many could not be classified according to our specifications. In order to construct a complete legend, it was necessary to examine and compare several examples, because it is often nearly impossible to find a single well-preserved coin with a complete inscription. A serious effort has been made

⁵ Historic events relating to the period of King Levon V are described in detail by numerous historians. Some important sources are J. Dardel, *Chronicles, Recueil des Historiens des Croisades, Documents Arméniens* (Paris, 1869), Vol. II; K. J. Basmadjian, *Levon V Lusignan, the Last King of the Armenians* (Paris, 1908), 168 pp. (in Armenian); *History of the Armenian People* (Erevan, 1976), pp. 779-786 (in Armenian); *Soviet Armenian Encyclopedia* (Erevan, 1978), Vol. 4, p. 591 (in Armenian). For secondary sources, Paul Z. Bedoukian, CCA pp. 23-24 and in MAC, pp. 61-62; also in SNS [II], pp. 250-251; Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV] (Los Angeles, 1995), pp. 170-171.

⁶ Bedoukian, CCA (1962 and 1979), p. 122.

⁷ Bedoukian, CCA (1962, 1963, and 1979), pp. 408-410.

⁸ Bedoukian, CCA, pp. 408-409, Nos. 2237-2241; Nercessian, ACV, pp. 171-172, Nos. 500-504.

⁹ Bedoukian, CCA, pp. 409-410 Nos. 2242-2245; Nercessian, ACV, pp. 172-173, Nos. 505-508.

to use coins of the best possible quality for illustration. The illustrated examples are among the very best known to the author.

Generally, except for examples in the author's collection, coins were studied from photographs, electronic images, or published sale catalogues with half-tone illustrations. In many cases the available images were of marginal quality, complicating the classification of the coin by design and inscription.

In some cases, metrological data was available for coins that could not otherwise be classified. Some coins are listed in Table 2, *Catalogue of Levon V uncertain coins*. Numerous other examples could not be listed either in Table 1 or 2; for example, the pogh of Levon V in Gamalov-Churaev,¹⁰ has an uncertain legend and lacks metrological data. Ebeyan's¹¹ illustrations for both the billon and pogh are very poor; hence it was not possible to read the legend and metrological data was again lacking. Bedoukian lists a number of coins only by legend without providing an illustration or weight.¹²

The foundation of the classification of Levon's coinage is based on inscription varieties given in Bedoukian's corpus, in our companion book¹³ and the present classification. Many varieties of circular inscriptions, cross patterns, and in some cases lion and crown design styles exist. When classifying these coins it is very helpful to have a working knowledge of the Armenian alphabet. Furthermore, sometimes, the same type of legends are inscribed both on billons and poghs. The legends in general and without abbreviation can be classified into the following categories for both billons and poghs (unabbreviated form):

Legend I. ԼԵՂՈՆ ԹԱԳ/ԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ (Levon king of the Armenians) (only on billons)
Legend II. ԼԵՂՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (or ԱՅ), (Levon king/by the will of God)
Legend III. ԼԵՂՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՅ ՀԱՅՈՑ (Levon king/of all the Armenians)
Legend IV. ԼԵՂՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԾԻՆԵԼ, Ի ՔԱՂԱՔՆ (Levon king/ struck in the city of)
Legend V. ԼԵՂՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ/ԼԵՂՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ (Levon king/(Levon king)
Legend VI. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ (by the will of/by the will of)

The basic designs engraved on the obverses of billons and poghs are quite uniform, in general, for all issues, as indicated earlier. The student of numismatics, however, would encounter some minor variations in the peaks of the crown, ornaments hanging from the crown, and the appearance of king's face and royal mantle.

The design engraved on the obverse of the poghs is the lion of Cyprus. On Armenian poghs the lion walking right design has additional varieties. Because of the poor preservation, it is very difficult to classify them based on the styles of lion's head, body, and legs. One method to classify them would be the lion's tail — straight, middle curve, and the backwards curl.

On the reverse side of billons and poghs there is a cross design with many varieties. The dominant pattern is a simple cross (cross pattée). Some other varieties have dots or rays in four quadrants, a plain cross with a bar at the end of each cross-arm. Others have a half moon in one of the quadrants.

¹⁰ S. A. Gamalov-Churaev, *Classification of Roupenian Coins (According to C. Sibilian)* (St. Petersburg, 1923), p. 21, No. 2, pl. IV, No. 78 (in Russian).

¹¹ A. A. Ebeyan, *The Coins of the Armenian Kings of Cilicia* (Beirut, 1973), pp. 117-121, Nos. 88 and 89 (bilingual in Armenian and English).

¹² Bedoukian, CCA, pp. 408-410, Nos. 2237-2245.

¹³ Nercessian, ACV, pp. 171-173.

The Table 1 presentation format is standardized. The first column in the catalogue gives the assigned type number. The second and third columns reference the corpus numbers of Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* and author's *Armenian Coins and Their Values*. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with the specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the fourth column. Below the reverse inscription is the corpus which includes metrological data and information where the coin is preserved or was listed for sale. The last two columns indicate the obverse style and the picture of reverse cross patterns. An asterisk indicates the specimen illustrated in the plate.

Table 3, *Levon V coin design-plate reference*, cross references obverse and reverse design patterns to the photographic coin pictures illustrated in the plates.

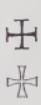
Table 1. Catalogue of Levon V coins

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Cross
Billons—King's Head/Cross					
Legend I. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ/ԱԿՈՒ ՀԱՅՈՑ					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ 01* 2237		500	+ ԱԿՈՒ ՀԱՅՈՑ		
			(a) 0.61g*16mm, 0.50g-16mm, 0.37g-14mm YN; 0.61g-15mm AC&B (Bulletin 15-119), 0.46g-14mm AC&B (Bulletin 18-251), 0.66g-15mm AC&B (Bulletin 18-252); (b) 0.7g* PB (MAC 122), 0.75g PB (CCA); 0.61g Armenian coll. (CS 4-850), 0.57g Armenian coll. (CS 4-851); Demirjian II-117, II-117a, V-201; (c) 0.73g* NK (Boutin 1425, Bourgey 947); (d) 0.62g* Slocum (Sotheby's-s-550); (e) 0.70g* WM coll. (Sekoulian p. 85); (f) AA* (1, CCA); HE (1, CCA); 1 (Gamalov 77); (g) 0.54g*-19.5mm Erevan Inv. 19032/242 gift of G. Mazlumian; Jerusalem gift by Bedoukian		
Legend II. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԿՈՒՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (or ԱՅ)					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԿՈՒՐ 02* 2238a		501	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ 0.62g*-14mm, YN		
03					
04*			0.55g PB (CCA); 0.68g-14mm AC&B (Bulletin 18-253); AD (1, CCA)		
05*			(a) 0.58g*-14mm YN; (b) 0.62g*-18.7mm Erevan Inv. 18798/59 gift of G. Mazlumian (∴ on each side of king's head)		
06			0.70g*, 0.55g (3) WM (Sekoulian p. 85)		
			0.45g WM (Sekoulian p. 85)	---	
07 2238V		501	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ 0.38g-15mm YN		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԿՈՒՐ 08 2238		501	+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ		
			0.62g-15mm Kürkman (Legend of this e-mail transmission image is not very clear. The obverse of this billon could be double struck, the word could read ԹԱԳԱԿՈՒՐ where the last two letters are ligatured)		

Coinage of Levon V

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Cross
Legend II. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ (or ԱՅ) (cont.)					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ 09 2238			0.75g PB (CCA)		
10			0.56g-15mm MH Inv. 939156 (Zoubov coll.)		
11* 2238V	501V		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ 0.40g Armenian coll. (CS 4-852)		
12*					
13			0.61g* Araratian II (CNG 46-794)		
14			0.70g-14mm Abgarians (YN III-267)		
15* 2238V	501V		0.76g-14mm MH Inv 939155 (Zoubov XX) + ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՅ 0.64g* Araratian II (CNG 46-795); Demirjian VI-325 (crown with very high and pointed peaks)		
16*			0.54g*-13mm YN		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ 17 2238V	501V		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ. 0.62g-14mm MH Inv. 939157 (Zoubov coll.)		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ 18 2238V	501V		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ [Ա] 0.38g-13mm JC		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ 19* 2241V			+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա 0.60g* NK (Boutin 1427)		
20* 2240			+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ (a) 0.7g* PB (MAC 123); (b) 0.50g* WM (Sekoulian p. 86), (., on each side of king's head)		
21 2241			AD (CCA),	---	
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ 22 2239+1	501V		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ 0.50g WM (Sekoulian p. 85)	---	
Legend III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ 23* 2239	502		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 0.45g* Armenian coll. (CNG 27-230)		
24*			0.7g* PB (MAC 124) (high neck and .. on each side of king's head); 0.43g-13mm AC&B (Bulletin 18-255)		
25					
26*			0.58g-12mm SK coll. (a) 0.75g*, 0.70g WM (Sekoulian p. 85); (b) 0.65g* Armenian coll. (CNG 27-231)		

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Cross
Legend IV. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ԾԻՆՈԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ (cont.)					
+ լ.... ԹԱԳԱԽ			+ ԾԻՆ ... ԳԱՂ		
27 2241+1			0.50g WM (Sekoulian p. 86)	---	
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ Հ			+ ԻՆՈԼ Ի ՔԱՂ...		
28*			0.42g*15mm YN (.: on each side of king's head) (reverse double struck with two different dies?)		
Legend V. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ		503	+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ		
29*			(a) 0.60g*18mm Erevan Inv. 18391/4 gift of Mazlumian; (b) AD* (Spink 102-469)		
Legend VI. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ					
+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա			+ ԿԱՐՈՂՈՒԹ...		
30 2241+2 504			0.55g WM (Sekoulian p. 86)	---	
+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲ			+ ԿԱՐՈՂՈՒԹ...		
31* 504V			0.53g*16mm YN		
32* 2241+3			0.75g* WM (Sekoulian p. 86)		
33 2241+4			0.65g WM (Sekoulian p. 86)	---	
Legend III. ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ					
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ		
34 2242-1			0.85g WM (Sekoulian p. 86)	---	
35*			Jacob* (Seaby Bulletin February 1976, pl. 20-26), (lion rampant)		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ Հ			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ		
36* 2242V			0.91g*16mm YN		
37* 2242V			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ		
+ ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ			0.80g* PB (MAC 125)		
38* 2242V			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ		
39 2242			Aranian* II (CNG 46-796)		
			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ		
			0.90g, 0.95g PB (CCA); MM (1, CCA); AD (1, CCA)		

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Style	Rev. Style	Cross
Legend III. ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (cont.)						
+ ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ						
40	2244V	506	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.97g-15mm AC&B (Bulletin 19-261)			
41*			0.74g* Armenian coll. (CS 4-853)			
+ ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ						
42			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.78g-16mm AC&B (Bulletin 18-256)			
43	2244+1		1.05g, 0.80g (2), 0.75g, 0.70g, 0.60g, 0.55g (2) WM (Sekoulian p. 87)	---		
44*			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.57g*-15mm YN			
45	2244+3		0.70g WM (Sekoulian p. 87)	---		
46	2244+2		0.60g WM (Sekoulian p. 87)	---		
+ ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ						
47*	2243	506V	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Է 0.96g* NK (Boutin 1431, the last two words incorrectly read by Boutin, ՀԱՅՈՑ)			
48	2243-1	506V	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ Ի 0.80g, 0.65g WM (Sekoulian p. 87)		---	
49			+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.68g-16mm YN			
50	2243	506	1.05g-16mm Abgarians (YN III-268); Demirjian V-202			
51			0.70g-16mm, 0.78g-16mm AC&B (Bulletin 17-191, 192)			
52*			0.83g* Armenian coll. (MM12-858), (lion rampant)			
53			0.90g, 0.85g (2), 0.80g (3), 0.76g, 0.70g, 0.65g, 0.60g WM (Sekoulian, p. 87); AD (1 CCA)			
54*			(a) 0.68g*-16mm YN; (b) 0.55g* NK (Boutin 1428)			
55*	2243+1	506	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ 0.65/1* WM (in p. 87 Fr. Sekoulian calls this a simple cross and does not mention half moons; however, the illustration 2243+1 0.65/1) in pl. 7 shows a wide-arm cross with half moons in first and third quadrants)		---	
56			0.75g, 0.65 (2), 0.55g WM (Sekoulian p. 87)		---	
57*			0.66g-15.7mm Erevan Inv. 19862/7 gift of Kh. H. Demirchian			
58			0.90g*-15mm Erevan Inv. 18325/5 gift of Kh. and A. Devletian + [ԱՄԵՆ] ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՈՑ 0.76g-15mm Erevan Inv. 19517/11 gift of V. Momjian			

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Rev. Style Cross
-----	------------	------------	------------------------------	--------------------------

Lion Walking Right/Cross

Legend III. Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (cont.)

+ Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ 59*	2242V		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ Slocum* (Sotheby's 554);	 
60			0.81g-17mm Abgarians (YN III-269)	 
+ ԹԱԳԱԽՈՐ: 61	2242V	505V	+ՅՆ ՀԱՅ 0.74g-15mm JC	 
+ Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ 62*	2244+4		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 1.05g* WM (Sekoulian p. 87)	 
+ Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ 63*	2242V	505V	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 0.67g-16mm YN	 
64			0.63g-15mm JC	 
65*	2242		+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 1.01g* Armenian coll. (CNG 27-232)	 

Legend II. Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԵՆ ԱՅ (or ԱՅ)

+ Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ 66*	507		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԵ 0.57g-15mm Abgarians (YN III-270)	 
+ Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ 67*	2245+1		+ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԵՆ ԱՅ 1.05g* WM (Sekoulian p. 88)	 

Legend IV. Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ/ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ

+ Լե... ԹԱԳԱ...		+ ... ՔԱՂԱՔՆ ... 1.10g* WM (Sekoulian p. 87. Photograph is not very clear. The cross pattern could be a combination of C1 with rays intersecting the cross similar to A4)	 
-----------------	--	--	---

Lion Walking Left /Cross

Legend III. Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

+ Լեհոն ԹԱԳԱԽՈՐ 69*	2245	508V	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 0.8g* PB (MAC 126)	 
70*			0.91g* Panossian (CNG 61-2377)	 
+ Լեհ... 71*	2245	508	+ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ 0.8g* WM (Sekoulian, p. 90-1)	 

Coinage of Levon V

No.	CCA No.	ACV No.	Reverse Legend and Corpus	Obv. Rev. Style Cross
Lion Walking Left /Cross				
Legend III. ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ՇԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ (cont.)				
+ ԼԵՎՈՆ.	72 2245	508	+ ...ԱԱ... 0.8g* WM (Sekoulian, p. 90-2)	

Legend IV. ԼԵՎՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ/ՇԻԽԵԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ				
+ ԼԵՎՈՆ.	73 2245	+ ՔԱՂԱՔԻ ... 0.95g PB (CCA); WM (CCA)	---	

Table 2. Catalogue of Levon V uncertain coins

Billons	Poghs	Poghs
0.58g-15mm AC&B (Bulletin 5-146)	0.83g-16mm YN (CCA2243v, ACV506v)	0.55g WM (Sekoulian p. 86 2242-2)
0.59g-17mm AC&B (Bulletin 5-147)	0.65g-14mm YN (CCA2243v, ACV506v)	0.95g WM (Sekoulian p. 87 2242?)
0.40g-10mm AC&B (Bulletin 7B-12)	0.75g-15mm YN (ACV 505v)	0.70g WM (Sekoulian p. 87 2242?)
0.46g-14mm AC&B (Bulletin 17-189)	0.76g-15mm YN (CCA2243v, ACV506v)	1.20g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.68g-14mm AC&B (Bulletin 17-190)	0.75g-16mm YN (ACV 505-507, pierced)	0.75g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.57g-14mm AC&B (Bulletin 18-254)	0.57g-15mm (Bulletin 3-111)	0.65g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.66g-14mm JC	0.82g-15mm (Bulletin 3-112)	0.65g WM (Sekoulian p. 87 2244)
0.58g-14mm SK	1.13g-18mm (Bulletin 15-148) 1.16g-22mm (Bulletin 15-149)	0.60g WM (Sekoulian p. 87 2245+2) 1.10g WM (Sekoulian p. 88)
	0.71g-14mm AC&B (Bulletin 15-150)	0.95g WM (Sekoulian p. 88)
	0.47g-10mm AC&B (Bulletin 7B-13)	0.85g WM (Sekoulian p. 88)
	0.52g-15mm AC&B (Bulletin 10-158)	0.65g WM (Sekoulian p. 88)
	1.36g-17mm AC&B (Bulletin 11-260)	0.50g WM (Sekoulian p. 88)
	0.61g-14mm AC&B (Bulletin 11-261)	0.75g WM (Sekoulian p. 88)
	0.60g-15mm AC&B (Bulletin 11-263)	0.70g WM (Sekoulian p. 88)
	0.38g-14mm AC&B (Bulletin 11A-415)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.70g-15mm AC&B (Bulletin 12-498)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.79g-16mm AC&B (Bulletin 12-499)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.72g-17mm AC&B (Bulletin 12-500)	0.75g WM (Sekoulian p. 89)
	0.71g-16mm AC&B (Bulletin 12-501)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.72g-14mm AC&B (Bulletin 12-503)	0.55g WM (Sekoulian p. 89)
	0.48g-15mm AC&B (Bulletin 13-236)	1.00g WM (Sekoulian p. 89)
	0.57g-15mm AC&B (Bulletin 18-257)	0.50g WM (Sekoulian p. 89)
	0.63g-15mm AC&B (Bulletin 18-258)	0.65g WM (Sekoulian p. 89)
	0.63g-16mm AC&B (Bulletin 18-259)	0.75g WM (Sekoulian p. 89)
	1.03g-16mm AC&B (Bulletin 19-262)	0.60g WM (Sekoulian p. 90)
	0.69g-15mm AC&B (Bulletin 19-263)	0.50g WM (Sekoulian p. 90)
	0.66g-15mm Joseph (YN I-220, ACV507)	0.55g WM (Sekoulian p. 90)
	0.62g-15mm Kurkman (uncertain)	0.70g WM (Sekoulian p. 90)
	0.60g NK (Boutin 1429)	0.65g WM (Sekoulian p. 90)
	0.68g NK (Boutin 1430)	0.55g WM (Sekoulian p. 90)
	0.75g NK (Boutin 1432)	0.50g WM (Sekoulian p. 90)
	0.67g (MM12-859)	0.40g WM (Sekoulian p. 90)
	0.50g (CS4-854)	
	0.63g-15mm JC	LION TO LEFT
	0.75g-15mm NT	0.60g WM (Sekoulian p. 90)
	0.45g-14mm SK	0.75g WM (Sekoulian p. 90)
	0.62g-17mm SK	0.70g WM (Sekoulian p. 90)
		0.55g WM (Sekoulian p. 90)
		0.45g WM (Sekoulian p. 90)

STYLISTIC ANALYSIS

Billon Obverse Styles

In our classification as well as Bedoukian's corpus, Types II and III are the most commonly inscribed legends both on billons and pogh. There are 26 billons in Type II and III category (26 out of 44) and except for one pogh, all fall in the type II and III categories (55 out of 56). Type I is only inscribed on the billons, the legend is continued on the reverse, and is scarcer than types II and III combined: per Table 4, Type I 14 billons, Type II 26, and Type III 7. Billons listed under lot No. 1, per Table 1, is the largest variety where 21 pieces are classified even though all of them do not have metrological data. This variety seems to be struck with better workmanship than all other billons. Also the design is uniform and they are in a better state of preservation. During the entire history of Cilician Armenia, the kings began striking their coins with very attractive design. The quality of workmanship declined near the end of each king's reign. Generally, the later issues were very poor in style, engraving, and appearance. Therefore, it is entirely possible that chronologically No. 1 billons (Legend I) may have been engraved and struck first.

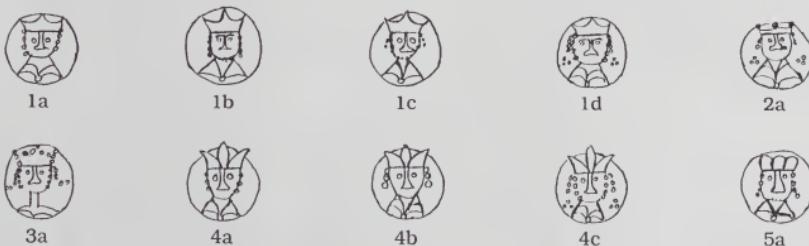


Fig. 1. *Levon V billon obverse style patterns*

As noted earlier, the obverse of Levon's billons have the same basic design, but numerous varieties exist (Fig. 1, *Levon V billon obverse style patterns*). The stylistic variation is primarily based on the crown, its ornaments, and the royal mantle. For example, on some billon varieties the crowns have three sharp peaks or precious stones, reminding us of the crown on early double trams of King Levon I. The king's face is very lightly bearded and he is wearing a crown with three peaks (Fig. 1-1a). This design has variations, an ornament is hanging from the crown on both sides of the head and are very close to the head (Fig. 1-1b), the ornaments curl away from the head (Fig. 1-1c), and three jewels are hanging from pendants originating from the crown (Fig. 1-1d).¹⁴ On another variety, the crown with three large precious stones on the top and pendant with three jewels design, shows the king's head and the entire bust (Fig. 1-2a).¹⁵ On the last variety of this crown series, the jewels on the crown peaks can be seen very distinctly, and also two jewels are hanging from both of these pendants, furthermore the king has a high neck (Fig. 1-3a).

¹⁴ *ibid.*

On different billon varieties the three peaks of the crown remind us of the upper half of fleur-de-lys, consisting of three patterns (petals), the face is lightly bearded (Fig. 1-4a). Also, this type of crown reminds us the crown of King Levon I engraved on both of his Antiochene billons. Variations of this design has an ornament hanging from the crown on both sides of the head (Fig. 1-4b). On another other variety, three jewels are hanging from these pendants (Fig. 1-4c).¹⁵

The peaks on one billon are rounded and the hanging ornaments are curled away from the head (Fig 1-5a).

As mentioned above, there are similarities between the crowns of earlier kings and Levon V. One could make a point and start comparing the crowns of Levon V with King Levon I, Hetoum I, Levon II, and all other rulers in the kingdom. For example, Levon I (1196-1219)¹⁷ and Hetoum II (1289-1305)¹⁸ on their billons have a crown similar to 4c and 2a, respectively. The crowns of Cilician Armenian kings is in itself worthy of special study;¹⁹ however, comparing all crown designs with Levon V's is beyond the scope of this paper. Furthermore, analyzing the evolution of the entire crown series of Cilician Armenian kings could be a very extensive study overshadowing the coinage of Levon the V.

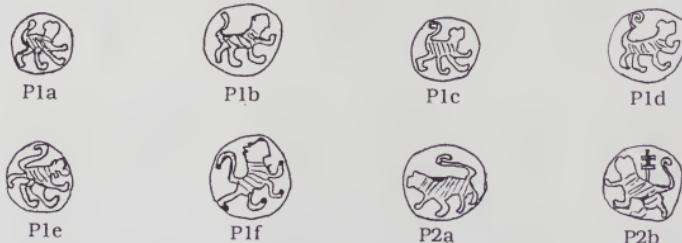


Fig. 2. *Levon V pogh obverse style patterns*

Pogh Obverse Styles

The design engraved on the obverse of the poghs is the lion of Cyprus. Generally, there is a slight difference. On the coins ascribed to the medieval kings of Cyprus, the lion is to left and rampant, as struck on the silver coins, billons, and coppers during the crusading period.²⁰ On most Armenian coins the lion is walking right, horizontally.²¹ Compare the lion

¹⁵ *ibid.*

¹⁶ The orientation of ∴ may vary.

¹⁷ Bedoukian, CCA, pl. I, Nos. 9 and 12a; MAC, pl. III, Nos. 32 and 33; Nercessian, ACV, pl. 21, No. 281.

¹⁸ Bedoukian, CCA, pl. VIII, No. 1588; MAC, pl. VII, No. 76; Nercessian, ACV, pl. 32, No. 396.

¹⁹ Haik Ter-Ghevondian has done some work on selected crowns. "The Royal Crowns Used in Cilician Armenia from the 12th through 14th Century," *Bazmavet*, Vol. CXLII (1984), Nos. 3-4, pp. 305-318; "Silverwork in Cilician Armenia (13th and 14th Centuries)," *Bazmavet*, Vol. CL (1992), Nos. 1-4, pp. 297-320 (both in Armenian).

²⁰ D. M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum* Oxford (London, 1995). To mention a few, see plate 26, Nos. 662, 663, 666 (deniers, Hugh III, 1267-1284); 668, 669, 670, 671 (gros and half gros, Henry II, 1285-1324); 672, 673 (half gros, Amaury, 1306-1310); plate 29, Nos. 727, 728, 729, 731 (deniers, Henry II); plate 33, Nos. 797, 798, 799, 800 (deniers, James I, 1382-1398 and Janus, 1398-1432). Line drawings,

on Levon's copper coins with the lions on gros and half gros belonging to King Henry II, billon sezin of King Janus and billon denier of King James I of Cyprus (Plate 2-A, B, C, D).²²

As indicated earlier, because of poor preservation, it is very difficult to classify the pogs based on the styles of lion's head, body, and legs. The method chosen to classify them depends on the lion's posture and style of lion's tail. The varieties include the lion posture to right or left, the tail of the lion — almost straight with a kink at the top end of the tail (Fig. 2-P1a), up but there is a curve to right in the middle (Fig. 2-P1b), straight up but there is a loop at the end of the tail (Fig. 2-P1c), the tail is extended to right horizontally toward the head and it is curled backwards (Fig. 2-P1e), and on other varieties the lions is rampant and the tail is curled backward (Fig. 2-P1f).

On scarcer pogh varieties, the lion is walking left with the tail extended to left horizontally and it is curled backwards (Fig. 3-P2a) and others have a cross with double bars behind the lion. (Fig. 2-P2b). It should be emphasized that if the coin is in very poor condition the cross with two bars may not be easily visible.

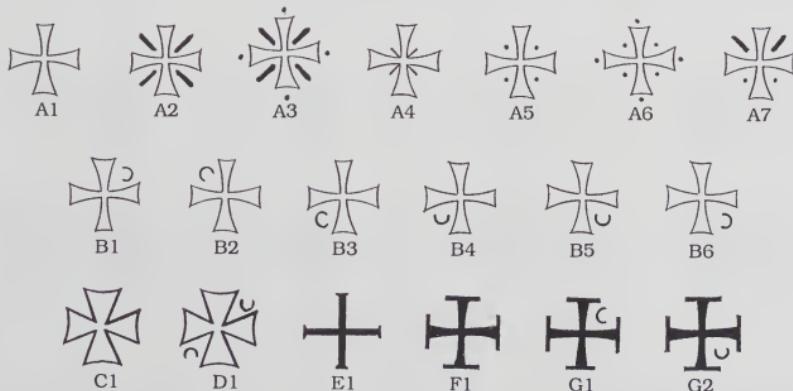


Fig. 3. *Levon V cross style patterns*

Cross Patterns

The reverse cross patterns (Fig. 3. *Levon V cross design patterns*) are classified into nineteen varieties where the first cross also is the predominant pattern. It should be mentioned that this design (cross pattée or simple cross) is the basic cross design appearing with a multitude of variations on the copper coins of all Cilician Armenian kings except King Levon I. However, it is engraved on the billons of King Levon I as well as the billons of

Plate 2-A, B, C, D, reprinted from P. Lambros, *Medieval Coins of Cyprus* (reprint, Chicago, 1980), plates I-22, 24; 566, 61.

²¹ It should be noted that when walking, the lion's head, normally is level. However, this posture is not quite constant. On numerous coins the body and the head are elevated.

²² *ibid.*

Crusaders. The cross patterns appearing on the reverses of King Levon V include numerous additional variations of this simple cross design. Figure 3-A1 illustrates this simple cross. There are some crosses which have design modifications in all quadrants, rays in four quadrants (Fig. 3-A2), cross radiating rays or rays intersecting the cross (Fig. 3-A4), dots in four quadrants (Fig. 3-A5). They have also the practice of placing dots near the tip of cross-arms (Figs. 3-A3 and A6). Because of the nature of strikes these dots at the tips of the cross-arms may or may not be visible. Occasionally, it may be visible at the tip of one arm or two arms. It is not unusual to see one, two or three of four rays present in cross-angles.

The next interesting basic variation is with half moon appearing in one of the quadrants: in the first quadrant, the half moon is pointed left (Fig. 3-B1); in the second quadrant, the half moon is pointed towards the center (Fig. 3-B2); in the third quadrant, the half moon is pointed toward right (Fig. 3-B3) and up (Fig. 3-B4); in the fourth quadrant, the half moon is pointed toward up (Fig. 3-B5) and left (Fig. 3-B6). In addition to these, there is a combination of first and third quadrants where the half moon is up and down (Fig. 3-D1), respectively.

Cross pattern C1, with thick arms, may seem to be a crude representation of a simple cross. So far it has been noticed only on poghs.

There are crosses made of straight lines (Fig. 3-E1), their modifications include a potent cross where each side of the cross has a bar (Fig. 3-F1), and a half moon shown to right in the first quadrant (Fig. 3-G1) and up in the fourth quadrant (Fig. 3-G2).

It should be emphasized that because of the poor preservation of the poghs (billons to lesser extent) it is difficult to distinguish between cross pattern; the differentiation between A1 and F1 is a challenge. Occasionally, they are mixed; for example two of the cross-arms may be of type A1 and the other two, F1. Was this due to original engraving error or deliberate? Handling numerous examples would give the cataloguer valuable experience; however, considering the scarcity of these coins, this may not be possible for an average collector. Observing the arms on each side of the cross-arm would help in making the final determination.

Unlike his billons, both the styling and the striking of the poghs indicate a poor workmanship. Table 2 is a testimony to this. Occasionally the legend begins at a position other than 12 o'clock. This is very conspicuous on the reverse, since the inscription circle cross does not align with one of the arms of the reverse cross.

On the obverse of poghs (the lion walking right design) this poor workmanship is not easily detectable. In order to align the cross in the inscription circle at 12 o'clock position, occasionally the coin needs to be rotated counterclockwise, to an extend that the walking lion takes the position of ramping. Also, some crosses have only a few rays engraved instead of four or two of the arms have dots instead of four of them, others have a cross which is a combination of A1 and F1 types. Uniformity is not present on all coins.

The possibility of new obverse and reverse pattern varieties of poghs are not excluded. The multitude of uncertain poghs listed in Table 2 would continue to be a constant reminder of this uncertainty.

Metrology

The primary source of our classification of the coinage of Levon V has been the published numismatic literature, as indicated earlier. For metrological data this is applicable more so. Most sale catalogues and published literature do not provide a good illustration or at best

publish only its weight. For this reason in Table 2. *Catalogue of Levon V uncertain coins*, coins were included which had only weights (also occasionally diameters). Hence, for metrological data two different weights are given and specified as, "Average weight of 62 pieces" in addition to the coins tabulated in metrological tables.

Table 3. *Levon V coin design-plate reference*

Billons		Poghs		Crosses	
1a	Not in plate	P1a	66	A5	29
1b	1, 29	P1b	44	A6	11
1c	11	P1c	37	A7	Not in plate
1d	4, 5	P1d	57	B1	Not in plate
2a	28	P1e	38	B2	16, 66
3a	24	P1f	35, 36	B3	Not in plate
4a	2	P2a	69	B4	19
4b	15	P2b	70	B5	31
4c	20			B6	32
5a	16	Crosses		C1	44
		A1	1	D1	55
		A2	4, 15	E1	26
		A3	5	F1	35, 36
		A4	28	G1	63
				G2	24

Table 4. *Relationship of weight (grams) and legend groups, billions*

Legend→	I	II	III	IV	V	VI	Total
X>0.81							
0.76-80		1					1
0.71-75	2	1					5
0.66-70	3	2	1	1			9
0.61-65	4	3	2	1	1		12
0.56-60	1	1	1	1	1		6
0.51-55	1	4	1			1	8
0.46-50	2		1	1	1	1	5
0.41-45		1			2	1	4
0.36-40	1	1	1	1			4
0.31-35							
X<0.30							
Total	14	13	7	5	1	7	54
Mode							0.62g
Median							0.58g
Average							0.59g
Average weight of 62 pieces (Tables 1 and 2)							0.59g

Fifty-four billons are tabulated in Table 4, showing the relationship of coin weights and legend groups. Type I has 14 coins, more than any other variety. If all varieties in Type II (Nos. 2 to 22) are combined, then group II will have 26 coins, more than any other group. The mode for the billons is 0.62 gram; median, 0.58 gram. The average of 54 coin weights is 0.59 gram; whereas for 62 coins, again 0.59 gram, exactly the same weight. The lightest billion catalogued is 0.37 gram, the heaviest, 0.75 gram. We could compare with the data Bedoukian had in his corpus but there is not much data there to make a meaningful comparison since he was able to record only the weights of 3 billons.²³

A comparison with the billons issued by his predecessors indicate that Levon V's billons are comparable to what Hetoum II issued, that is 0.57 gram.²⁴ The billons of Levon V have an average weight of 0.59 gram not much different from Hetoum II's.

Table 5. Relationship of diameter (mm) and legend groups, billons

Legend→	I	II			III	IV	V	VI		Total	
	1	2-9	10-16	17-21	22	23-26	27-28	29	30	31-33	
20ø	1 ²⁵										1
19ø		1						1			2
18ø											
17ø											
16ø	2								1		3
15ø	2	3	1				1				7
14ø	2	2	2	1							7
13ø		1	1		1						3
12ø					1						1
Total	7	6	4	2		2	1	1	1	1	24
Modes										14ø and 15ø	
Median											14ø
Average (21 pieces)										14.33ø ≈ 14ø	
Average diameter of 29 pieces (Tables 1 and 2)										14.24ø ≈ 14ø	

Very few catalogues list the diameters of billons and poghs. Most of the sale catalogues publish their photographic illustrations of actual size. Apparently for this reason they see no need to measure the coin diameter. Perhaps some consider this not to be important data. Based on accumulated data, for 21 (24 less 3) coins (Table 5), the diameter modes are 14 and 15 mm; median, 14 mm; the average diameter for 21 coins is 14.33 mm or approximated to 14 mm, the diameter of 29 pieces, 14 mm. The smallest diameter catalogued is 10 mm but this can be considered an oddity and disregarded, giving us a range of 13 to 16 mm range for the billion diameters.

²³ Bedoukian, CCA, pp. 408-409, weights of 3 billons (0.75g, 0.75g, 0.50g) averaging 0.67g.

²⁴ Y. T. Nercessian, "Half Trams of Cilician Armenian Kings," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIX (2003), No. 2, pp. 35-52, pls. 2 and 3 (in Armenian) with English summary.

²⁵ Data above 16 mm diameter is not included in the above statistics.

Sixty-one poghs are tabulated in Table 6, showing the relationship of coin weights and legend groups. Type III has 53 coins, more than any other variety. The mode for the poghs is 0.80 gram; median, 0.80 gram. The average of 61 coin weights is 0.78 gram; whereas for 137 coins, 0.73 gram. The lightest pogh catalogued is 0.38 gram, the heaviest, 1.36 grams. Once again, the poghs available to Bedoukian was not in sufficient quantity to make a meaningful statistical comparison for the average weights.²⁶

Table 6. *Relationship of weight (grams) and legend groups, poghs*

Legend→	III						II			III			IV			Total
	34-5	36-7	38-9	40-6	47-60	61	62-65	66	67	68	69-70	71	72	73		
Lion walking left																
X>1.20																1
1.11-15																5
1.06-10																1
1.01-05					1	1		2		1						1
0.96-00					1											
0.91-95		1	1				1					1				5
0.86-90			1				2									3
0.81-85	1						4									5
0.76-80		1		3		7						1	1	1		14
0.71-75				2	1	1										4
0.66-70				2	5			2								9
0.61-65					5		1									6
0.56-60				2	1				1							4
0.51-55				2	2											4
0.46-50																
0.41-45																
0.36-40																
X<0.35																
Total	1	2	2	13	29	1	5	1	1	1	2	1	1	1	61	
Mode																0.80g
Median																0.80g
Average																0.78g
Average weight of 137 pieces (Tables 1 and 2)																0.73g

It is interesting that most of the poghs of Levon V have type III legend, "Levon king/of all the Armenians." This title "king of all the Armenians" was used by kings Levon I, Levon II, and Hetoum II, even though the latter was not anointed as a king.²⁷ There may have been a political reason why this type of legend was inscribed on his coins near the end of the kingdom, and especially when Levon V ruled on a very small fraction of the land which once

²⁶ Bedoukian, CCA, pp. 409-410, weights of 6 poghs (0.90g, 0.95g, 0.75g, 1.05g, 0.65g, 0.90g) averaging 0.88g.

²⁷ Bedoukian, CCA, pp. 131-132, Nos. 13-36; pp. 290-298, Nos. 1429-1484; pp. 314-315, Nos. 1575-1588; Nercessian, ACV, pp. 112-113, Nos. 268-269; p. 138, Nos. 369-371; pp. 143-144, Nos. 394-396.

was the medieval kingdom of Cilician Armenia. Quite a few authors have written extensively on this subject and it is beyond the scope of this paper.²⁸

If we compare with the weights of poghs struck by the latter kings of Cilician Armenia, Levon IV to Gosdantin IV, we see that Levon V's poghs are the lightest. The average weight of pogh for Levon IV is 1.33 grams (70 coins used for statistics), Guy 1.33 grams (4 coins), Gosdantin III 1.09 grams (4 coins), Levon the Usurper 1.48 grams (3 coins), Gosdantin IV 0.95 gram (5 coins).²⁹

Based on data accumulated (Table 7), for 17 copper coins, the diameter mode is 16 mm; median, 16 mm; the average diameter for 17 poghs is 15.83 mm approximated to 16 mm, the diameter of 50 pieces is approximated to 15 mm. The smallest and longest diameters catalogued (10, 22 mm) may seem to be oddities, for normal range we can safely accept 15 to 17 mm range for the pogh diameters.

Mints

During the final months of the Cilician Armenian kingdom, the lands adjacent to the Mediterranean shore were lost to the Mamluks. Therefore, only the mint of Sis would have been in operation. This is not, however, confirmed by the legend on the coins.

Table 7. Relationship of diameter (mm) and legend groups, poghs

Legend→	III						II			III			IV			Total
	34-5	36-7	38-9	40-6	47-60	61	62-65	66	67	68	69-70	71	72	73	Lion walking left	
18ø																
17ø																
16ø	1			1		1	7	1	1							11
15ø					2	1			1	1						5
14ø																
13ø																
12ø																
Total	1		3		9	1	2		1							17
Mode															16mmø	
Median															16mmø	
Average															15.63mmø ≈ 16mmø	
Average weight of 50 pieces (Tables 1 and 2)															15.43mmø ≈ 15mmø	

²⁸ Bedoukian, CCA, p. 100; Berj Sabbaghian, *Numismatic Inquiries* (Aleppo, 1986), p. 29 (in Armenian); Vartan Mateossian, "On the Title of «All Armenians» of Levon V Lusignan," *Bazmavep*, Vol. CXLVIII (January-February, 1990), Nos. 1-2, pp. 234-237 (in Armenian).

²⁹ Y. T. Nercessian, "Copper Coins of Levon IV," *Armenian Numismatic Studies*, (Los Angeles, 2000), pp. 408-417, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIV (19983), No. 1, pp. 3-9, pls. I. For statistical data see Table I, Average weight of Cilician Armenian royal coppers.

One is amazed that during such a short regnal period (seven months) Levon issued so many coin varieties. Obviously, he could not have struck coins in hundreds of thousands. The total number of coins that have survived and reached us are in hundreds. But an examination of all different varieties (hence numerous different dies) would convince a numismatist that originally they must have been struck at least in tens of thousands. Also, they are very light and fragile metallic coins. It would not be expected very many billons and poghs reaching us in good condition after being kept in soil for six hundred years and facing many harsh conditions of nature. Therefore, their rate of survival would be much poorer than the silver trams of Levon I or Hetoum-Zabel.

The present catalogue was prepared with all the material available for this study. If the this classification method does not include all the varieties and is not complete, in our humble opinion, it should be very close to it. Numismatists and collectors having unlisted variety of Levon V coins in their collection are encouraged to contact us and provide a good photograph, description, and metrological data. Perhaps, a supplement can be published in the future.³⁰

ABBREVIATIONS

AA—A. Achdjian coll. in Paris.
 Abgarians—"Armenian Coin Auction of Dr. Mesrop Abgarians," Y. T. Nercessian, *Auction III: Mail Bid Auction*. Pico Rivera, CA: 2 June 1998.
 ACV—Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV]. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, *Special Publication*, No. 8, 1995.
 AD—Asbed Donabedian coll. or "Ancient and Medieval Coins from the Collection of Professor Asbed Donabedian," *Spink Coin Auction* 102. London: 2 March 1994.
 Boutin—S. Boutin, *Collection N. K.: Monnaies des Empires de Byzance ... Monnaies de l'Arménie Artaxiate et de l'Arménie Cilicienne*. Maastricht: 1983.
 Bourgey—Bourgey, *Numismatique Collection N. K.* Paris: 27 October 1992.
 Bulletin—Y. T. Nercessian, Armenian Coins and Books [AC&B], *Bulletin* 15 (1991), 17 (1994), 18 (1996), 19 (1998), Pico Rivera, CA.
 CCA—Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (New York, 1962; Vienna, 1963; revised edition, Danbury, Connecticut, 1979).
 CNG 27—Classical Numismatic Group, Inc. *Auction XXVII; A Mail Bid Auction Sale*. Quarryville, Pennsylvania: 29 September 1993.
 CNG 46—Classical Numismatic Group, Inc., *Auction XLVI; A Public Mail Bid Auction Sale*. Lancaster, Pennsylvania: 24 June 1998.
 CNG 61—Classical Numismatic Group, Inc. *Auction XXVII; A Mail Bid Auction Sale*. Lancaster, Pennsylvania: 25 September 2002.
 CS—Credit Suisse, *Auction 4: Important Ancient & Mediaeval Coins Including an Armenian & Judaean Collection*. Berne: 3 December 1985.
 Demirjian—T. Demirjian, Catalogue II (1974), V (1976), VI (1977), Riverdale: NY.
 Erevan—State History Museum of Armenia in Erevan.
 Jacob—Kenneth A. Jacob, "Coins of Cilician Armenia," *Seaby's Coin and Medal Bulletin* (January February, 1976), Nos. 1, 2 (689, 690), pp. 1-6, 38-43, pls. 7, 20, respectively.
 JC—Jirair Christianian coll.

³⁰ I would like to extend my thanks to Ruben Vardanyan curator and director of Numismatics Section of the State History Museum of Armenia, Erevan, for sending me a list and a complete set of photographs of their holdings and also to Jirair Christianian, Lena Garabedian, Garo Kürkman, and Stephen Koundakjian for participating in this project.

Joseph—"Numismatic Collection of Emil Joseph," Y. T. Nercessian, *Auction I: Mail Bid Auction*. Pico Rivera, CA: 2 May 1997.

Gamalov—S. A. Gamalov-Churaev, *Classification of Roupenian Coins (According to C. Sibilian)* (St. Petersburg, 1923) (in Russian).

GK—Garo Kürkman coll.

HE—Hermitage Museum in St. Petersburg.

Jerusalem—Museum of the Armenian Patriarchate in Jerusalem.

MAC—Paul Z. Bedoukian, *Medieval Armenian Coins*. Paris: 1971, reprinted from *Revue des Études Arméniennes*, New Series, Vol. VIII (1971), pp. 365-431; also in SNS [I], pp. 191-268.

MM—Mardikian Museum (now "Cilicia" Museum), Antelias, Lebanon.

MM12—Auctio AG. *Auktion 12: Münzen der antike, des mittelalters und der neuzeit*. Basel: 29-30 September 1981.

NK—*Numismatique Collection N.[adia] K.[apamadjian]*, see Bourgey and Boutin.

NT—N. Tcheurekdjian coll.

PB—Paul Z. Bedoukian coll.

Sekoulian—Fr. Au. Sekoulian, *The Coins of Goshdantin III-Levon V in the Mekhitarist Museum in Vienna*. Vienna: Mekhitarist Press, Nationalbibliothek, Vol. CCXVI, 1971 (in Armenian).

SK—Stephen Koundakjian coll.

Slocum—Sotheby's. *The John J. Slocum Collection of Coins of the Crusades*. London: 6-7 March, 1997.

SNS [I]—Paul Z. Bedoukian, *Selected Numismatic Studies [I]*. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, Special Publication, No. 1, 1981.

YN—Y. T. Nercessian coll.

WM—Mekhitarist Congregation Museum in Vienna.

Zubov—B. V. Zoubov collection preserved in the Historical Museum in Moscow.

ՀԱՅԿԱՆ ԿՈԼԻԿՈՑ ՎԵՐՋԻՆ ԹԱԳԱՒԻՈՐ՝
ԵՒԻՈՆ Ե-ԻՆ ԴՐԱՄԱՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ
(Դասաւորութիւն մը)
[Ամփոփում]

Ցիսուն տարի առաջ Զարեհ Պտուկեան սկսաւ ուսումնասիրելու կիլիկեան Հայաստանի դրամները Եւրոպա ճամբորդեց 1958-ին ու քանի մը շաբաթ յետոյ նիւ Եորք վերադարձաւ 5000 դրամներու ալիւմինիումէ թողթէ նմանահանութեամբ: 1962-ին լոյս տեսաւ իր կոթողալին մենազորութիւնը կիլիկեան Հայաստանի դրամները Այս գիրքին հրատարակութիւնը մեծապէս սատարեց հայկական դրամներուն քուրայքն փրկուելուն: Այսօր Ռուբինեան հարսութեան կտրած դրամներուն հաշիւը չուրք 100,000 կտոր է:

Պտուկեան դասաւորեց իրեն ծանօթ ըոլոր հայկական դրամներն ու պատրաստեց իր քօրփուալ 1962-ին լեռն Ե թագաւորին վերագրեց 14 բիլլոն (արծաթի ցած տոկոսով ու պղինձի մետաղածոյլ) և 19 փող (պղինձի զրամ), դասաւորուած՝ ընդամենը տասը տարբերակներու:

Լեռնի կտրած դրամները հիմնականին մէջ երկու տեսակ են, թիւն և փող Երկուքն ալ ունին միօրինակ պատկերատիպ Բիլլոնի երեսին դրուագուած է թաղաւորի հանդիպահայեաց

կիմանդրին, փողին երեսին՝ Կիպրոսի առիւծը երկութիւն ալ ետևի գրութը՝ խաչ Այս երկու տեսակ գրամմերու շրջագրութեանց, ինչերու զարգարութեանց, երբեւն ալ առիւծի ուղղութեան պատճառով բազմաթիւ տարբերակներ գոյութիւն ունին: Պէտք է չ չետուի, որ եթէ քրամահաւաք մը բազմաթիւ օրինակներ հաւաքի կը փափաքի լեռնի բիլլոններէն ու փողերէն, հայերէն կարողանալ կարղալը կ'օգնէ զանոնք դասաւորելու աշխատանքին մէջ: Պառկեանի քօրփուախն, մէր զիրքին, ինչպէս նաև այս դասաւորութեան մէջ, ցուցակադրութիւնը հիմուած է խորագրութեանց հետեւալ տարբերակներուն վրա:

Ծրագրութիւն I. Լեհուն թԱԳ/ԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ

Ծրագրութիւն II. Լեհուն թԱԳԱԱԽՈՐ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԵՐԱ ԱՅ (կամ ԱՅ)

Ծրագրութիւն III. Լեհուն թԱԳԱԱԽՈՐ/ԱՄԵՆԱՅՑ ՀԱՅՈՑ

Ծրագրութիւն IV. Լեհուն թԱԳԱԱԽՈՐ/ՇԵՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ

Ծրագրութիւն V. Լեհուն թԱԳԱԱԽՈՐ/ԼԵՀՈՒՆ ԹԱԳԱԱԽՈՐ

Ծրագրութիւն VI. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԵՐԱ/ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԵՐԱ

Մէր ու Պառկեանի դասաւորութեանց մէջ ամենէն լատ գրումուած շրջագրութիւնները երկրորդ ու երրորդ տեսակներն են: Առաջին տեսակ շրջագրութիւնը միայն զրումուած է բիլլոններու վրայ և աւելի հազուազիւտ է քան թէ միւս յաջորդ երկու տեսակները Այսպիսի բիլլոններու կազապարենքը պատրաստուած են աւելի խնամեալ, և ժամանակագրական տեսանկիւնն հաւանաբար եղած ըլլայ սկզբնական դրամները:

Բիլլոններու երեսին գրուագուած թագակարորդի կիսանդրին ընդհանուր առմամբ միօրինակ պատկերատիպ մըն է: Սակայն կարելի է նշմարել փոքր տարբերութիւններ թագի կատարի ատամներուն և զարբերուն միջն, ինչպէս նաև թագակարորդի երեսին արտայայտուելու և արբայական թիկոնցի ձեռնուն մէջ:

Պիինձէ փողերուն երեսին քանդակուած կիպրոսի առիւծն է: Կայ փոքր տարբերութիւնը մը կիպրոսի թագակարուն արծաթէ ու պղինձէ զրամներուն վրայ քանդակուած առիւծը ետև ուղարկուած վրայ է ու կ'սոստոսի, մինչեւն հայկական պղինձներու մեծամասնութեան վրայ առիւծը նորիգնական է և դէպի աջ կը քալէ: Գոյութիւն ունին հազուազիւտ դէպի ձախ քալող տարբերակներու, ուր որոշ առիւծներուն ետին կայ կրկնաթեալ ինչպէս մը Փոքրու մեծամասնութեան վատ պահպանուած վիճակը հարաբերութեալ որ ցուցակագրութիւնը չիմնուի առիւծի գլխուն, մարմնին և ոտքերուն ձեռնուն վրայ այլ դասաւորելու համար ընտրուած եղանակը հիմունեցաւ առիւծի պոչի ձեռնուն վրայ՝ զրեթէ շիտակ վեր, մէջտեղի անկիւնը, պոչին կլորակ ծայրը և մինչև առիւծի գլխուն կողմը երկարիւը ինչպէս նաև առիւծին դիրքը:

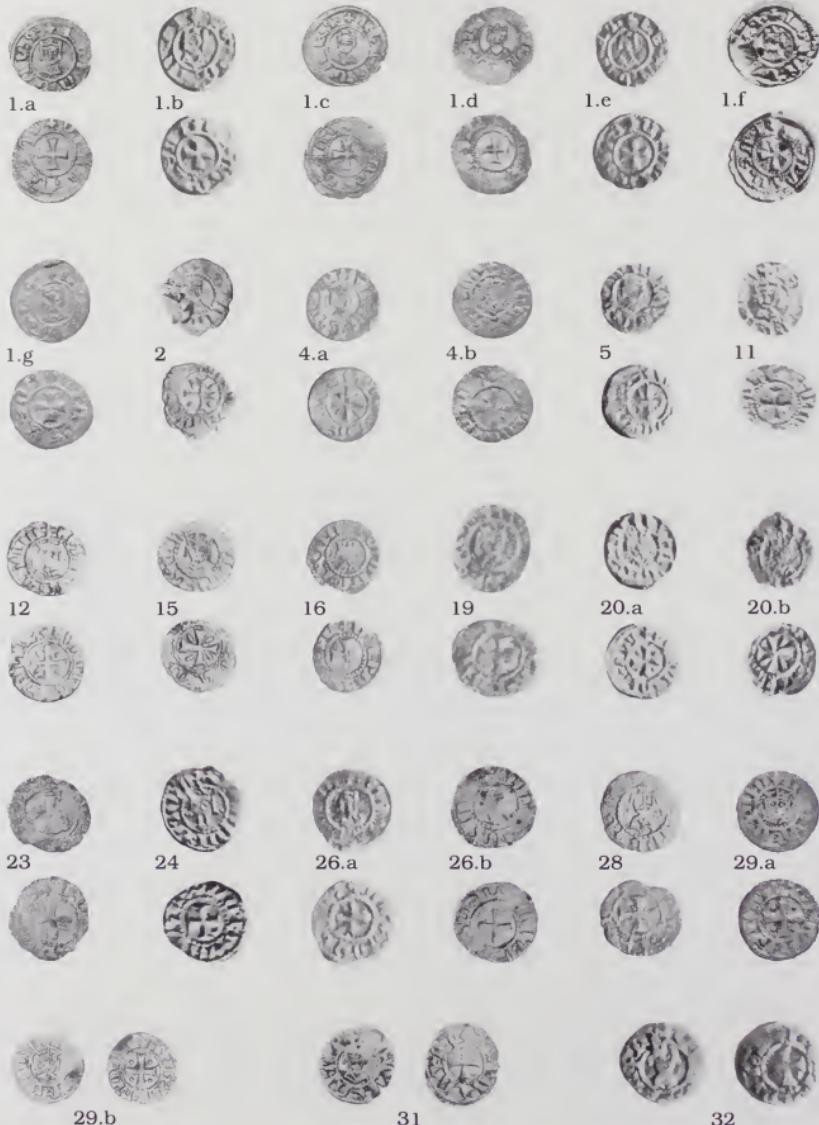
Բիլլոններու ու փողերու ետին գրումուած խաչանիշներու տարբերակներն են՝ պարզ խաչ, չորս ճառագայթով խաչ չորս կէտով խաչ և ստուարաթներով խաչ երբեմն կայ կիսալուսին մը խաչի մէկ քառորդին մէջ:

Բիլլոններու միջնին կշիռն է 0.59 գրամ, ամենէն ցածը՝ 0.37 գրամ, ծանրը՝ 0.75 գրամ: Բիլլոններու միջնին տրամագիծն է 14 մմ, տրամագիծներու սահմաններն են 13-16 մմ:

Փողերու միջնին կշիռն է 0.78 գրամ, ամենէն ցածը՝ 0.38 գրամ, բարձրը՝ 1.36 գրամ: Փողերու միջնին տրամագիծն է 16 մմ, տրամագիծներու սահմաններն են 15-17 մմ:

Այս ցուցակագրութիւնը փորձ մըն է դասաւորելու նախորդ քառասուն հինգ տարուան նմթացքին յայնարերութեան նորութիւնները՝ Դասաւորելութեան համար լեռնի զրամները քննուած են հեղինակին հաւաքածոյնէն, Պառկեանի քօրփուէն, Սեքուլանի ցուցակագրութիւնն, բոլոր մէզին հետ գործազցող թանգարաններէն ու դրամահաւաքներու հաւաքածոյնէն, ինչպէս նաև վաճառքի համար պատրաստուած կատաղողներէն:

Եթ. Թ. Ներսէսէան



Y. T. Nercessian, Coinage of Levon V



Y. T. Nercessian, Coinage of Levon V

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

1 AMANDRY, Michel. Du monnayage d'Artaxisata et des soi-disant monnaies d'Aegospotami, by Michel Amandry. *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, Vol. 57I (November 2002), No. 9, pp. 173-177, illus.

The author summarizes the work of his predecessors on the civic coins of Artaxata. Two previously published civic coins of Artaxata are described. A copper coin hitherto attributed to the city of Aegospotami is described and assigned to the city of Artaxata, by linking the similarity of portraits of Tyche struck on the obverses of all types of coins discussed.

YTN

Հեղինակը կ'ամփոփէ իր նախորդներուն աշխատանքները Արտաշատի քաղաքական դրամներուն մասին Նախասէց Հրատարակուած Արտաշատի երկու քաղաքալին դրամներ նկարագրուած են: Պղինձ մը որ նախասէց վերագրուած էր Աէգոսկոթամի քաղաքին, հիմա կը վերագրուի Արտաշատ քաղաքին, կապուելով Բախտի նկարին Նմանութեան, որ զարնուած է քննարկուած բոլոր տեսակ դրամներու երեսներուն վրայ:

Եթէն

2 ASBAREZ. Armenian dram Gaining Ground Against Dollar, Euro. *Asbarez*, Vol. 95 (19 July 2003), No. 12017, p. 4, 10.

In discussing the Armenian dram against the dollar and euro, the picture of a 500 dram coin (2003) is illustrated.

YTN

Հայկական դրամի քննարկման առթիւ ընդէմ դոլարի և եուրոի, 500 դրամ մետաղադրամի (2003) նկարը պատկերուած է:

Եթէն

3 BEDOUKIAN, Paul Z. *Selected Numismatic Studies II* of Paul Z. Bedoukian - Զարեհ Պոտոկեանի Դրամագիտական աշխատաթերթու ժողովածում II, by Paul Z. Bedoukian. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, *Special Publication*, No. 10, 2003, viii, 376 pp., illus., 61 pls. Bilingual in English and Armenian.

The publication is a collective volume of the thirty-nine essays of Paul Z. Bedoukian published in American Numismatic Society *Museum Notes*, *Armenian Numismatic Journal*, *Armenian Review*, *Armenian Studies in Memoriam Haig Berberian*, *Bazmavep*, *Dictionary of Middle Ages*, *Handes Amsorya*, *The Numismatic Chronicle*, *Revue Belge de Numismatique*, *Revue des Études Arméniennes*, and *Sion*. The following are the included articles: Fifty Years of Armenian Numismatics: An Autobiography (in English and Armenian); Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Comagene (bilingual in English and Armenian); Some Unpublished Coins of the Artaxiads of Armenia; An Unpublished Coin of Tigranes III (20-8 B.C.); Coins of the Artaxiads of Armenia (in Armenian); Coinage of Roupen I (1080-1095) (The First Ruler of Cilician Armenia); A Rare Copper Coin of Baron Roupen II (1175-1187) of Cilician Armenia; The Single Lion Coronation Coins of Levon I; The First King of Cilician Armenia: Levon I or Levon II; Two Hoards of Levon II Trams; Some Curious One-Sided Coins; Some Curious Coins from Cilician Armenia; A Silver Hoard of Smpad of Cilician Armenia; Two Unpublished Coins of King Smpad of Cilician Armenia; Propaganda in the Turbulent decade 1289-1299; A Hoard of Coronation Trams of Oshin; Half Trams of Oshin and Levon IV of Cilician Armenia; Cilician Armenian and Crusader Antioch; The Small, Armed-Man Coins of Badwin II; Coinage of Tripoli (XIIth-XIIIth Century); Mints and Money, Armenian; Minting Technique of Cilician Armenia; Numismatic Art of Armenia; Metal Art in Armenia; Armenian Ringstones; Two Armenian Coins (in Armenian); Armenian Gold Medals; An Armenian, Medal Struck in 1908 by Patriarch Izmirlian of Constantinople, in Commemoration of the Establishment of a New Constitution in the Ottoman Empire Guaranteeing Equality for All; A Medal of the Armenian College in Calcutta; A Magnificent Armenian Tray; An Armenian Chalice (in Armenian); An Eighteenth Century Armenian Triptych; A Numismatic Pilgrimage; Paul Z. Bedoukian Lecture; Father Sibilian and the Study of Armenian

Numismatics; Early Printings 1512-1700, from the Collection of Paul Zareh Bedoukian and American Libraries (in Armenian); Book Reviews on *The Circulation of Money in Armenia (Vth Century B.C. - XIVth Century A.D.)* by Kh. A. Mousheghian and Armenian Numismatic Bibliography and Literature by Y. T. Nercessian. The earliest article of the author appeared in *Revue des Études Arméniennes* in 1973-1974, where an extraordinary Armenian copper tray is described in detail. The latest article was published in *Armenian Numismatic Journal* in 1996, where a review on Nercessian's bibliography book is published. An extensive bibliography, index and 61 plates close the book.

YTN

Հրատարակութիւնը ժողովածոյ մըն է Զարեհ Պատուկեանի երեսուն ինը աշխատութիւններուն, լրտ տեսած հետեւայ Հանդէսներու մէջ՝ Ամերիկան Դրամագիտական Ընկերակցութիւն Museum Notes, Հայ Դրամագիտական Համելէս, Armenian Review, Armeian Studies in Memoriam Haig Berberian, Բազմվակի, Dictionary of Middle Ages, Համելէս Ամսօրեալ, The Numismatic Chronicle, Revue Belge de Numismatique, Revue des Études Arméniennes և Սիրո պարբեկաններուն մէջ. Յօդուածները հետևաներն են՝ Յիսուս տարի Հայ դրամագիտութիւն (Խնենակնասագրութիւն) (անդէրէխն ու Հայրէխն), Սովորի և Կոմմագենէի Հայ թագաւորութեանց դրամները (երկեղուեան անդէրէխն ու Հայերէխն), Արտաշէսեան հարստութեան կարգ մը անտիոք դրամները (անդէրէխնով), Տիգրան Գ-ի անտիոք դրամ մը (20-8 Ն.թ) (անդէրէխնով), Արտաշէսեան հարստութեան դրամները, Ռուբէն Ա-ի դրամները (1080-1095), Կիլիկեան Հայաստանի առաջին իշխանը (անդէրէխնով), Պարոն Ռուբէն Բ-ի (1175-1187) հաղողագիտ դրամ մը (անդէրէխնով), Լևոն Ա-ի մէկ ասիւծով օծման դրամները (անդէրէխնով), Կիլիկեան Հայաստանի առաջին թագավորը՝ Լևոն Ս մէջ՝ Լևոն Բ (անդէրէխնով), Լևոն Բ-ի դրամներու երկու դրամագիտութեր (անդէրէխնով), Որոշ հնատրքբական միակողմանի դրամներ (անդէրէխնով), Կիլիկեան Հայաստանի մի քանի հնատրքբական դրամները (անդէրէխնով), Սեբաստ թագաւորին դրամագիտութեր (անդէրէխնով), Սեբաստ թագաւորը երկու անտիոք դրամները (անդէրէխնով), Օչին թագաւորին օծման արծաթներու դրամագիւտ մը (անդէրէխնով), Կիլիկեան Հայաստանի Օչինի և Լևոն Դ-ի կիսակըրամները (անդէրէխնով), Կիլիկեան Հայաստան և Խաչակիր Անտիոք, Փոքր՝ զինուած-մարդու Բաղրամին Բ-ի դրամները (անդէրէխնով), Թրիփուլի դրամները (12րդ-13րդ դար) (անդէրէխնով), Դրամահասարարն ու դրամ, Հայկական (անդէրէխնով), Դրամահասուութիւնը Կիլիկեան Հայաստանի մէջ (անդէրէխնով), Հայաստանի դրամագիտական արծաթներու (անդէրէխնով), Մեսաղուագրութիւնը Հայաստանի մէջ (անդէրէխնով), Հայկական կնիք-մատանիները (անդէրէխնով), Երկու Հայկական դրամներ, Հայկական սոլիք մետաները (անդէրէխնով), Հայկական մետաղ մը կոխուած է. Պողոս մէջ 1908 թ. կիմիրէսեան Պատրիարքի կողմէ, տօնելու Համար Օսմանեան կյալութեան մէջ հաստատուող սահմանադրութիւնը, որ Հաւասարութիւն պիտի ապահովէր բոլոր մարդկանց համար (անդէրէխնով), Կալկաթայի Հայկական գողէճի մետաղը (անդէրէխնով), Հոյակապ Հայկական ափսէ մը (անդէրէխնով), Հայկական սիլից մը, Տանութերորդ դարու Հայկական պահպանակ մը (անդէրէխնով), Դրամագիտական ուսուազնացրութիւնը մը (անդէրէխնով), Պողոս Զ. Պատուկեանի դասախոսութիւնը (անդէրէխնով), Հայր Միավելեան և Հայկական դրամներու ուսուազնացրութիւնը (անդէրէխնով), Զարեհ Պատուկեան և Հայկական դրամներու լոյս տեսած է 1973-1974 Revue des Études Arméniennes-ի մէջ, ուր մանրամասնութեամբ նկարարուած է արտակարգ Հայկական ափսէ մը: Ամենամեծին յօդուածը տպարտած 1996-ին Հայ Դրամագիտական Համելէսին մէջ, դրամասական մըն է ներսէսեանի մասնագրութեան վերաբերեալ զիրքի մասին Վկայակոչուած աղբերդներու մատենագրութիւնը ցանկն ու 61 տախտակները կը գոցեն զիրքը:

Եթէն

4 GIEDROYC, Richard. Around the World; Armenia to Replace Notes with Coins, by Richard Giedroc, *World Coin News*, Vol. 30 (June 2003), No. 6, p. 26, illus.

On 29 March 2003, the Central Bank of Armenia announced that 50, 100, 200, 500 dram coins would be placed in circulation, replacing bank notes of the same denominations. Costs were cited as the reason why

the notes were converted over to coins. Coins last longer in circulation. Also, the Central Bank announced a new note with a face value of 10,000 drams, depicting a vignette of poet Avetik Isahakian. YTN

Հայաստանի Կեդրոնական դրամանունը յարտարարած է թէ 29 Մարտ 2003-ին 50, 100, 200, 500 դրամ և ետապադրամները չըջանառութեան մէջ պիտի դրուին ու պիտի փոխարինէն նոյն արժէ-նիշով թղթադրամները Սենատադրամները աւելի երկար կը տոկան չըջանառութեան մէջ: Նաև կերպուական դրամանունը յարտարարած է թէ 10,000 դրամոց նոր թղթադրամը պատկերուած է Աւետիք իսահակեանի զարդանկարով: Եթէն

5 MKRTCHIAN, Koriun H. *Armenian Monetary Units - Հայոց դրամական միավորներ, գրեց՝ Կրորյուն Հակոբի Մկրտչյան*. Yerevan: (1990 (2002), 88 pp., 16 plts. Bilingual in Armenian and English.

The names of monetary units circulated in Armenia (from ancient to medieval period) are discussed and explained, and general information is given on them. YTN

Ընդհանուր տեղեկութիւն տրուած, քննարկուած ու բացատրուած են Հայաստանի մէջ օգտագործուած (հնագոյն չրինէնի մինչև միջնադար) դրամական միավորներու անունները: Եթէն

6 NERCESSIAN, Y. T. Armenian Numismatic Books Offered at Reduced Prices, by Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVII (June 2002), No. 2, p. 31; *Nor Gyank*, Vol. XXIV (27 June 2002), No. 28, p. 23.

In a newspaper announcement it is revealed that the prices of Armenian numismatic books are reduced. The proceeds of the book sale are to be used to publish the second volume of Bedoukian's works. Author

Թերթերու տրուած յարտարարութեամբ մը յայտնուած է հայ դրամագիտական գիրքերու գիները գեղջուած են: Գիրքերու վաճառքին հասոյթը օգտագործուելու է հրատարակելու համար Պոտոկեանի ժողովածոյին երկրորդ հասորը: Հեղինակը

7 NERCESSIAN, Y. T. Artashēs II-i dramnerč [Coinage of Artaxias II] - Արտաշէս Բ-ի դրամները, գրեց՝ Եղիա Թ. Ներսէսեան. *Bazmavep*, Vol. CLXI (2003), Nos. 1-4, pp. 346-372, 2 plts. incursive. In Armenian with English summary.

Newly discovered silver coins of Artaxias II are discussed within the framework of the coinage of following rulers: Artavasdes II, a silver tetradrachm and a silver drachm; Artraxias II, four silver drachms and six copper coins; Tigranes III, a silver drachm and four copper coins; Aravasdes III, a copper coin; and Germanicus-Artaxias III, a silver didrachm and a drachm. The author compares the tiaras, iconographies, circular inscriptions, titles, and the monograms. In a persuasive argument, he demonstrates that the newly discovered silver drachms can only be assigned to King Artaxias II of the Artaxiad dynasty of Armenia.

Քննարկուած են Արտաշէս Բ-ի նորայաց արծաթեայ դրամաները հետեւալ սիրականիկուած դրամներու ծիրին մէջ: Արտաւազզ Ա, արծաթեայ չորեղդրամեան մը և արծաթեայ դրաման մը. Արտաշէս Բ, չորս արծաթեայ, դրամաներ և վեց պղնձեայ դրամներ. Տիղբան Գ, արծաթեայ դրամն մը և չորս պղնձեայ դրամներ. Արտաւազզ Գ, պղնձեայ դրամ մը. և Գերմանիկոս-Արտաշէս Գ, արծաթեայ երկրախման և դրաման Հեղինակը բաղդատէ խոյլերը, պատկերագրութիւնները, չըջանակած խորպագութիւնները, տիտղոսները, և մենագիրները Համոզից կերպով ինք ցոյց կու տայ, թէ նորայաց արծաթեայ դրամաները միայն կընան վերագրուիլ Արտաշէսեան հարասութեան Արտաշէս Բ թագաւորին:

8 NERCESSIAN, Y. T. Hay dramagitanak girk'er entsayuats zeghch'eal ginerov [Armenian Numismatic Books Offered at Reduced Prices] - Հայ դրամագիտական գիրքեր ընծայուած՝ գեղջեալ գիներով, գրեց՝ Ե. Թ. Ներսէսեան. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVII (June 2002), No. 2, p. 31; *Asbarez*, Vol. 94 (12 July 2002), No. 11,766, p. 6; *Nor Gyank*, Vol. XXIV (4 July 2002), No. 29, p. 31. In Armenian.

See abstract of No. 6.

9 NOYAN TAPAN. Bats'um azgayin dramanishi 10ameakin nuiruats ts'uts'ahandēsin [Opening of Exhibition Dedicated to the 10th Anniversary of National Coinage] - *Բացում ազգային դրամանիշի 10ամեակին նույիրուած ցուցահանդէսին*. Asbarez, Vol. 95 (4 November 2003), No. 12090, pp. 4, 12. In Armenian.

In Russian Arts Museum of Yerevan an exhibition dedicated to the 10th anniversary (1993-2003) of national coinage was opened. YTN

Երևանի ռուսական արտեստի թանգարանին մէջ բացուած է ազգային դրամանիշի 10ամեակին (1993-2003) նույիրուած ցուցահանդէս մը.

Եթէ

10 NOYAN TAPAN. Noyember 1in shrjanaր'ian druels'aw artsat'ē nor hushadram [A New Commemorative Silver Coin was Placed in Circulation on November 1] - *Նոյեմբեր 1ին շրջանառութեան դրուեցամ արծաթէ նոր յուշադրամ*. Asbarez, Vol. 95 (4 November 2003), No. 12090, p. 4. In Armenian.

A silver commemorative coin of 100 dram nominal value was placed in circulation on November 1, 2003. The coin is minted in St. Petersburg and dedicated to the 10th anniversary of the establishment of the state bank of Armenia and 10th anniversary of national coinage. YTN

Նոյեմբեր 1, 2003 շրջանառութեան մէջ դրուեցա 100 դրամ անուանական արծէքով արծաթէ յուշադրամ մը: Դրամը հաստած է Ս. Փեթերակարելի մէջ և նույիրուած հայաստանի պետական դրամատան 110ամեակին և ազգային դրամանիշի 10ամեակին Եթէ

11 ÖlÇer, Cüneyt. Ufak Değerli Osmanlı Kâğıt Paraları [Ottoman Small Denomination Paper Money], by Cüneyt ÖlÇer. *Tarih ve Toplum*, (September 1985), No. 21, pp. 46-56, illus. In Turkish.

An historical background is given and the following Armenian or Armenian inscribed paper tokens are included in the study: Nos. 21, St. Nishan Church, 20 paras, Alemdagi, 1877 January; 22, St. Kevork Church, 20 paras, Dardanel, 1878; 23, St. Yeghia Church, 10 paras, Yeyisib, 1877; 24, To be used in St. Church, 10 paras, Gemleyik; 25, Holy Cross, 10 paras, Tekirdagh; 26, Church of Jerch, 10 paras; 34, St. Mary (Astvadzadzin), 40 paras, Kartz; 35, St. Mary, 10 paras, Ortakeoy; 36, St. Nigoghayos Church, 20 paras, Topkapi; 37, Alti Mermere, 20 paras, Panaglia; 38, St. Hovhan Vosgeperan, 20 paras, Karageumrig; 39, Aystepanos Church, 40 paras, Yeshilkeoy; 40; St. Lousavorich Church, 10 paras, Galatia; 41, Armenian Church of Pera, 10 paras; 46, Token of Langa Academy, 20 paras; 53, Grocery Store Union, 20 paras, Karamanlica.

YTN

Տրուած է պատմական ուրուածիծ մը և ուսումնասիրութիւնը կը պարունակէ հետեւալ հայկական և հայատառ թուղթէ ստմասկները - թիւ 21, Սուրբ Նշան եկեղեցի, 20 փարա, 1877 Յունվար, 22, Ս. Գէորգ եկեղեցին մէջ գործածելի, 20 փարա, Տարտարնէ, 1878, 22, Ս. Եղիս եկեղեցի, 10 փարա, Եջիպաղ, 24, Ս. Եկեղ. մէջ գործածելի, 10 փարա, Կէմէլիք, 25, Ս. Խաչ եկեղեցի, 10 փարա, Թէքիրսաղ, 26, Ճէրահ Քիլիսէսի, 10 փարա, 34, Ս. Ալսուածածին եկեղեցի, 40 փարա, Քարճ զիւղ, 35, Ս. Ալսուածածին եկեղեցի, 10 փարա, Օրթազիւղ, 36, Ս. Նիդողայոս եկեղեցի, 20 փարա, Թօր Գարու, 37, Ալիթ Մէրմէր, 20 փարա, Փանագլիա, 38, Ս. Եղիսան Ասկերան, 20 փարա, Գարակիօմըրկ, 39, Այսթեփանոս Գիլիսէսի, 40 փարա, Եէշիքօչօ, 40, Ս. Լուսավորիչ եկեղեցի, 10 փարա, Ղալաթիա, 41, Բերսայի հայոց եկեղեցի, 10 փարա, 46, Տոմակ Լանկայի դպրատան, 20 փարա, 53, Պաքալ Հսնաֆընստ մախսու մաքրա, 20 փարա, Քարամանլիչա: Եթէ

12 SARYAN, Levon A. An Unusual Cut Bronze Coin of Tigranes the Great, by L. A. Saryan. *Revue des Études Arméniennes*, Vol.28 (2001-2002), pp. 495-500, illus.

See ANJ 2003, p. 112, abstract of No. 9.



Series I

Volume XXX, No. 2

June 2004

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՅԱՐԱԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 2

Letters, "Cilician Armenian Coin Hoard"	27
Announcement	28
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Վ. Զուբովի Բուրենեան դրամների ժողովածուն (մասն III) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part III))	29
Armenian Numismatic Literature	45
NERCESSIAN, Y. T. Armenian Coins Excavated at Kinet	47
ՄԱՏԻՈՍԻՆ, Վարդան. Նամակ մը Զարեհ Պատուկեանին (MATIOSSIAN, Vartan, A Letter from Paul Z. Bedoukian)	56

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I
LETTERS

Vol. XXX, No. 2

June 2004

CILICIAN ARMENIAN COIN HOARD

(Ref.: ANJ December 2003, p. 87)

I can offer some additional information concerning the Cilicia hoard you reported on in the last issue. In April of 2003, I was contacted by a non-Armenian dealer located in the Netherlands, who offered me for sale a large hoard of Cilician Armenian silver coins said to number 3200 pieces. The fixed asking price was 18 Euro per coin. I received electronic scans of several representative examples, which I presumed might have been better quality pieces. I was disappointed to find that many of the coins illustrated in the scans were pierced (as for jewelry), and none were better than average (F-VF) grade. The coins I was shown were exclusively two-lion regular trams attributed to Levon I. Of course, with 3200 coins being offered, the group may have contained better examples that would have justified the asking price. From what I could see, I thought the asking price was too high and I elected not to pursue the matter further.

Levon Saryan

I noticed your note in the latest issue of the *Armenian Numismatic Journal* about the recent hoard sale in London. I am quite sure this is the same hoard that was offered for sale to me last April [2003], and that I had mentioned to you. I thought I would share with you some additional information I have about it. I also have color prints made of the images that were mailed to me, which I could show you next time I visit Los Angeles.

It appears that it was sold [in August 2003] at the latest, as many Levon I trams, from the types I saw in the images that were emailed to me, started appearing for sale on the internet about that time (2 different sellers, interestingly, they may have combined to buy the lot, as both are out of London), selling for between 20 and 30 USD, for the F+ to -VF quality ones. I haven't seen any of the Smpad trams or other rare pieces coming up, though I imagine they'll show up in printed auctions or be sold privately.

I was originally led to believe that the hoard was about 1000 pieces, but I assume that was the seller's way of gauging my level of interest. I was eventually told the count was 3238 pieces. I have no way to tell from the (partial) photos how many there truly were.

(cont. on next page)

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Ge-wen-ian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

I disagree with the assessment of quality mix that was reported, though. Many were lower grade, and in particular, had centering problems and were struck on tight, irregular flans with jagged edges.

The final price I was quoted as acceptable was Euro 50,000 (1 Euro was \$1.07 at the time) for the lot, which was described by the seller as:

- Total number of coins in the hoard is 3237+1 AR Denier from Antioch
- There are many very interesting (sub) types from Levon I (about 15 pieces holding the cross in the left hand)
- About 100 pieces not Levon I (among them about 30 rare pieces (some different types from Smpad)
- 3 half trams in the lot
- Almost no junk in the lot.

(Interestingly, the last note from the seller, above, is duplicated in the description you had printed, which in my opinion helps confirm that this information has to do with the same seller/hoard.)

As for the images that were sent to me eventually, I noticed (this would have been minimum, since I did not see images of every coin):

- 1 Levon I 1/2 double tram
- 2 Levon I 1/2 trams
- 11 Hetoum-Zabel trams
- 1 Hetoum-Zabel 1/2 tram
- There were Smpad coronation trams as well as regular trams
- 3 Levon III takvorins
- The Antioch denier was Bohemond III or IV helmeted head-type. However, this was probably not part of the original hoard, as the seller was trying to pass it as an "Armenian" coin of Raymond Roupen, and thus add to the perceived value of the hoard to an Armenian buyer.

Name withheld upon request

ANNOUNCEMENT

On January 21, 2004, the Armenian Numismatic Society has shipped 5 boxes of books and numismatic literature to the State History Museum of Armenia in Yerevan. The shipping included 72 copies of Bedoukian's *Selected Numismatic Studies II*, 2002-2003 issues of *Armenian Numismatic Journal* and some auction catalogues. The Museum staff has undertaken the responsibility of distributing them to the libraries of Armenia.

The shipment was made through the assistance of the Armenian Gospel Mission of Pasadena, Mr. Steve Lazarian, President. They should arrive their destination in April or May for sure. In the future we plan to ship more catalogues to Armenia. Members and friends willing to donate their catalogues can ship them to the Society.

Պ. Վ. ԶՈՒԲՈՎԻ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

(Մասն III.)

(Լեւոն Բ, Հնբում Բ, Սմբատ, Կոստանդին Ա.)

Կիլիկիայի հայկական դրամների այս հաւաքածոյլի երրորդ, ամփոփիչ մասի յատկանչական ցուցակի ներկայացման համար, ժամանակագրական յաջորդականութեամբ, նախ տալիս ենք, ժողովածոյի մէջ առկայ, օծեալ գահակաների կողմից թողարկուած դրամակամբերն ըստ մէտաղական միաւորների¹:

	Գահակալներ	Արծաթ	Պղինձ	Հնդկանուր
1	Լեւոն Բ (1270-1289)	21	14	35
2	Հեթում Բ (1289-1306) Ընդմիջումներով	5 բիլոն	23	28
3	Սմբատ (1296-1298)		07	07
4	Կոստանդին Ա (1298-1299)		[02]	[02]
				70

Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան Հեթումեան արքայատան երկրորդ գահակալը դարձաւ Հեթում Ա-ի անդրանիկ որդին Լեւոնը (1270-1289) թթ²:

1268 թ. Լեւոնին ազատուով եղիպատկան մամլուքների գերութիւնից, հայրը՝ Հեթում առաջնը 1269 թ. Նրան յատարարեց գահակից², ինքը քաշուելով վան:

Լեւոնի պաշտօնական թագավորութիւնը տեղի ունենում 1271 թ. Յունուարի 6-ին, Տարսոնի Ս. Սովիա եկեղեցում, ուր և օծուեց, որպէս Կիլիկիայի Լեւոն Բ թագաւոր:

Լեւոն Բ գահ բարձրացաւ, Կիլիկիան պետութեան համար, քաղաքական և տնտեսական խիստ անբարենպաստ և բարդ պայմաններում:

Միջազգային արենայում (դաշտում) տեղի էին ունեցել մեծ ու փոքր փոփոխութիւններն Հզօրացող եղիպատկան սուլթանութիւնը, ճգումում էր ոչ միայն տարածքային աշխարհակալական տիրապետութեան, այլև և արեելքում, միջազգային առևտում մենաշնորհային դիրք ունենալուն:

Մեծ սպառնալիքի տակ էր նաև խայկիրների քրիստոնեայ իշխանութիւնների գոյութիւնը, ապա նաև, կարեոր ռազմագրական, տնտեսական նշանակութիւն ունեցող Կիլիկիայի հայկական թագաւորութիւնը Մոնղոլների հետ ունեցած ռազմական փոխօնութեան դաշինքն, այլև մենական բնութիւնը էր կրում: Որոնց համար ևս, մեծ սպառնալիք էր ներկայացնում մամլուքների անցնեմէջ ասպատակութիւնները Կիլիկիայում քայքայում էր տնտեսութիւնը, առաջ բերելով ներքին խիստ դժգոհութիւններ:

¹ Օծեալ գահականերից մէջի Լեւոն Բռնակալի 1363-1365 թթ. դրամներից ժողովածոյում լկան իսկ Հեթում Ա-ի եղինը թորոսը թէկ թագաւորել է 1293-1295), սակայն նա չի օծուել և նրա կողմից թողարկուած դրամները յայտնի չեն:

² Թէրես այդ է պատճառը, որ պատմաբաններից ուժանք Լեւոն Բ-ի գահակալութեան սկիզբը համարում էն 1269 թ.

Հայկական զօրամիաւորումներին երբեմն յաջողուում էր մոնղոլների օգնութեամբ, ջախ-ջախիչ հարուածներ հասցնելով և մեծ կորուսոններ պատճառելով, ետ մղել թշնամուն, ինչպէս 1275-76 թթ. Սիսի մօտ տեղի ունենացած ճակատամարտում:

Այսուամենայնիւ յայտնի է, որ Եզիկտոսին յաջողուել է զրաւել Կիլիկիայի որոշ քաղաք-ներ: Իսկ ետքարձի ճանապարհին, կողոպտել և ալբել Կիլիկիայի նաւահանգստալին խոչոր առևտրաշահ քաղաք Այասը: Մերձաւոր Արևելքի միջազգային տարանցիկ առևտրի, «Ծովային զարպասը»: Եղիպտոսի Սուլթան Քալանում սպանուում էր զերջ տալ Կիլիկիայի թագաւորութեանը:

Ցայտուուելով անելանելի վիճակում Լևոն Բ զգաց վտանգի մեծութիւնը և նրան միայնակ դիմակայելու իր անկարողութիւնը:

1285 թ. Լևոն Բ Սուլթան Քալանում առաջարկեց և ընդունելով, նրա կողմից երկրի համար խնամ ծանր պայմանները հաշտութեան և խաղաղութեան պայմանագիր կիրեց³:

Ցարքերական դադարի շրջանում, հարուարութիւններ ստեղծուեցին ձեռնամուխ լինելու երկրի քայլայտած տնտեսութեան վերականգնման աշխատանքներին:

Լևոն Բ. Նախ ճնշեց երկրի ներսում ծայր առած խոչոր հողատէր իշխանների կենտրոնական ընդգրումները: Վիճակարուոց խնդիրները լուծուելով իշակ պետութեան:

Վերականգնուեցին վենետիկի և Զենոնվայի հետ նախկինում կնքուած առեւրական պայմանագրերը:

13-րդ դարի երկրորդ կէսից Կիլիկիայում յատկապէս բարենպաստ պայմաններ ստեղծուեցին մշակոյթի զարգացման ուղղութեամբ:

Արքունիքը և եկեղեցին, իրենց լազ հովանաւորութեան տակ վերցրին, ոչ միայն մատենագրութիւնը, զրչութեան և մանրանկարչութեան դպրոցները (լիշտակելի է Հռոմեական դպրոցը), այլ նրանց գործիքներին, զառնարով նրանց պատուիրատունները: Մշակոյթը դիտուում էր որպէս երկրի բարգաւաճման և առաջնութացի կարենոր պայման: Նրանցից ումանք Կիլիկիան բնութագրել են որպէս «երկրի իմաստական»:

Լևոն Բ-ն առանձնակի ուշադրութիւն նուրիբեց աւելուած քաղաքների վերաշնման աշխանքին:

Դամեների և դարմահաստարանների հարցի ուսումնասիրման կապակցութեամբ անհրաժեշտ ենք համարում յիշատակելու յատկապէս Այս քաղաքը՝ Առևելքի և արհեստագործութեան մեծագոյն նաւահանգիստը Միջերկրականի ափին, որից օգտուում էին, թէ Քրիստոնեայ պետութիւնները և թէ մահմետական աշխարհը (ինչպէս մոնղոլական սուլթանութիւնը):

Ցայտնի է, որ օտարերկեալ առեւրականներին և արհեստագործութիւն արտօնագրել էին սրբում Կիլիկիայում՝ մասնաւորապէս Այստու, ունենալու մշտական ընալիութեան թաղամասէր, անհրաժեշտ կառոյցներով: Թաղամասէրն կոչուած էին ըստ իրենց մասնագիտութեան և զարդունքի: Այսպէս՝ «ողերձակք», «զինքործք» քամ «որպամահատք յարբունի փոլերանցի»⁴ և այլն: Մի հաստատող վաստ փողերանցի առակալութեան և օտար ցրամահատների (այդ թուում իտալացիների ներկարութեան մասին Այստու):

Պետութիւնը լուրջ հոգատարութիւն էր ցուցաբերում, յատկապէս Այստում օտարերկրեալ նաւաերի անկատանգ երթեկութեան վրայ: Քանի որ, միջազգային տարանցիկ առևտրի մաքսերից ստացուող եկամուտները (որի մեծ սորկուը ընկնում էր Այստին), պականում էին ոչ

³ Մատենագրական տեղեկութիւնների համաձայն Կիլիկիան պարտաւորում էր, Եղիպտոսին տարեկան

⁴ Հայր Ղևոն Ալիշան, Սիսուան (Վենետիկ, 1886), էջ 356-397:

միայն անհրաժեշտ միջոցներ գնարելու Եղիպտոսին տալիք հարկերն, այլ և նպաստում էին երկրի անտեսունթեան զարգացմանը:

Կիլիկիային անհրաժեշտ էր ունենալ մեծաքանակ կանխիկ դրամ: Մեր կարծիքով Լևոն Բ-ն ոչ միայն վերականգնում է Այսաի դրամահաստիքներ, այլ և ընդարձակում է նրայ զործունէութեան շրջանակները:

Կիլիկիայի հայկական դրամների և փողերանցների մասին խօսելիս, հնարաւոր չէ շրջանցել Այսաի փողերանցն որտեղից մեծ թուով, տարբեր մետաղներից (ոսկի, արծաթ և պղնձ) դրամներ են հասել ենք: Այսաի փողերանցից հարցու ուսումնասիրողներ դրամագէտներից, անհրաժեշտ ենք համարում ներկայացնելու յատկապէս նրանցից երկրուսին: Դրամագէտներ Հայութիւնում է Այսա Քաղաքին մէջ կոխուած հայ դրամները⁵ յօդուածը, ուր նա քննութեան է ենթարկել Հեթում Ա-ի պղնձէ դանդ միաւորի դրամների խմբերը, առանձնացնելով դրամի երկրորդ կողմի խորագրում քաղաքի անուան կրծառուած տարբերակներն, իրաւացիօրէն հանգել այն եղբակացութեան, որ Կիլիկիայում յայտնի ֆարաոնի և Սիսի փողերանցներից բացի գործել է Այսաի փողերանցը:

Հայր Օ. Եփուլեանը տալով Հեթում Ա-ի պղնձէ դանդերի մի շարք խորագրային տարբերակներ - ինչպէս Ս, ԱԱ, ԱԱ, ԱԱԱԱ, ԱԱԱԱ ևայլն. միաժամանակ ներկայացնում է երկրում քաղաքական իրազարգութիւնները, հաստատելով Այսաում փողերանց հիմնելու առիթը:

Դրամագէտ Ե. Թ. Ներսէսեանն ուսումնասիրով Լևոն Բ-ի կողմից թողարկուած արծաթէ դրամների մի խումբ իր «Լևոն Բ-ի դրամները հատանուած Այսա»⁷ յօդուածում, նոյնպէս հենուեով նրանցում եղած քաղաքի անուան - ԱԱ, ԱԱԱ, ԱԱԱ, ԱԱԱԱ, ԱԱԱԱ համառոտագրութիւնների վրայ, մէկ անգամ ևս հաստատում է, որ այս դրամները միայն կարող են պատկանել Այսաի փողերանցին:⁸

Քաղաք Այսաի անուան զրելաձեի փոխուելը ԱԻԱԱ ձեռով դրամաների վրայ: Կարող է արդիւնք լինել նաև օսար դրամահաս փողագրիչ քարպետների ներկայութեան Այսաի փողերանցում և կնիքների վրայ նրանց կողմից եղալի դիրքին էր «Ո» տառի փորագրութիւնը քան «Յ» տառը Եպունի բ, որ օտար գրագրութիւններում Այսաի գրութիւնը լիներ ԱԻԱԱ (Ալաշ) ձեռով: Վերջնականապէս պարզելու և հաստատելու Այսաի դրելաձելը միջնադարում, անհրաժեշտ է նպաստակային ուսումնասիրութեան նեթարկել ժամանակի ճեռագիրները և նրանց յիշաւակարանները:

Լևոն Բ-ի երկարատեկ իշխանութեան շրջանում (18 տարի), պահանջարկից ենելով, թողարկուել են մեծ քանակութեամբ դրամներ: Համեմատարար քիչ են հասել մեզ: Սկզբանան շրջանում Լևոնը պահանջել է նախորդ զահակաների դրամների թէ քաշերը և թէ արծաթի մաքրութեան ստորանց: Համապատասխանարար նրանք եղել են նաև աւելի խնամքով պատրաստուած և բարձրարտեստ:

Երկրի անտեսութեան աստիճանական վատթարացումն իր արտայատութիւնն է դտել և դրամների վրայ: Քաշերի և մետաղային (յատկապէս արծաթի) տոկոսային անկման հետեանքով, ընկնում է նրանց զնողականութիւնը արտաքին առևտուում, ինչպէս և դժուարացնում նրանց զործածութիւնը ներքին շուկայում:

⁵ Տե՛ս Համելս Ամսօրեայ, Հատոր 2Բ (Ալեքի-Ռուենի 1968), թիւ 4-6, էջ 213-218. նաև Հայ Դրամագիտական Համելս, Հատոր III (Դիեկտուրի 1977), թիւ 4, էջ 41-43:

⁶ Հեթում Ա-ի պղնձէ զանց միաւորի Այսաի թողարկումներից Պ. Վ. Զուբովի հաւաքածուում ունենք երկրացարանը:

⁷ Տե՛ս Հայ Դրամագիտական Համելս, Հատոր IV (1978), էջ 81-90:

⁸ Ներկայացուող հաւաքածուի մէջ, Լևոն Բ-ի դրամանմբում Այսաի թողարկումներ չկան:

⁹ Դրամները սկզբանից 3.00 դրամ քաշի և արծաթի մաքրութեան 90 առ հարիւրի փոխարքէն, աստիճանարար իշելով մինչև 2-6 դրամ և 60-70 առ հարիւր մաքրութեան:

Դրամագէտները, իրաւացիօրէն Լեռն Բ-ի ժամանակաշրջանը, դրամահատութեան համար, անցումային լրջան են անուանում և դրամների սակաւաթիւ լինելը, վերագրում են Լեռնի յա-ջորդների կողմէց, դրամների վերամուլման և օգտագործման, նոր թողարկումների համար¹⁰.

Ներկայացուղ հասաքածոյում արծաթ դրամների խումբը փոքր է, 21 դրամ: Սակայն իրենց մէջ ունեն ժամանակն բացայալող հետաքրքիր նմուշներ: Մէկ դրամ (թիւ 499432) առաջին կողմի համար պահէլով նախորդ՝ Հեթում-Զաքերի դրամի պատկերատիպը համապատասխան խորագրով: Երկրորդ կողմի համար պահէլով նոյն դրամի պատկերատիպը, խորագրում Հեթումի անունը փոխարինուած է լւսն անուանը¹¹:

Արծաթէ դրամների յաջորդ հիմնական խումբը, Լեռն Բ-ի դրամների համար ընդունուած, թագաւորի ժիաւոր պատկերատիպով դրամներն են: Այստեղ առաջին կողմի վրայ մարդար-տաշար շրջագիծ մէջ, թագաւորը ներկայացուած է թաղող, գէմքով հանդիպահայեաց, ձեռքում նիզակ կամ խաչ բանած: Զի՞ արշաւում է աջ Երկրորդ կողմի համար դարձեալ աւանդական առիւծն է, թագաւորի, գէմքով հանդիպահայեաց քարլում է ձախ (Երբեմն աջ), կռնակին ունենալով խաչը՝ տարբերակներով (Նկար 1):

Դրամագէտներն գտնուում են, որ այդ պատկերատիպան ընդօրինակութիւնն է Հեթում Ա-ի երկլեզուեան դրամների: Օգտուելով կիրքների առկայութիւնից, կատարելով մասնակի փոփո-խութիւններ¹² յատկապէս երկրորդ կողմուում և զաշտի նշանների մէջ¹³:

Թագաւորը ծիաւոր պատկերատիպով, արծաթէտեայ դրամներից մենք ունենք 17 դրամ և 3 համ կէս դրամներ:

15 դրամների Ա-կողմի համար խորագրոն է՝

Լեռն թագաւար ԱՍԵՆԱՅՅ ՀԱՅՈ և նրա կրթատուններով տարբերակները:

Երկու դրամների (թիւ 939079 և 939086) վրայ, թագաւորի անունը գրուած է լենուն ձեռու և ԱՍԵՆԱՅՅ բառը բացակայում է:

Հաս երկրորդ կողմի խորագրուի 17 դրամների ՄԻԱՒ փողերանոցի թողարկումներ են:

Սրանցից թիւ 939079 դրամով մէկ անգամ ևս կարելի է հաստատել, երկլեզուեան դրամ-ների, կնիքի առաջին կողմի, օգտագործուածը Լեռն Բ-ի դրամների համար: Այստեղ դրամի Ա-կողմի պատկերատիպի մէջ զաշտում պահպանուած է կիսալուսինը (), որը մահմեդականների նշանն էր և յատուկ էր երկլեզուեան դրամներին:

Լեռն Բ-ի կէս դրամները: Արծաթէտեայ դրամախմբում կան երեք հատ կէս դրամներ, որոնք հատուած են, դրամ միաւորի տարբեր կիրքների: Առաջին և երկրորդ կողմների համար ունենալով նոյն պատկերատիպիցը, մասնակի տարբերութիւններով: Խորագրեր կտրուած են պահէլով յատկապէս կէս դրամների համար անհրաժեշտ քաշէլը¹⁴:

Լեռն Բ-ի պահէկ դրամներից ժողովածոյի մէջ ունենք միայն 14 դրամ: Որոնցից 7-ը դրամի առաջին երեսի խորագրում պահպանել է թագաւորի անուանը լենուն գրեւածելը: Միւս 7 դրամների վրայ գրուած է լենուն ձեռու:

¹⁰ Զարեհ Պ. Պատուկեան, լիլիկնամ ձայաստամի դրամները (Ալեքսան, 1963), էջ 96:

¹¹ Գուցէ այդ փոփոխութիւններու արտաք է աւելի վաղ միայն կրոս թագաւորութիւնը:

¹² Կարելի է աւելացնել նաև, որ Լեռն Բ. ցանկացել է պահէլ զեռն 1256 թ. իրեն չնորուած «Ճիւտար ասպետի» պատուալը կողմուու:

¹³ Պատուկեան, էջ 209, թիւ 1488:

¹⁴ Շուկայում արծաթէ դրամները ընդունուում էին և կիրովի:

ԼԵԽՈՆ զրութեամբ 5 դրամի զրայ Ա-կողմի համար առիւծն է, որ քայլում է ձախ (բայց ոչ հանդիպահայեաց)¹⁵: Երկու դրամների զրայ Ա-կողմի համար ընտրուած է խաչը, որ յատուկ էր Կիլիկիայի դրամների երկրորդ կողմին (խաչերի ու չանչարներու համար տե՛ս Նկար 2):

ԼԵԽՈՆ զրութեամբ 7-դրամներից միայն մէկ դրամի Ա-կողմի համար է ընտրուած առիւծը: Միւս 8-դրամների զրայ Ա-կողմուած խաչն է, իսկ առիւծը տեղադրուած է երկրորդ կողմի զրայ:

Երկրորդ կողմի խորագրում ունենք և ԾԻՆԾԱԼ, և ՀԱՏԵԱԼ, զրելաձևերը: Ունենք և այլ շեղումներ-դրամի երկու կողմի համար օգտագործուած է նոյն Ա և կամ Բ կողմի խորագիրը:

Գրեթէ բոլոր դրամներն էլ մաշուած են, ծակուած և ունեն այլ թերութիւններ: Ներկայացուող Լևն Բ-ի դրամների մանրամասնութիւնները տրուած են յատկանչական ցուցակում և խաչերի ազիւսակներում:

Հեթումեան արքայատան յաջորդ գահակալը Լևոն երկրորդից յետոյ դարձաւ նրա աւագ որդին, Հեթում Բ-ի թէկն Ընդմիջումներով, իրաւակէս նա իշխեց 1289-1306 թթ: Հեթում Բ-ի գահակութեան շրջանը հարուստ է երկրի համար բախտորոշ երադարձութիւններով:

Պետութեան կառավարման ընթացքում նա նախապատութիւնը տալիս էր հոգեոր կենաքին-էկեղեցուն: Երկրի առաջընթացն ապահովով ու ազմաքաղաքական և տնտեսական հարցերը, յատկապէս թագաւորութեան առաջին շրջանում նրան համեմատարար քիչ էին զրացեցում:

13-րդ դարի կէսէրից մամլուքների կողմից, խաչակիրների իշխանութիւնների զերչնական բնանջումից յետոյ, Կիլիկիայում մեծ չափով աւելացել էր եւրոպացիների, յատկապէս առևտուրա-արշէնտարական խաւի թիւու: Հետևարար և մէծացել էր կաթոլիկ եկեղեցու-պապի ազգեցութիւնը: Թէրեւա այն պատճառներից մէկն էր, որ Հեթում Բ-ն և հայ խոյոր հողասկէրների և իշխանների մի ստուար խոյում ուներ լատինասէր կողմուրոշում: Սաստկացել էին կրօնական վէճերն, եկեղեցիների միաւորման հարցում: Կենտրոնախոյս ուժերի ձգտումները զերծածելով բախտումներին:

Կիլիկիայի փրկութեան ճանապարհը տեսնելով պապի և եւրոպական խոչոր տէրութիւններից սպասուող օգնութեան մէջ, Հեթում Բ-ն մի շարք նամակներ է լրում նրանց: Սակայն ապարդիւն:

Այդ գարմունքը թշնամաքով է դիտուում եզիստոսի կողմից: Սուլթան Էլ-Ալրաֆը նոյնիսկ էկղեալ է յայտարարում 1285 թ. Կիլիկիայի հետ կնքած խաղաղութեան 10-ամեայ դաշինքը, 1292թ. յարձակուելով Կիլիկիայի զրայ:

Մէկ ամսեայ պաշարումից յետոյ, մամլուքներին յաջողլում է, մի շարք բերդէրի հետ միասին գրաւել և Կիլիկիայի կաթողիկոսանիստ ամրոցը՝ Հռոմէկան, գերելով կաթողիկոսին¹⁷:

Երկրի համար այն դիտուեց որպէս մէծ աղէտ: Հեթում Բ-ն մամլուքների առաջխաղացումն կասեցնելու համար, նոր հաշտութիւն խնդրեց եզիստոսից, նրան յանձնելով մի քանի սահմանային բերդերու:

1283 թ. Հեթումը զահ յանձնելով իր յաջորդ եղորը թորոսին մտում է Դրազարկի վանքը Թորոսը շուրջ երկու տարի կառավարում է երկիրը, սակայն թագաւոր չի օծում¹⁸:

1295 թ. հայրենասէր իշխանների և ժողովրդի պահանջով Հեթումը կրկին ձեռքն է վերցնում իշխանութիւնը, որոշելով առաջին հերթին վերականգնել հայ-մոնղոլական դաշինքը: մամլուքների գէմ, որի համար մէկնում է իրան, դիմում Ղազան խանին, միջամտելու

¹⁵ Այս խմբի համար բնորու էր առիւծներն կոնակի զրայ խաչ չուեն:

¹⁶ Լևն երկրորդը բազմազաւակ հայր էր:

¹⁷ Կաթողիկոսական աթոռը Հռոմէկայի եղանակիուում է Սիս, ուր մնում է մինչ 1441 թ.

¹⁸ Առ այսօր Թորոսից դրամներ յայտնի չեն:

Խաղաղութեան դաշինք կնքելու հարցում: Խանն էլենելով իր երկրի լահերից խոստանում է օնկել Կիլիկիային: Հեթումը վերադառնում է Սրբ Խաղաղութեան չրջանը կարճատե է լինում:

1296 թ. Հեթումը և Թորոսը, յափորդ եղօրը՝ Սմբատին նշանակելով թագապահ, գահը յանձնելով նրան մէկնում են Կ. Պոլիս, Բիւզանդիայի Անդրոնիկոս Բ կայսեր հրաւերվ, նրա որդի Միքայէլ և իրենց քրոջ Ռիտար հարսանեաց հանդէսին մասնակցելու¹⁹:

Սմբատն ընդհանրապէս ոժգոհ լինելով եղայրների վրասծ քաղաքականութիւնից, հենուելով իր համախօնների, այդ թում և Գրիգոր կարողիկոսի աջակցութեան վրաք, գաւարդարար դրաւում է գահը: Նա Սիսում մէծ չուփով օծում է և իրեն հուշակում է հայոց թագաւոր: Նրա այդ քայլն հաւանութեան է արթանանում և ընդունում Լազան խանի կողմից: Սմբատը շարունակում է իր նախորդների արտաքին քաղաքականութիւնը:

Հեթում Բ և Թորոսը Բիւզանդիայից վերադառնալով, կանգնում են կատարուած փաստի առջև: Նրանց չի յանդում խաղան ճանապահով հարցեցը լուծել Սմբատը բանարկում է երկու եղայրներին, սպանել է տալիս Թորոսին, գաֆանօրէն կորցանելով Հեթումի աշքերը:

Սմբատի տմարդի վարմունքը, ոտքի է հանում յաջորդ եղօրոը՝ Կոստանդինին²⁰, Ակիզը է առնում եղայրասապան պարագարի աննախադէպ մի չըցան Այս աւարտում է 1298 թ. Սիսի մօս տեղի ունեցած ճակատամարտով՝ Կոստանդինի յաղթանակով²¹:

Կոստանդինն պարտութեան մատնելով Սմբատին, բանտարկում է նրան, ազատելով օրինական թագաւոր Հեթում Բ-ին Հակամարտութիւնները եղայրների մէջ շարունակում են և վերջնական աւարտին են համում երբ Հեթումի տեսողութիւնը բարելաւում է: Խոչոր հողատէր իշխանների և ժողովրդի պահանջով և օգնութեամբ Հեթում Բ վերադառնալով իշխանութեան, Սմբատին և Կոստանդինին ուղարկում է Կ. Պոլիս մշտական բնակութեան:

Խշանութեան կարգ ժամանակահատուածում, Սմբատը իր անունով թողարկում է արծաթէ և պղինձէ դրամներ²²: Այս ժողովածոյում Սմբատի արծաթէ դրամները չունենք²³, Նրա պղինձէ դրամները մէնք ուենք ուօթ (7) հատ, որոնք իր նախորդների դրամներից տարբերում են համեմատաբար իրենց ունեցած փոքր չափ ու կլոսու:

Առկայ դրամները, բոլորն էլ պատկերատիպում, առաջին կողմի համար ունեն – թագաւորը ձիւարոր, ձին աղ է քալում, թագաւորի աղ ձեռքում նիշակի: Դրամների երկրորդ երեսին, գարծեալ հաւասարաթիւ խաչն է (Նկար 5), թեամի իշերում նետասլաքներ²⁴:

Խորագրերն են ՍՄԲԱՏ ԹԱՎԱՐ ՀԱՅՈՑ

ԾԻՆՅՈՒ Ի ԱՐԱՂԱՔ ՍԻՒ – Թերութիւններով: Առաջին կողմի լրիւ խորագրով, ունենք միայն մէկ օրինակ:

Ցայտոնի է, այդ չըցանում, կարճատե ժամանակով, օծեալ զահականերից Սմբատը և Կոստանդին Ա թողարկել են տարբեր մետաղներից, պամութեան համար խիստ արժէքաւոր դրամներ: Այդ դրամներն իսխստ հազուագիւտ են և առանձին հանգամանալից քննութեան չեն ենթարկուել:

¹⁹ Թերման յուրեք փայտայէլով, օգնութիւն ստանալու Բիւզանդիայից:

²⁰ Պատմութեան մէջ լաս քիչ տեղեկութիւններ կան Կոստանդինի պետական ակնառու գործունեութեան ժամանակ:

²¹ Որն իր արտաքայախոտութիւններ է զտել Կոստանդինի սոսէ դրամների վրաք:

²² Սմբատի արծաթէ դրամներն, իրենց տուեալներով գրնութիւնն են Հեռու Ա-ի դրամ ժիւարոր, բացառութեամբ խորացրեռն Սմբատի առանձ հաւասար նա կամեցէ է հաստատել, որ ինքը Ռուբենեանների օրինակ ժամանակուի:

²³ Զ. Պտղկէանը գրում է, որ ըստ Կ. Սիլիկեանի նրա դրամները հետադարյում վերածուուած են, օգտագործեն: Նրա թողարկուող դրամների համար, որպէսող նիշն Սմբատի յշասակու:

²⁴ Զ. Պտղկէանը խաչերի թեամի իշեան տարածութիւններում եղած նշաններն համարում է շուշաններ կամ աղաւաններ, Ական, էլլու 100:

Այդ իսկ առումով անհրաժեշտ ենք համարում ներկայացնելու դրամակչութեան թ. թ. Ներսէսէանին, որն իր Հայ դրամագիտական ուսումնակիրութիւնները մեծածաւալ զրգում²⁵, յատուկ տեղ է յատկացրել Սմբատի արծաթէ դրամների մանրակընկիտ ուսումնասիրութեանը:

Ե. թ. Ներսէսէանը Սմբատի դրամների վերաբերեալ եղած փոքր և մեծ բոլոր հրատարակուած աշխատանքների, յատկաչս մեր ժամանակի մեծ դրամագչութեան թ. Պ. Պտուկեանի դասական ուսումնասիրութեանը²⁶, ապա և իրեն տրամադրուած, մասնաւոր օրինակների վրայ, լուրջ քննութիւնից յետոյ, կազմել է Սմբատի արծաթէ դրամների երկուրդ կողմի, խաչերի դրչանկարների աղիւսակները:

Խաչերի ուսումնասիրութեան հիման վրայ, նախ հաստատել է Սմբատի կողմից թողարկած արծաթ դրամների երեք տիպերի՝ օծման, հասարակ և կէս դրամների թողարկման փաստը: Միաժամանակ պարզէ է, որ Սմբատի առայսօր մեզ հասած յայտնի արծաթէ դրամների 40.13% օծման դրամներն են, 56.58% նրա հասարակ դրամներն են և միայն 3.29% կիսադրամներն են, որոնք իրենց քաչով շատ փոքր են (0.85 գրամ) և ընդհանուր զծերով յիշեցնում են զեթում թարծաթ բիլուններին:

Նոյն տարբերակների հիման վրայ կազմելով Ա աղիւսակը, տալիս է այդ դրամների քաշերի բաշխումը, իսկ Ա աղիւսակով, նոյն հիմքով տրուած է դրամների քանակի տոկոսային յարաբերութիւնը:

Կոստանդինը (որը յայտնի է, որպէս Կոստանդին առաջին) գիտակցելով իշխանութեան և պետութեան համար սեփական դրամ ունենալու կարուրութիւնը, կարճատե իշխանութեան լըջանում²⁷, իր առաջնահերթ ինսդիբեներից մէկն է համարում, թողարկել նոր դրամներ իր անունով: Պատմութեան համար Կոստանդինն առաւել յայտնի է, դրամահատութեան մէջ ունեցած իր ներդրումով:

Կոստանդինը դրամներ է թողարկել ոսկուց, արծաթից և պղինձից, որոնց յատուկ է արուեստին և ոճին բնորոշ գեղեցկութիւնը և նըրութիւնը:

Կոստանդինը իր նախորդների դրամների վրայ եղած պատկերատիպերից հանում է որոշ աւանդական պատկերներ (կամ մասնիկներ), ինպէս – առիւծի, գաւազանի և շուշան ծաղկի, փոխարշնը տալով, ժամանակին համապատասխան և անհրաժեշտ պայքարի սուրբ և հաւատի խորհրդանշող խաչը: Որոնք բացայատում են և հաստատում պատմական փաստերը:

Կոստանդին Ա-ի դրամները նոյնպէս խիստ հազուազիւտ են: Ներկայացուող թողովածոյում ունենք միայն «քարտէց» միաւորի երկու դրամ²⁸:

Դրամների առաջին երեսին մարգարուաշար դաշտի մէջ պատկերուած է թագակիր թագաւորը, արքայական ծիրանիով, ողջ հասակով կանգնած, ոչքքով հանդիպահայեաց, աջ ձեռքում անզիջում կամքի նորհրդանիշ սուրբ, ձախում՝ խաչը: Խորազրում պահպանելով ընդունուած ձեւը թագաւորի անունը և թողարկման յայրը, Կոստանդինը տալիս է իր անուան զրութեան նոր տարբերակ – ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՄԸ ձեւով²⁹:

Երկուրդ կողմի համար հաւասարաթե խաչն է, թէկամիչէրում զարդանաշխերով:

Խորազրեն են – ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈՒՄԸ ԹԱԳԱՒՐ ՀԱՅՑՈ

– ԾԻՆԸԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս | Ս

²⁵ Ե. թ. Ներսէսէան, «Սմբատ թագաւորին արծաթ դրամները» բաժնում, Հայ դրամագիտական ուսում-

նախորդիթիւնը (Առ Ալեքլուս, 2000թ), էջ 347-358.

²⁶ Զ. Պտուկեան, Կիլիկիան Հայաստանի դրամները (Վիեննա, 1963թ.).

²⁷ Կոստանդինը թագաւորէլ է մէկ տարուց պակաս:

²⁸ Թիւ 553131 և 553132 – որոնց պատճենը էն պահպանուել:

²⁹ Կոստանդիանոս անուան արդ ձեւ չի կրնուել միւս Կոստանդինների մօտ:

Կոստանդինի պղինձէ դրամների առաջին կողմի պատկերատիպը կրկնութիւնն է արծաթի դրամների երկրորդ կողմի:

Դեռևս 1301 թ. Հեթում Բ-ն իրեն գահակից էր յայտարարել սպանուած եղբօր Թորոսի որդուն Լեռնին Այն հաւանութեան էր արժանացել և ընդունուել, ինչպէս հայ Փէղալեռի, իշխանների և ժողովրդի կողմից: Մասն Լեռն պաշտամապէս օծուեց և իշխանութեան դրւին անցաւ 1306 թ. որպէս Կիլիկիայի Լեռն Գ թագաւոր³⁰, երբ Հեթում Բ-ն վերջնականապէս հրաժարուեց զահից ծառայելու համար եկեղեցուն³¹:

Կիմենս Ե պատու, Լեռն Գ-ի օգնութեան խնդրանքին, Կիլիկիայից խամօրէն պահանձեց, ընդունել կաթոլիկ եկեղեցու ծիսակատարութիւններն ու դաւանաբական սկզբունքները, ենթարկուելու իրեն՝ պապին:

Պատութիւնը ցոյց է տալիս, որ Հեթումը որպէս վանական և խնամակալ (պալլ), աւելի լայն գործունեութիւն է ծառայում, ինչպէս եկեղեցական, ոյյունքն և պետական քաղաքականութեան և հառավարման շրջաններում:

Այդ տարիներին մոնղոլ Ղազան խանը ընդունում է մահմետականութիւնը ստանալով սուլթանի տիտղոս:

Ղազան խանը մեծաթիւ զօրքով լարմում է դէպի Ասորիք, եղիպտական մամլուքների դէմ և հայկական ուժերի օգնութեամբ մեծ յաղթանակների հասնում³²:

Նա եւնելով իր շահերից ընդառաջելով Հեթումի խնդրանքին, որպէս դաշնակից, մոնղոլական մի ջոկատ Փիլարդու խանի գլխաւորութեամբ ուղարկում է Կիլիկիա, պաշտպանելու մամլուքների անընդմէջ յարձակումներից, որոնք քայլայտմ էին երկրի անսեսութիւնը, այն տանելով դէպի անկում:

Փիլարդուի ջոկատը հաստատում է Անազարբյում: Քայլաքական նկատառումներով, Լեռն Գ-ն կրօնական հարցերում փորձում է, որոյ համաձայնութեան գալ պապի հետ Այդ կապակցութեամբ 1307 թ. հրամիրում են Սիսի եկեղեցական ժողովը, ուր պապի առաջարկները մասամբ ընդունում են լատինասէր ժողովականների կողմից: Մերժում ժողովրդի և հայաստանեան հոգոր զափի կողմից: Արդինքն այն եղաւ, որ խաթարուեց երկրի ներքին քաղաքական միանութիւնը: Կրկին ոտքի հանելով արտաքին թշնամուն:

Վերսկսեցին մամլուքների արշաւանքները դէպի Կիլիկիա: Անազարբյում տեղեկայուած մոնղոլական ջոկատի հարամանատար Փիլարդուն³³, օգտագործելով առիթը իր մօտ, հիւրասիրութեան պատրուկով, հրամիրում է Հեթում Բ-ին և Լեռն Գ-ին իրենց լքախումբով և նենօրէն կազմակերպում նրանց սպանութիւնը:

Հեթումի յաջորդ եղաբար Օչինը հայկական զօրքերի զլուխն անցած յարձակում է Փիլարդուի վրայ և նրան իր ջոկատով դուրս է քչում Կիլիկիայից: Օչինին յաջուռում է նաև սպանել տալ Փիլարդուին:

Այսպէս անփառունակ աւարտում է հայ-մոնղոլական դաշինքը:

Հեթում Բ-ն իրաւապէս թագաւորեց չուրչ 17 տարին Պարզուած է և հաստատուած, որ Հեթում Բ-ն արծաթէ դրամներ չի թողարկել Նա ունի միհայն փոքր տրամադժով և փոքր

³⁰ Լեռն Գ-ն որպէս Կիլիկիայի թագաւոր լիշտակում է 1302 թ. ձեռագրերից մէկում: Վ. Զակորեան, Մակրամականքութիւններ (Երևան, 1968), էջ 193-194:

³¹ Հեթում Բ-արքուիթեամբ մում է որպէս թագաւորահայր:

³² Այդ արքանքի ընթացքում Հեթում Բ-ին յաջուռում է ետ վերազանել, նախկինում կորցրած սահմանադրին քանի բըրգերու:

³³ Փիլարդուն նոյնպէս ընդունել էր մահմետականութիւնը:

քաշով բիլլոն³⁴ կոչուող դրամներ և պղինձէ «քարտէզ» միաւորի, երկու տարբեր պատկերատիպերով դրամներ:

Ժողովածում ունենք բիլլոններից հինգ օրինակ: Բիլլոններն առաջին կողմի համար ունեն զահակալի թագակիր զլուից (կիսանդրին) դէմքով հանդիպահայեաց, որոնք իրենց արուեստով լիշեցնում են խաչակիրների դրամները: Երկորորդ երեսին երեք օրինակների վրայ յունական հաւասարաթեաւ խաչն է, իսկ երկորութիւնը կրկնաթեաւ խաչը (Նկար 3): Թևամիջեան տարած քներում տարբեր նշաններ դրամների ամբողջական

Խորագիրն է ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Փոքրութեան պատճառով այն բաժանուած է երկու կողմերի վրայ,

այն է Ա. ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ

Բ. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Հինգ դրամներն էլ տարբեր կնիքներից են, տարբեր փորագրիչ վարպետների աշխատանք: Դրամները մաշուած են, խորագրում կան կրծառումներ և թերութիւններ:

Պղնձէ «քարտէզ» միաւորները, որոնցից ունենք 23 օրինակ, ներկայացուած են պատկերատիպակիրներուն ձևով: Առաջինն ընդունած է, աւելի վաղ թողարկուած, համեմատաբար ծանր քաշ ունեցող³⁵ մասամբ բիլլոններն լիշեցնող խումբն³⁶: Պղնձէ այդ խմբի դրամների առաջին երեսին մարդարատաշար շրջագծի մէջ պատկերուած է տիրակալի թագակիր զլուից դէմքով հանդիպահայեաց: Թագի երկու կողմերից իշնում են մազափնչերը (խոպոպները):

Ա. Կողմի խորագիրը ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ կրծառումներով:

Բ. Կողմում շրջագծի մէջ կրկնաթեաւ խաչն է, սակայն աւելի կատարելազործուած, հիմքի մօս երկու կողմերու ունի տերևազարդեց:

Խորագիրը ՇԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱՔԻՆ Ի ՍԻՍ երբեմն ՔԱՂԱՔԻՆ ունի տարբերակներ և թերութիւններ:

Պղնձէ դրամների երկորորդ խումբ³⁷ առաջին երեսին շրջագծի մէջ պատկերած է թագաւորը ծալապատիկ նստած, աջ ձեռքում գաւազան, ձախ ձեռքում երկիրը խորհրդանշող զունդը:

Խորագիրը ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ կրծառումներով:

Բ. Կողմում հաւասարաթեաւ խաչը, խորագիրը ՇԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱՔԻՆ Ի ՍԻՍ (կամ ԳԱՂԱԳ)

Դրամները շատ կոպիս են, անկանոն հաստուած, մէծ թերութիւններով: Երկու դրամի վրայ, երկու երեսներին, ընթերցում է միայն ՀԵԹՈՒՄ անունը ներկայացուող դրամախմբերի բոլոր մարդարատաշար տրուած են յատկանչական ցուցակներում և խաչերի աղիւսակներում (Նկար 4):

Այժմուելով կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան այս ժամանակահատուածը, համոզւում ենք, որ այն զտնուում էր իսիստ անբարենպաստ պայմաններում, թէ արտաքին յարաբերութիւններում և թէ ներքին:

Երկրի արտաքին թշնամին, հիմնականում շարունակում էր մնալ Եղիւպտոսի սուլթանութիւնը:

³⁴ Բիլլոն են կուուել ոչ միայն իրենց չափ ու կորի փոքրութեան, այլև և իրենց մէջ պարուեակող երկու մետաղների (արծաթ և պղինձ) խառնուրդի պատճառով:

³⁵ դրամների քաշերը զետեղ զեալով պակասում էն:

³⁶ Այդ դրամների խմբից ունենք ութ օրինակ:

³⁷ Որոնցից ժողովածուածոյում կան 15 օրինակ:

Արքունիքը և մասամբ հոգեութեանութիւնը, ելնէլով քաղաքական նկատառութերից, ձգում էր ուժեղանել բարեկամական կապերը, լատինական իշխանութիւնների, հետեւարար և կաթողիկ եկեղեցու հետ

Դեռևս շատ վաղուց ծայր առած կրօնական վէճերը, սաստկանալով, հանգցրին ժողովրդի բաժանուելուն երկու հակադիր խմբերի, որը և հետազոտմ իր բացասական ազդեցութիւնն ունեցաւ երկրի առաջընթացի վրայ

ՄԱՐԴՈ-ԼԵՆՆԱ Ե. ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի
Դրամագիրութեան Բաժնի
(նախկինում) աւագ գիտական աշխատակից

Աղյօսակ 1. Ծուցակագրութիւն Անոն Բ-ի, Հերում Բ-ի և Ամրատի դրամներուն

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մը	↑↑ Ժամով	Մուկ թիւ	Թնգ.
ԼԵԽՈՒ Բ-Ի ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԴՐԱՄՆԵՐԸ							
+Կ...ՂՈ- ԹԻՒՆ ԱՅ							
1 1425	+ՀԵԽՈՒՆ ...ԱԽՈՐ Հ առիծը քայլում է աջ, խաչի ընկերակցութեամբ		2.75	23	05	499432	
+ԼԵԽՈՒ ԹԱԳԱԽՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ							
2 1428	+ԾԻԽԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ ՍԻՍ Ի ՓԱՐՈՒ առիծի քայլում է ձախ, դրամը ծակուած		2.69	22	11	939070	
3 1429	+ԾԻԽԵԱՆ Է ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ Ի առիծը ձախ, դրամը ծակուած		2.66	22	07	939071	
4 1430	+ԾԻԽԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ առիծը ձախ, դրամը ծակուած		2.44	20	11	939085	
5	+ԾԻԽԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ առիծը ձախ, դրամը ծակուած		2.79	20	01	939078	
6	+ԾԻԽԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ առիծը ձախ, դրամը սևացած, կոպիտ		2.74	22	08	939077	
7 1433	+ԾԻԽԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ի ՍԻՍ տառերը կտրուած, երկու կողմերում կրկնաթեն խաչ առիծը ձախ, թագի գլխի աջ կողմում խաչի տակ աստղ (+)		2.85	19	07	939076	
ԱԵՈ ԹԱԳԱԽՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ							
8	+ԾԻԽԵԱՆ Ի ԳԱՂ... Ի ՍՍՈ թագի նման է սարաւարիչ նիզակով առիծը ձախ, կրկնաթեն խաչ		2.71	23	01	939074	
+ԼԵԽՈՒ ԹԱԳԱԽՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ							
9 1437	+.... ԱԼ Ի ՔՍՂԱՐԾՆ ՍԻՍ ԵՍ թագաւորի ձախ կողմում աստղ (*), առիծը քայլում է ձախ, խորագիրը տառասիսալներով. կրկնաթեն խաչ 2 կողմերում		2.79	20	01	939072	
+ԼԵԽՈՒ ԹԱԳԱԽՈՐ ՍՄԲԱՅՆ ՀԱ							
10	+Ծ ՆԵԱԼ Ի ՔՍՂԱՐԾ ՍԻՍ պատկերը մաշուած, ձիու փորի տակ աստղ (*) խորագիրը տառասիսալներով		2.49	22	01	939080	
+ԼԵԽՈՒ ԹԱԳԱԽՈՐ ՍՄԲԱՅՆ ՀԱ							
11	+.... Ա Ի ՔՍՂԱՐԾ ՍԻՍ առուեսով, քիչ մաշուած, թագաւորի գլխի աջ կողմում խաչ (+), երկու կողմերում կրկնաթեն խաչ առիծը ձախ, թագակիր		2.65	22	01	939083	

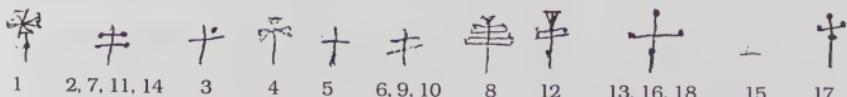
Թիր	ԿՀԴ:	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	ՄՄ	↑↑ Ժաման	Մուկ. Թնգ.	թիր
ԼԵԽՈՆ Բ-Ի ԱՐԴԱԹԵԱՅ ԴՐԱՄՆԵՐԸ							
+ԼԵԽՈՆ ԹԱ..... ԱՄԵՆ Հ	12	+ԻՆԵԱ. . .Ա.ԲԸՆ Ս Ս	2.53	20	07	939073	
		առիւծը ձախ, զարմը կոպիտ, ծակուած, խորագրերի մի մասը կոտուած					
+ԼԵԽՈՆ ԹԱ...ՈՐ ՄՄԵՆԱՅԻՆ :	13	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԸՆ Ս Ս	2.83	23	06	939084	
		նիղակի տակ կէտ (Յ), առիւծը քայլում է ձախ, խաչով					
+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳՍՈՐ ՄՄԵՆԱՅԻՆ ՀՅ	14	+ԾԻՆԵԱԼ ՔՍՂԱՔԸՆ ՍՍ	2.51	21	01	939081	
		զրամի երկու երեսներին առիւծի պատկերն է տարբեր կնիքներից: Ա-կողմում առիւծը քայլում է ձախ, հանդիպահայեաց: Բ-կողմում առիւծը կանգնած է ձախ դարձած, հանդիպահայեաց: Երկու առիւծների կոնակինին կրկնաթեն խաչ:					
+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳ...ՈՐ ՄՄ..... Հ	15	+...ԵԱԼ ԲՍ.... ԻՍ	2.06	22	05	939075	
		խիստ մաշուած, երեք տեղից ծակուած, առիւծը (հազիկ է երեսում) քայլում է ձախ					
+ԼԵԽՈՆ ՍԳԳ ՈՐ ՍՄ	16	+....ԱԼ ԲՍՂԱՔԸՆ Ս	2.50	20	01	939082	
		կոպիտ, խիստ մաշուած, առիւծը ձախ					
+ԼԵԽՈՆ ՈՒ ԹԱԳԱԿՈՐ ՀԱՅԱ	17	1433 +ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի Ս Ս	2.60	20x21	09	939079	
		Բ- տիպ ձախ կողմում նիզակի տակ աստղ (Յ), ալ կողմում նորալուսին, ձին քայլում է աջ՝ զունչի տակ խաչ (Գ), առիւծը կանգնած է, աջ դարձած, դէմքով հանդիպահայեաց, կոնակին հաւասարաթեն խաչ					
+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳԳԱ 	18	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի Ս Ս	2.78	20	07	939086	
		խորագրի մի մասը կարած, ձին քայլում է աջ, թագաւորը խաչը բռնած, առիւծը նոյնակն քայլում է աջ, հանդիպահայեաց, խաչը բռնած					
ԼԵԽՈՆ Բ-Ի ԿՀՍ ԴՐԱՄՆԵՐԸ – Արձար							
19	1524	Ա-կողմ. մարդաբատաչար լրջագծի մէջ, թագաւորը ձիւաւոր, ձին արշաւում է աջ, թագաւորի ձեռքին նիզակ, որի տակ ձախ կողմում աստղ (Յ) Բ-կողմ. առիւծը քայլում է ձախ, հանդիպահայեաց կոնակին կրկնաթեն խաչ դրամը բարձրարուեստ է ծակուած	1.23	15x17	07	499089	
20	1530	Ա-կողմ. նոյն պատկերատիպն է տարբեր կնիքից, թագաւորը ձիւաւոր, ձին քայլում է աջ Բ-կողմ. առիւծը հանդիպահայեաց, թաթը ծայիկ բռնել է պարզ խաչը, քայլում է աջ, զրամը եղրը կոտուած է, թերի	1.20	15	05	499088	
21		Ա-կողմ. նոյն պատկերատիպն թագաւորը ձիւաւոր, ձին քայլում է աջ Բ-կողմ. առիւծը քայլում է աջ, կոնակին պարզ խաչ, զրամը մաշուած է, ծակուած	1.30	16	05	499087	

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մրմ. մմ	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ. թիւ
ԼԵԽՈՆ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԽՈՐԻ ԴՐԱՄՆԵՐ - ՊԵՂԱԾ						
Ա-Կողմ. +ԱՆԻԾԾ քայլում է ձախ Բ-Կողմ. +Հաւասարաթն խաչ (Յ-աթն աստղերով)						
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱ ՈՒ ՀԱՅՈՑ	22	+ԾԻՆԵԱԼ ԳԱՂԱԳԻՆ Ի Ս Ս մաշուած, կտրուած, անհաւասար	3.95	20x23	07	503097
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱ ՈՒ ՀԱՅՈՑ	23	1541 +ԾԻՆԵԱԼ ԲԱՂԱՐԻՆ Ի Ս Ս եզերից դուրս յաւելեալ մաս	5.01	26x28	05	553089
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱ ՈՒ ՀԱՅՈՑ	24	+ԾԻՆԵԱԼ ԲԱՂԱՐԻՆ Ի ՍԻ կոպիտ մաշուած	3.60	22	03	553095
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱ ՈՒ ՀԱՅՈՑ	25	+ԾԻՆԵԱԼ Ի Ս կոպիտ մաշուած	4.05	21x25	09	553086
ԻԵ ՈՒ ԹԱԳԱ.... ..	26	+ԾԻՆԵԱԼ Ա.ԲՆ խիստ մաշուած, կտրուած Ա-Կողմ. +ԽԱՉԾ Բ-Կողմ. +ԱՆԻԾԾ քայլում է ձախ	5.22	22	09	553088
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱ ՈՒ ՀԱՅ	27	1562 +....Ի ԲԱՂԱՐԻՆ Ի Ս Ս մաշուած, անկանոն կտրուած	4.64	26x28	01	553098
+...ՈՒ ՏԳԱ ՈՒ ՀԱՅ	28	+ՀԱՏԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐԻՆ Ս Ս մաշուած, ծակուած, ճեղքուած	4.22	23	11	553094
ԼԵԽՈՆ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԽՈՐԻ ԴՐԱՄՆԵՐ - ՊԵՂԱԾ						
Ա-Կողմ. +ԱՆԻԾԾ քայլում է ձախ Բ-Կողմ. +Հաւասարաթն խաչ (Յ-աթն աստղերով)						
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅ	29	+ԾԻՆԵԱԼ ԲԱՂԱՐԻՆ Ի մաշուած խասագրի մի մասը կտրուած Ա-Կողմ. Հաւասարաթն խաչ (Յ-աթն աստղեր) Բ-Կողմ. առիծը ձախ	5.04	26	09	553092
ՀԵԽՈՆ Ա.ՑՈՑ	30	+..... Ա.ԲՆ.Ա.ԲՆ Ս Ս խորագրի մի մասն անընթեռնելի	4.42	20x22	01	553091
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱ ՈՒ ՀԱՅՈՑ	31	+ԾԻ.... .Ա.ԳԱՂԱՐԻՆ Ս Ս տառերն անհամաշափ են, խիստ մաշուած	3.12	22	11	553096
ՀԵԽՈՆ ԹԱԳԱՐ ՀԱՅՈՑ	32	+ՀԱՏԵԱԼ ԳԱՂԱՐԻՆ ՍԻՍ մաշուած, կոպիտ, եզերից կտրուած	6.42	25x28	05	553090

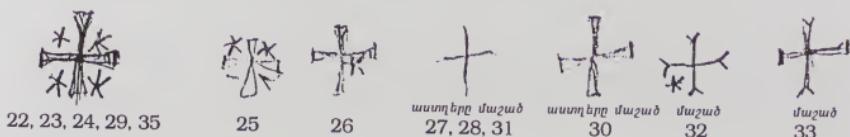
Թիվ	ԿՀԴ թիվ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մը	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ.
ԼԵԽՈՆ Բ-Ի ՔԱՐՏԷ-Զ ՄԻԱԼԻՈՒ ԴՐԱՄՆԵՐ - ՊԵՂԱԾ						
+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳԱ 	33	+ՀԱՏԵԱԼ, Ի ԳԱՂԱԲՆ ՍԻՆ կոպիտ, տառերն անհամաչափ	3.50	21x24	12	553087
+ԼԵԽՈՆ ..ԳԱ...						
34	+....ՈՐ ՀԱՅՈ երկու կողմերում առաջին երեսի խորագիր հետքեր, խիստ մաշուած պատկերատիպերով	2.73	21x24	11	553099	
+ՇԻԽԵԱԼ, Ի ԲԱՂԱԲՆ ՍՈ	35	+ՇԻԽԵԱԼ, Ի ԲԱՂԱԲՆ Ս երկու կողմերը նոյն խորագիրը անկանոն եղարագով երկորութ կողմերի համար բոլորն ունեն նոյն հաւասարաթե խաչը-դաշտում 5-աթիւ աստղեր մեծամասմբ մաշուած	5.32	25x27	01	553093
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ԲԻԼՈՆՆԵՐ - Ա.ԲՃԱՐ						
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ ՈՐ	36	+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ մաշուած վրան անցք	0.71	16	05	939092
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ ՈՐ	37	+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ	0.67	15	11	939094
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ	38 1586	+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈ մաշուած, եզրից մի փոքր կոտրուած	0.65	15	05	939091
	39 1582	+ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ եզրից կտրածուած	0.56	15	07	939093
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ Ո	40	+ԱՄԵՆԱՅՆ Հ.... մաշած, եզրիքը կորուած	0.60	15	05	939090
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ՔԱՐՏԷ-Զ ՄԻԱԼԻՈՒ Ա ՏԻՊԻ ԴՐԱՄՆԵՐ - ՊԵՂԱԾ						
+ՀԵԹՈՒՄ ՈՐՈՐ ՀԱՅՈՑ	41 1589	+.... ԳԱՂԱԳՆ Ս թագի վրայ 6 մարդարիտ	3.84	21	01	553100
+ՀԵԹՈՒՄ ՈՐ ՈՐ ՀԱՅՈ	42 1593	+..... Ա.ԱԳՆ Ս տառերը հազիւ նշաբերելի կորուած, մաշած դժուար ընթեռնելի	3.79	22	03	553101
+ՀԵԹՈՒՄ ՈՐ ՀԱՅՈ	43 1592	+ԾԻԽԵԱԼ.Ն Ս Ս խորագրերի մի մասը կորուած	3.28	22	11	553104
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ.ՈՐ ՀԱՅ:	44 1594	+....ԱԼ, Ի ԳԱՂԱԳՆ Ս [Ս] դիմաքանգակի երկու կողմերում դաշտի մէջ մէկական * *	3.40	19x20	07	553107
+ՀԵԹՈՒՄ ՈՐ ՀԱՅ	45 1596	+....ԱԼ, Ի ԳԱՂԱԳՆ Ս Ս թագի վրայ երկում է 3 մարդարիտ, մաշուած դժուար ընթեռնելի	4.38	22	07	553106

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մը	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ. թիւ
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԱԽՐԻ Ի ՏԻՊԻ ԴՐԱՄՆԵՐԸ – Պղիճա						
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՐԸ-ՀԱՅ						
46 1596a	+ՉԻՆԵԱԼ ԳԱՂԱԳՆ ፤ ՍԼ [Ա]	թազի վրայ երկում է 3 մարգարիտ, մաշուած դժուար լնթեռնելի	4.12	23	01	553102
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԱԼ ՀԱՅ	+ԻՆԵԱԼ ...ԱԳՆ...	Ա կողմը կտրուած. թազի վրայ և պարանոցի չուրչը երկում են 6-ական մարգարիտներ. Բ կողմը կտրուած, մաշած	3.71	20	05	553105
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱ.....						
48	+ՉԻՆԵԱԼ	դրամը կոպիտ է, խորագիրը մաշուած, քայլայուած, անկանոն, միայն թազի վրայ նշմարում են 3-4 մարգարիտներ	3.81	22	07	553103
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ՔԱՐՏԷԶ ՄԻԱԱԽՐԻ Ա ՏԻՊԻ ԴՐԱՄՆԵՐԸ – Պղիճա						
+....Մ ԹԱԳԱԽՐ Հ						
49	+ՉԻՆԵԱԼ ԳԱՂԱԳ կոպիտ, տառերն անհամաչափ		3.58	22	01	553113
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽ						
50 1625	+ՉԻՆԵԱԼ [ԻԳ]ԱՂԱԳ Ա խորագրերի մի մասը կտրուած		3.18	22	01	553111
Օ..... ԹԱԳԱ						
51 1630	+ՉԻՆ... ԳԱՂԱԳ խորագրերի մի մասը կտրուած		3.09	21	03	553114
ՈՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ						
52 393	+ՉԻՆԵԱԼ ...ԱԳ Ա		3.02	19	05	553115
ՕՀԵ...Մ ԹԱԳԱ						
53 1635	+Չ...Ա. Ի ԳԱՂԱԳ խիստ կոպիտ, մաշած, եզերքը կտրուած		3.96	20	09	553118
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ						
54	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳ մաշուած		3.31	20	09	553116
+....Մ ԹԱԳԱ						
55	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՍԼ մաշուած		2.88	21	09	553112
+...ՈՒՄ ԹԱԳԱ						
56	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՍԼԻ մաշուած, ծակուած, խորագիրը թերի		3.03	21	11	553110
ՈՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ						
57 1640	ԳՉԻՆԵԱԼ Ի ՍԼ ԳԱ դրամը խիստ մաշած է, նուրբ, պատկերասիլերը լաւ են պահպանուած		2.03	20	02	553108
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ						
58 1647	+ՉԻՆԵԼ Ի ԳԱՂԱԳ ፤ ՍԼ		3.13	21	11	553119
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱ						
59 1649	+ՀԵԹ.Մ ԹԱ.Ա խիստ մաշուած		2.43	20	07	553721

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մրմ. մմ	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ. թիւ
ՀԵԹՈՒՄ Բ-Ի ՔԱՐՏՀ-Ջ ՄԻԱԽՈՐԻ Ի ՏԻՊԻ ԴՐԱՄՆԵՐԸ - ՊԵԽԱ						
+.....	60 1652	+..... ԹԱԳԱԽՈՐ Խիստ մաշուած	2.31	22	11	553122
+ՀԵԹՈՒՄ	61	+ՀԵԹՈՒՄ մաշած, կնիքն անկանոն, խորազրի կէսը կտրուած	2.95	22	07	553109
+.....	62 իալ. 399	+..... ԹԱԳԱ ոչ մի տառ չի ընթերցուած	2.81	20	---	553117
+..... ԱԳ...	63 1652	+ԾԻ կնիքն անկանոն, խիստ մաշուած	1.96	17x20	---	553120
ՄՄԲԱՏ ԶԻԱԽՈՐ ՔԱՐՏՀ-Ջ ՄԻԱԽՈՐԻ ԴՐԱՄՆԵՐԸ - ՊԵԽԱ						
+ՄՄԲԱՏ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ	64 1684	+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս թազի վրայ 6 մարգարիտ	1.73	20	01	553124
+ՄՄԲԱՏ ԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ	65 1678	+ չի ընթերցուած	1.95	17x20	01	553129
+ՄՄԲԱՏ [ԹԱԳ] ԱԽՈՐ ՀԱ	66 1681	+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս	2.36	17x19	11	553123
+ՄՄԲԱՏ ԹԱԳԱՄ[Ր] ՀԱ	67	+..... . ՔԱՂԱՔ Ս	1.76	19x20	09	553128
+..... ԹԱԳՈՐ ՀԱ	68 1717	+..... . ՂԱՔ Ս	1.95	18	11	553127
+ՄՄԲԱՏ ԹԱԳՈՐ Հ	69 1720	+ԾԻՆԵԼ Ի (շնչուած, սնացած)	1.79	18x20	09	553125
+ՄԲԱ.	70	+..... դրամի վրայ պահպանուած է միայն այս 3 տառը	2.00	18	---	553126



Նկար 1. Լևոն Բ-ի արծարեայ դրամների ետևի խաչերը



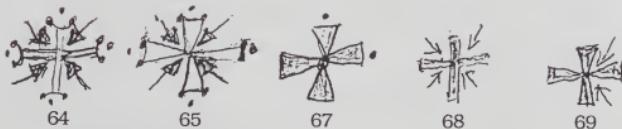
Նկար 2. Լևոն Բ-ի պղնձեայ դրամների ետևի խաչերը



Նկար 3. Հերում Բ-ի բիլլոնների ստուի խաչերը



Նկար 4. Հերում Բ-ի բարտեզների ստուի խաչերը



Նկար 5. Սմբատի բարտեզների ստուի խաչերը

B. V. ZOUBOV'S ROUPENIAN COIN COLLECTION

(Part III)

(Levon II, Hetoum II, Smpad, Gosdantin I)

[Summary]

The coins offered in Table 1 include the following: Levon II (1270-1289), trams (No. 1-18), half trams (Nos. 19-21), copper coins (22-35); Hetoum II (1289-1306), billons (36-40), copper coins (No. 41-63); Smpad (1296-1298), copper coins (Nos. 64-70).

The first column in the catalogue gives the assigned specimen number. The next column references the corpus number of Dr. Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* [CCA]. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the third column. The last four columns indicate the weight (grams), diameter (mm), die axis orientation (hours), and the inventory number of the Historical Museum in Moscow.

The reverse cross patterns are illustrated in Figures 1 to 5. The assigned specimen number is on the left side. Figures 1 and 2 give the cross patterns for silver and copper coins of Levon II, Figures 3 and 4 give the cross patterns for billons and copper coins of Hetoum II, and Figure 5 gives the cross patterns for copper coins of Smpad.

Margo-Lena E. Garabedian

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

13 ARDZROUNI, Ara. Antesuats marz me, dramagtitut'iwē [A Neglected Field, [Armenian] Numismatics] - Անտեսուած մարզ մը, [հայ] դրամագիտութիւնը, գրեց՝ Արա Արծրունի. Artsiw Ēnkerayin, Vol. X (September 2003), Nos. 13-16 (229-232), p. 3, illus. In Armenian.

Ardzrouni introduces the Armenian Numismatic Society to the readers and mentions the Society's list of books which remain unpublished. On the Occasion of the printing of Society's *Special Publication* No. 10, he appeals to the public to financially assist the organization in printing the unpublished books. YTN

Արծրունի ընթերցողներուն կը ներկայացնէ Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութիւնը և կը միշէ կազմակերպութեան գիրքերուն ցանկը, որոնք անտիպ կը մնան Ընկերակցութեան թատուկ Հրատարակութիւն թիւ 10-ի տպուերուն առթիւ կոչ կ'ուղղէ Հակոբովիքան, որ տնտեսական ասմարեն տպելու համար կազմակերպութեան անտիպ գիրքերը: Եթէն

14 ARMENPRESS. Ays tari haytnaberauts kegths dramanishneru t'iwē achats ē 36 tokosov [This Year the Number of Counterfeit Bank Notes Discovered Has Increased by 36 Percent] - Այս տարի յայտնաբերուած կեղծ դրամանիշներու թիւը աճած է 36 տոկոսով. Asbarez, Vol. 95 (Friday, 19 December 2003), No. 12,121, p. 4. In Armenian.

Counterfeit bank notes increased in the Republic of Armenia during 2003. The counterfeits include 100, 500, 1000, 5000, 20,000 dram notes. YTN

Հայաստանի մէջ աճած է կեղծ թղթաբամները 2003-ին: Կեղծուածները կը պարունակեն 100, 500, 1000, 5000, և 20000 դրամանիշներ: Եթէն

15 ARMENPRESS. Tigran ark'ayin nruiruts nor oskē hushadram [A New Commemorative Gold Coin Dedicated to King Tigranes] - Տիգրան արքային նուիրուած նոր ոսկէ յուշադրամ. Asbarez, Vol. 95 (Friday-Saturday, 28-29 November 2003), No. 12,107, p. 4. In Armenian.

The Central Bank of Armenia has issued a 1000-dram commemorative gold coin dedicated to Tigranes the Great. The format of the coin resembles his tetradrachm. The coin was minted 500 copies by the Austrian Mint Corporation. YTN

Հայաստանի կեղրոնական Դրամատունը թղթարկած է 1000 դրամնոց ոսկիէ յուշադրամ մը նուիրուած Տիգրան Մեծին: Դրամին ճկաւորումը կը նմանի իր չորեքդրամեանին: Դրամը հասուած է 500 օրինակ Austrian Mint Corporation-ի կողմէ: Եթէն

16 ASBAREZ. Armenia monetizes King Tigran the Great Coin. Asbarez, Vol. 95 (Saturday, 6 December 2003), No. 12,112, p. 9, illus.

The Central Bank of Armenia issued a commemorative gold coin dedicated to Tigranes the Great and resembles his silver tetradrachm. A total of 500 copies of 1000-dram face value were minted. Metrological data: 525-assay gold, half troy ounce (15.55-15.85 grams), 26 mm diameter, struck by the Austrian Mint Corporation. YTN

Հայաստանի կեղրոնական Դրամատունը թղթարկած է ոսկեայ յուշադրամ մը, նուիրուած Տիգրան Մեծին և կը նմանի իր արծաթեայ չորեքդրամեանին: Հասուած է ամբողջովին 500 օրինակ 1000 դրամնոց անուանական արժէքով: Զափաղիտական տուեայներ: 525 մետաղափորձ ոսկի, կէս թղոյ առնեն (15.55-15.85 դրամ), կորուած Austrian Mint Corporation-ի կողմէ: Եթէն

17 IBNS. Update: Armenia. *Inside IBNS*, No. 3/2003, p. [7], illus.

The new 5000-dram bank note of Republic of Armenia is illustrated. The portrait of H. Toumanian is on one side, on the other side, mountain scenery. YTN

Պատկերուած է Հայաստանի Հանրապետութեան 5000 դրամնոց (2003) թղթադրամը. Յ. Թումանեանի դիմանկարը կայ մէկ կողմը, միւս կողմը՝ լեռնոտ բնութիւնը: Եթէն

18 ISAHAKIAN, Isahak A. Hayastani petakan banki patmut'yunč, 1893-2003, p'astat'għ'er [The History of State Bank of Armenia, 1893-2003, Documents] - Հայաստանի պետական բանկի պատմութեան վերաբերեալ արխիվային փաստաթուրներու ժողովածոյ մըն է. Փաստաթուրները կը ներկայացնեն դրամատան պատմութիւնը ստեղծման օրէն մինչև մեր օրերը: Բոլորովին 334 փաստաթուրներ հարատարակուած են, վաղագոյնը ուսւեբինով է, այժմեանը՝ հայերէնով: Գիրքը նույիրուած է Հայաստանի բանկի 110-ամեակին (1893-2003): Եթէն

The publication is a collection of archival documents relating to the history of State Bank of Armenia. The documents present the bank's history from its inception to modern days. Altogether 334 documents are published, the earliest being in Russian, and the modern, in Armenian. The book is dedicated to the 110th anniversary of the Bank of Armenia (1893-2003). YTN

Հայաստանի պատմութիւնը Հայաստանի թագավան Բանկի պատմութեան վերաբերեալ արխիվային փաստաթուրներու ժողովածոյ մըն է. Փաստաթուրները կը ներկայացնեն դրամատան պատմութիւնը ստեղծման օրէն մինչև մեր օրերը: Բոլորովին 334 փաստաթուրներ հարատարակուած են, վաղագոյնը ուսւեբինով է, այժմեանը՝ հայերէնով: Գիրքը նույիրուած է Հայաստանի բանկի 110-ամեակին (1893-2003): Եթէն

19 NOR GYANK. Hayakakan t'agħiġ ew zinanshanč [The Armenian Tiara and the Coat of Arms]

- Հայկական թագը և զինանշանը, *Nor Gyank*, Vol. XXVI (8 January 2004), No. 4, p. 33, illus. In Armenian.

Mention is made that the Armenian tiara is depicted on the ancient coins of Armenian kings, such Tigranes II, Artavasdes II, and the coins of other kings belonging to the Artaxiad, Orontid, and Commagenian dynasties. YTN

Ցիշուած է թէ հայկական խոյը պատկերուած է հայ արքաներու հանգոյն դրամներուն վրայ, ինչպէս Տիգրան Բ, Արտավազզ Բ, և այլ Արտաշէսան, Երուանդէան և Կոմմագէննեան հարստութեանց դրամներուն վրայ: Եթէն

20 VARDANYAN, Ruben E. Une émission de bronze arménienne du II siècle après J.-C., par Ruben Vardanyan. *XIIIth International Numismatic Congress*. Madrid: XIII Congress International de Numismatica, 15-19 September 2003, pp. 145-146.

A paper was read at the XIIIth International Numismatic Congress in Madrid on a copper coin where the reverse had depicted Mount Ararat. Based on a newly discovered and a well-preserved example, the author was able to read the reverse legend. Vardanyan concludes that the coin was issued by the Armenian king Sohemus during the period of Lucius Verus. YTN

Մասրիսի մէջ կայացած 13-րդ Միջազգային Դրամադիտական Գիտաժողովին զեկուցուած է պղնձեալ դրամի մը մասին, որու ետին դրուագուած է Մասիս սարը (Արարատ): Հիմնուած լաւ պահ-պահուած նորայայտ նմուշի մը վրայ, հեղինակը կրցած է ընթերցանել կանակի արձանագրութիւնը: Վարդանէան կ'եղբակացնէ, թէ դրամը թողարկուած է Զուկիս վերոնի ժամանակ հայ թաղաւոր Անհեմոսի կողմէ: Եթէն

ARMENIAN COINS EXCAVATED AT KINET

PLATE 3

Y. T. NERCESSIAN

Introduction

Excavations in the medieval levels at Kinet have recovered the remains of a Crusader era Mediterranean seaport dating from the late 12th to the 14th century. Ongoing excavations, initiated in 1992 by project director Prof. Marie-Henriette Gates of Bilkent University, Ankara, have unearthed rich material.¹ Objects found at the site include ceramics, cooking pots, jugs and pitchers, oil lamps, basins, faunal remains, nails, arrowheads, iron implements for work, war, and hunting, horseshoes, knives, a lance, combs, bone spindle whorls used for weaving, and Crusader and Armenian coins. The Armenian coins are the subject of this article.

In early 1999, this writer received a letter from Prof. Scott Redford, an archaeologist affiliated with the McGhee Center for Eastern Mediterranean Studies of Georgetown University, Washington, D.C. Prof. Redford asked if we would consider attributing the Armenian coins discovered during the Kinet excavations. Prof. Redford provided photographs of the coins and later provided a copy of his preliminary report published in 2001.

The Armenian coins were individual finds and did not constitute a hoard as such. "We have found only one hoard on the site," he wrote in an e-mail, "and it was of helmet deniers from the Principality of Antioch; it is currently being worked on by Michael Metcalf of the Heberden Coin Room at the Ashmolean Museum at Oxford. All of the Armenian coins that we have found have been single finds."

Although the quality of the photographs was uneven, they were clear enough to enable us to identify each coin by denomination (tank, kardez, pogh, etc.) and ruler with regnal period according to the accepted classification. The inventory was prepared and mailed to Prof. Redford on Sept. 15, 1999, and was very kindly acknowledged in the "Preliminary Report."² The catalog is published below in full detail.

Kinet Location

Kinet is the modern (Turkish) name of a site located in a small bay on the northeastern-most corner of the Mediterranean seacoast. During the 12th-14th centuries, this bay was known as "Hayots Dzots" (Armenian Gulf),³ and in more recent times as the Gulf of Alexandretta⁴ or the Gulf of Iskenderun.

¹ Scott Redford, Salima Ikram, Elizabeth M. Parr, Timothy Beach, "Excavations at Medieval Kinet, Turkey: a Preliminary Report," *Ancient Near Eastern Studies*, Ed. Antonio Sagona, Vol. XXXVIII (2001), pp. 58-138, 50 illus. [henceforth "Preliminary Report"].

² Redford, "Preliminary Report," p. 68, note 19.

³ *Soviet Armenian Encyclopedia*, Vol. 5 (Erevan, 1979), the map next to p. 424.

⁴ *ibid.*

According to Arab geographers, Kinet was known as Tinat/Hiṣn al-Tināt, and by Armenian historians as Issus or Isos.⁵ It is about 12 km north of Payas, about 8 km west of Doryol (Armenian Chork Marzvan), and about 40 km northeast of Ayas, which was one of the major seaports during the Cilician Armenian kingdom. Ayas is on the western side of the gulf, while Kinet and Payas are on the eastern side. This region was a port area during the time of the Cilician kingdom, and the coin finds belonging to Kings Levon I to Levon III attest to that.



Fig. 1. Map of the northeastern corner of the Mediterranean showing the location of the site of Kinet (courtesy of Scott Redford)

Historical Data

During the reign of Levon III's successor, King Oshin (1308-1320), the Mamlūks tried a few times to invade and subjugate Cilicia. In the beginning, they had some success and occupied the southern portion of Cilicia. The Armenians joined together and successfully defeated the invading enemy who left behind 6000 dead. When the victorious army returned to Sis, Oshin had already died on July 20, 1320.

When the son of Oshin, Levon IV (1320-1342) was in power, the Mamlūks continuously attacked Cilician Armenia, and even occupied and destroyed the port of Ayas. In 1337, the Armenians were forced to sign a peace treaty which ceded to the Mamlūks all the lands east of Jihoun River, including the port of Ayas.⁶ Afterward, the Cilician Armenian kingdom never recovered.

⁵ K. J. Basmadjian, *Carte de Cilicie* (Paris, 1918).

⁶ H. Nalbandian, *Arab Sources on Armenia and Armenians* (Erevan, 1965), p. 287 (in Armenian); P. Z. Bedoukian, "Some Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armeniaca* (Venice, 1969), pp. 138-147; also in *Selected Numismatic Studies [II]* (Los Angeles, 1981), pp. 161-171; Y. T. Nercessian, "Cilician Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVIII (2002), pp. 3-24, Plate I; P. Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (Revised edition, Danbury, CT, 1979), p. 17; S. V. Bornazian, "The Struggle and Downfall of

Cataloguing the coins

Using the photographs provided, we were able to successfully identify and catalogue the coins. The catalogue is arranged in chronological sequence of the rulers. The presentation format of each coin is standardized and consists of three parts:

1. The first line includes an assigned number, followed by an asterisk (*) if the coin is illustrated, the name of denomination.
2. The second part includes the obverse and reverse descriptions, designs, inscription and its interpretation (given only with the first coin denomination).
3. Thirdly, the bottom line, data, indicates whether a coin is in silver (AR) or copper (Æ), its weight in grams if available, diameter in millimeters, references include CCA (*Coinage of Cilician Armenia*)⁷ and ACV (*Armenian Coins and Their Values*),⁸ grade of coin preservation, and lastly the Kinet reference number at the right corner.

The photographic plate offered for this catalogue utilized the actual photographs sent us without making any effort to change them to their actual coin sizes. Re-photographing the pictures for the purpose of changing their size would degrade the quality of photographs which were not of the highest grade.

Coins

Coins discovered belong to Cilician Armenia and Crusader Antioch. The presence of Crusader coins in this area can be attributed to the fact that the Latin city of Antioch was only a short distance south of the Armenian border. It is of historic and numismatic interest to note that the copper coins generally circulated within the immediate surrounding of their origin. Silver coins, on the other hand, were used by merchants for international commerce. Armenian silver trams circulated widely and traveled to many foreign countries. Hoards indicate that the Islamic dirhams and the Armenian silver coins circulated freely and together in the Levant, since these types have been found together in the same hoards.⁹ Furthermore, there was an extensive trade between Armenia and Antioch which was a Crusader principality.

There was considerable intermarriage between the Armenians and the Crusaders. The daughter of Hetoum I, Sibylle, married Bohemond VI, prince of Antioch and count of Tripoli.¹⁰ In effect Bohemond was a vassal of his father-in-law. Bedoukian acknowledges this.¹¹ For practical purposes, Antioch was physically a part of Cilician Armenia since it had

Cilician Armenian Kingdom in the Fourteenth Century," *History of the Armenian People*, Vol. III (Erevan, 1976) of eight volume series, pp. 768-786 (in Armenian); Vahan Kurkjian, *A History of Armenia* (New York, 1964), p. 256; Jacques de Morgan, *The History of the Armenian People*. (Boston, 1965), p. 250.

⁷ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia*, 494 pp., 12 pls.

⁸ Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* (Los Angeles, 1995), 254 pp., 48 pls.

⁹ P. Balog, *The Coinage of the Mamlük Sultans of Egypt and Syria* (New York, 1964), pp. 146-147, pl. VIII, Nos. 213a-213f; L. Y. Rahmani, "A 14th Century Hoard from Tiberias," *Israel Numismatic Journal*, Vol. II (1964), Nos. 3-4, pp. 47-48; A. R. Fahmy, "Contributions to the Mamlük Coinage," *Bulletin de l'Institut d'Égypte*, Vol. L (1968-1969), pp. 5-36 (in Arabic).

¹⁰ W. H. Rüdt-Collenberg, *The Rupenides, Hethumides and Lusignans* (Lisbon, 1963), chart III (H2), No. 126.

¹¹ Paul Z. Bedoukian, "Cilician Armenia and Crusader Antioch," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 170-200, reprinted from *Handes Ansorya*, Vol. CI (1987), pp. 815-832; "Coinage of Tripoli (XIIth-XIIIth Century)," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 210-231, reprinted from *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXXXIV (1988), pp. 107-127.

a common border with it, and Hetoum considered it his responsibility to defend Antioch against Mamlūks and other enemies.

Table 1. *Summary of Armenian coins found at Kinet*

Ruler and regnal period	Coins found	Quantity of coins found
Levon I (11980-1219)	Æ Tank	6
Hetoum I (1226-1270)	Æ Tank (3)	
	Æ Equestrian kardez (5)	
Levon II (1170-1289)	AR Half tram (1)	8
	Æ Kardez (5)	
Hetoum II (1289-93, 1295-1296, 1299-1305)	Æ Kardez	6
Smpad (1296-1298)	Æ Pogh	7
Levon III (1301-1307)	Æ Kardez	1
Unidentifiable	Æ Kardez	1
Crusader, Tancred (1104-1112)	Æ Copper	1
TOTAL		31

Based on the photographs received (see Table 1, *Summary of Armenian coins found at Kinet*) the coins catalogued belong to the Armenian kings Levon I, Hetoum I, Levon II, Hetoum II, Smpad, and Levon III. The largest number of coins coming from the regnal period of King Hetoum I who ruled 44 years, more than any other Armenian king. There was one unidentifiable coin, and an Antiochene Crusader copper was also included.

CATALOGUE

LEVON I (1198-1219)

1* Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six dots. Clockwise legend, ԱԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԻՆՈՑ (Levon king of the Armenians).

Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend, +ԾԻՒԵԱՆ Ի ՔԱՂԱՔԱ Ի ՍԻ (struck in the city of Sis).

Data: Æ, 29 mmø, CCA 706, ACV 303V (grade, VF+ with some white soil deposit) KNH-475t

2* Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with five dots. Clockwise legend, ԱԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԻՆՈ.

Data: Æ, 29 mmø, '98, G3, Triangle 5, L.4, KT 9010, similar to CCA 737, ACV 302 (only obverse photograph, grade, EF nice looking coin) KNH-831

3 Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six dots. Clockwise legend, ԱԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԻՆ.

Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend,
+ՅԵՒԵԱԼ ի ՔԱՂԱՔԱ ի ՍԻՆ.

Data: \textcent , 28 mm \varnothing , CCA 744, ACV 303V (grade, F very light soil deposit)

KNH-475h

4 Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six dots. Clockwise legend,
+ԼԵՒԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԻՆ.

Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend,
+ՅԵՒԵԱԼ ի ՔԱՂԱՔԱ ի ՍԻՆ.

Data: \textcent , 30 mm \varnothing , CCA 744, ACV 393V (grade, F+ soil deposit)

KNH-475i

5 Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with uncertain dots. Clockwise legend,
+ԼԵՒԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԻՆ.

Data: \textcent , 31 mm \varnothing , '98, K2, surface, KT 8278, similar to CCA 744, ACV 303 (only obverse photograph, grade, about VF king's leonine head obliterated)

KNH-833

6 Tank

Obv.: Bearded leonine head of king facing, wearing crown with six (?) dots. Clockwise legend,
+ԼԵՒԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԻՆ.

Rev.: Patriarchal cross with two stars in field. Clockwise legend,
+ՅԵՒԵԱԼ ի ԳԱՂԱԳՆ ի ՍԻՆ.

Data: \textcent , Wt. 8.10 g.-31 mm \varnothing , CCA 745, ACV 303V (grade, about VG)

KNH-396

HETOUM I (1226-1270)

7* Tank

Obv.: King seated on throne adorned with lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ (Hetoum king of the Armenians).

Rev.: Potent cross with four stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ՅԵՒԵԱԼ ի ԳԱՂԱԳՆ ի ՍԻՆ (struck in the city of Sis).

Data: \textcent , 29 mm \varnothing , CCA 1296, ACV 351 (grade, about VF/VP)

KNH-582

8 Tank

Obv.: King seated on throne adorned with conventionalized lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ.

Rev.: Potent cross with four stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ՅԵՒԵԱԼ ի ԳԱՂԱԳՆ ի ՍԻՆ.

Data: \textcent , 30 mm \varnothing , KT7315, CCA 1304, ACV 353V (grade, about VG)

KNH-685

9* Tank

Obv.: King seated on throne adorned with conventionalized lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ.

Rev.: Potent cross with four stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ՅԵՒԵԱԼ ի ԳԱՂԱԳՆ ի ՍԻՆ.

Data: \textcent , 29 mm \varnothing , CCA 1320, ACV 353V (grade, about VF, very light soil deposit)

KNH-475v

10* Kardez, equestrian

Obv.: King on horseback to r., wearing a crown and holding a scepter in his r. hand which extends over his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒԻՈՐ ՀԱՅՈՑ (Hetoum king of the Armenians).
Rev.: Potent cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ (struck in the city of Sis).
Data: AE , 27 mm \varnothing , CCA 1365, ACV 359V, KT 7370 (grade, about VF) KNH-687

11* Kardez, equestrian

Obv.: King on horseback to r., wearing a crown and holding a scepter in his r. hand which extends over his r. shoulder. Cross in l. field. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒԻՈՐ
Rev.: Potent cross with four lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: AE , 26 mm \varnothing , Similar to CCA 1366, ACV 359V (grade, VF) KNH-546

12* Kardez, equestrian

Obv.: King on horseback to r., wearing a crown and holding a scepter in his r. hand which extends over his r. shoulder. Cross in l. field. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒԻՈՐ ՀԱ.... .
Data: AE , 26 mm \varnothing , '98, G2, Triangle 4, L.9, similar to CCA 1366, ACV 359V, KT8879 (only obverse photograph, grade, VF) KNH-832

13* Kardez, king seated on throne

Obv.: King seated on throne adorned with lions. He holds a globus cruciger in his l. hand, and a fleur-de-lys on his r. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄՈՐ ՀԱՅՈՑ (Hetoum king of the Armenians).
Rev.: Potent cross with lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ (struck in the city of Sis).
Data: AE , 24 mm \varnothing , KT 7194, CCA 1407, ACV 364 (grade, about VF) KNH-683

14 Kardez, king seated on throne

Obv.: King seated on a wide bench. He holds a globus cruciger in his l. hand and in his r., folded upward, a fleur-de-lys extending over his r. shoulder. Star in the l. field. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱՒԻՈՐ ՀԱՅՈՑ.
Rev.: Potent cross with half moon in first quadrant and lines in second, third, and fourth. Clockwise legend,
+ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍԻՍ.
Data: AE , 24 mm \varnothing , CCA 1394, ACV 362 (grade, about F) KNH-475m

LEVON II (1170-1289)

15* Half tram without inscription

Obv.: King on horseback to r., holding reins with l. hand, and a cross in r. hand with two bars extending over his r. shoulder. Dot in l. and r. fields and below horse. Legend entirely off the flan.
Rev.: Crowned lion standing to r. Behind him a cross with two bars. Legend entirely off flan.
Data: AR, 16 mm \varnothing , CCA 1535, ACV 382 (grade, about F) KNH-475g

16 Kardez

Obv.: Lion walking l. Clockwise legend,
+ԵՒՈՒ ԹԱԳԱՒԻ... (Levon king of the Armenians).
Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+...ԵԱԼ, ի ՔԱՂԱՔ. . . . (struck in the city of Sis).
Data: AE , 25 mm \varnothing , CCA 1544, ACV 387V (grade, about F) KNH-4750

17* Kardez

Obv.: Lion walking l. Clockwise legend,
+..... Ա.ԵՒՈՒ
Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԵՒԵԱԼ, ի ՔԱՂԱՔԻ ՍԻ. .
Data: AE , 24 mm \varnothing , CCA 1544, ACV 387V (grade, F with some white soil deposit) KNH-475p

18 Kardez

Obv.: Lion walking r. Clockwise legend,
+..... Ա.ԳԱԽՈՒ
Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԵՒԵԱԼ, ի ՔԱ.... ՍԻ .
Data: AE , 22 mm \varnothing , '98, B, cleaning, KT 9437, similar to CCA 1544, ACV 387 (only obverse photograph, grade, VG) KNH-834

19* Kardez

Obv.: Lion walking r. Clockwise legend,
+ԵՒՈՒ ԹԱ.
Rev.: Cross with stars in four quadrants. Clockwise legend,
+ԵՒԵԱԼ, ի ՔԱ.... ՍԻ .
Data: AE , 24 mm \varnothing , CCA 1574, ACV 388V (grade, F, soil deposit) KNH-475n

20* Kardez

Rev.: Cross. Overstruck. Clockwise legend,
+...ԵԱԼ, ի ՔԱՂԱՔ ի ՍԻ. .
Data: AE , 26 mm \varnothing , '98, B, cleaning, KT 9444, similar to CCA 1543, ACV 387 (only obverse photograph, grade, VF overstruck or double struck) KNH-835

HETOUM II (1289-1293, 1295-1296, 1299-1305)

21* Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՒ ՀԱՅՈ: (Hetoum king of the Armenians).
Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise legend,
+..... Ա.Ա.ՔՈ ի ՍԻ .
Data: AE , 23 mm \varnothing , KT 7372, CCA 1591, ACV 398 (grade, F+) KNH-688

22* Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+...ՈՒՄ ԹԱԳԱԽՈՒ ՀԱՅ... .
Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise legend,
+ԵՒԵԱԼ, ի ԳԱՂԱԳՆ
Data: AE , 24 mm \varnothing , CCA 1592, ACV 398 (grade, F very heavy soil deposit) KNH-475j

23 Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+..... Ա.ԹԱԳԱԽՈՒ ՀԱՅՈ .

Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise illegible legend.

Data: \textsterling , 24 mm \varnothing , CCA 1592, ACV 398 (grade, F very heavy soil deposit)

KNH-475u

24* Kardez with king's head

Obv.: Crowned head of king facing. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒ ԹԱԳ.....

Rev.: Long ornate cross with two bars. Clockwise legend,
+ԾԽԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ Ի ՍՍ .

Data: \textsterling , 27 mm \varnothing , CCA 1592a, ACV 398 (grade, F light soil deposit)

KNH-475k

25* Kardez, king seated

Obv.: King seated in oriental fashion on an invisible pillow or on floor. King's vestment is folded between two knees. Left hand raised holding cross and r. hand holding mace which extends over his r. shoulder. Clockwise legend,
+...ՌՈՒ ԹԱԳԱՒ (King Hetoum).

Rev.: Cross with dots in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԽԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳՆ (struck in Sis).

Data: \textsterling , 21 mm \varnothing , CCA 1625V, ACV 401V (grade, about VF, soil deposit)

KNH-475l

26 Kardez, king seated

Obv.: King seated in oriental fashion on an invisible pillow or on floor. King's vestment is folded between two knees. Right hand raised holding cross and l. hand holding mace which extends over his l. shoulder. Clockwise legend,
+ՀԵԹՈՒ ԹԱԳԱՒ .

Rev.: Cross with lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԽԵԱԼ Ի ՍԲ .

Data: \textsterling , Wt. 3.85g.-22 mm \varnothing , CCA 1626V, ACV 401V (grade, about F)

KNH-385

27 Kardez, king seated

Obv.: King seated in oriental fashion on an invisible pillow or on floor. King's vestment is folded between two knees. Left hand raised holding cross and r. hand holding mace which extends over his r. shoulder. Clockwise illegible legend.

Rev.: Cross. Clockwise illegible legend.

Data: \textsterling , 22 mm \varnothing , KT 7368 (grade, about F)

KNH-686

SMPAD (1296-1298)

28* Pogh

Obv.: King on horseback riding r. He holds reins with l. hand, and mace with his r., extending over his r. shoulder. Clockwise legend,
+...Տ ԹԱԳԱՆՐ .. (Smpad king of the Armenians).

Rev.: Cross with four doves in flight in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԽԵԱԼ Ի (struck in the city of Sis).

Data: \textsterling , Wt. 1.82g-20 mm \varnothing , CCA 1692, ACV 412 (grade, VG with some white soil deposit) KNH-502

LEVON III (1301-1307)

29* Kardez

Obv.: King seated on a bench-like throne, holding cross in r. hand and staff in l., extending over his shoulder. Clockwise legend,
+ԼԵՒՈՒ ԹԱԳԱՆՐ .. (Levon king of the Armenians).

Rev.: Cross with lines in four quadrants. Clockwise legend,
+ԾԽԵԱԼ Ի (struck in the city).

Data: \textsterling , 21 mm \varnothing , CCA 1819, ACV 432 (grade, about VF)

KNH-545

UNIDENTIFIABLE

30 Kardez

An Armenian coin, obliterated, unidentifiable, very poor and dark photograph.

Data: AE, 2.25g.-21 mmØ (grade, Very Poor with some white soil deposit)

KNH-395

CRUSAIDER, TANCREDO (1104-1112)

31* Antiochene Copper, hexagon-shaped

Obv.: Bust of St. Peter facing and long cross r.

Data: AE, 20 mmØ (?), '98, G2, triangle 37, L.44, KT 10404, Metcalf pl. 3 Nos. 48-62 ? (only obverse photograph, grade, Poor, the coin has eight uneven straight edges) KNH-836

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐԻ ՊԵՂՈՒԱԾ ՔԻՆՔԹԻ ՄԷՋ
[Ամփոփում]

Ցուցակագրուած դրամները յայտնաբերուած են Քինքթ վայրի պեղումներու ընթացքին: 1999 թուականի սկիզբները Փրոֆ. Սքաթ Բէտֆորո թղթակցեցաւ ու մեզի դրկեց 31 կտոր դրամներու լուսանկարները, որ զանոնք վերագրենք իրեն համար: Նոյն տարրուան մէջ այս դրամները դասաւորուեցան իրենց միաւորի և տիրակալի անունով ու ցանկը իրեն դրկուեցաւ:

Քինքթ վայրը կը գտնուի Միջերկրական ծովի հրասիս արևելեան ափին, Փայտասի հրասիսի և Թոփրաքքարի հարաւը: Քարտէսին վրայ ամենէն մօտիկ քաղաքը Տէօրիթ Եօլն է (Հայկական ջորք Մարգուան):

Պեղումներու ընթացքին յայտնաբերուած դրամները կը պատկանին Կիլիկեան Հայաստանի ու լատին Անտիոքի դքսութեան:

Ըստ Հայկական Համբագիտարանի, աշխարհագրական այս չըջանը մաս կազմած է միջնադրաբան Կիլիկիոյ Հայկական պետութեան: Կ. Բասմաջեանի Կիլիկիոյ քարտէսին մէջ համապատասխան է Խսոսի նաևահանդիստին: Հեթում Ա թագաւորի Սիալի դուստրը հարս դացած է Անտիոքի Պոհեմոնա: Զ դուքսին: Նաև Անտիոք Կիլիկիոյ Հարաւային սահմանին վրայ է: Հեթում իր պարտականութիւնը նկատած է պաշտպանել Անտիոք քաղաքը մամլութեանու յարձակումներուն լին: Նման քաղաքական պայմաններու ներքեւ հասկնալի է, թէ ինչպէս Անտիոք քաղաքի դքսութեան դրամները հոն հասած են:

Հիմնուած մեզի հասած տեղեկութեան վրայ, դրամները կը պատկանին հետեւալ հայ թագաւորներուն: Լեռն Ա, 6 պղնձեայ դանդ: Հեթում Ա, 3 պղնձեայ դանդ, 3 պղնձեայ ձիաւոր քարտէզ, և 2 պղնձեայ թագաւորը նստած քարտէզ: Լեռն Բ, 1 կիսազրամ առանց չըջագրութեան (հաստուած նոր դրամներու կաղապարներով), 5 պղնձեայ քարտէզ: Հեթում Բ, 4 պղնձեայ թագաւորի գլուխով քարտէզ, 3 պղնձեայ թագաւորը նստած քարտէզ: Մմլատ, 1 փող. Լեռն Գ, 1 քարտէզ: Խումբը կը պարունակէ անվերագրելի հայ պղնձեայ դրամ մը, ինչպէս նաև այլ պղնձ մը վերագրուած Անտիոքի դքսութեան թանքրէտ իշխանին:

Ե. Թ. Ներսէսեան

ՆԱՄԱԿԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՆԱՄԱԿԱՆԻՆ, ԻՐԵԿՆ ԱՐՏԱՊՐԱՋ ԳՈՐԾԻՆ ՊՈՒՊԱՀԵՆ, ՄԵԺ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆ

Գիտնականներու նամականին, իրեկն արտապրաժ գործին պուգահեն, մեժ հետաքրքրութիւն կարթնցնէ միշտ, քանի որ անոր միջոցաւ կը ծանօթանանք անոնց գործին ծալքերուն 2002ի ամառը պրատումնելր կատարելով Երևան Հայաստանի Հանրապետութեան նորագոյն Պատմութեան Պետական Կեդրոնական Արխիւլում մէջ, սիրութեան թղթակցութիւններու նուիրուած թղթ թակալէ մը պատահարար յայտնաբերեցինք հանգուցեաւ դրամագիտ Զարեհ Պտուկեանի (1912-2001) հետեւ նամակը, որ ասկէ ճշշ 45 տարի առաջ ուղղուած էր Արտասահմանի հետ Բարեկամութեան Ընկերութեան (ԱՕՔՍ), ինդրելով անոր խողովակով, որ Հայաստանի Պատմութեան թանգարանը իր աջակցութիւնը բերէր նուրինեան գրամմերու նուիրուած իր աշխատութեան Այս աշխատութիւնը, ոչ այլ բան էր, քան հոչականոր Coinage of Cilician Armenia (1962, 1978), որ Գրատարակին նոյնական լոյս տեսաւ հայերէն թարգմանութեամբ (Կիլիկեան Հայաստանի դրամ-Անդր Վիճննա, 1963). Նամակին կողքին (ՆՊ ՊԿԱ, ֆոնտ 709, ցուցակ 3, գործ 234) պահուած է Պատմութեան թանգարանի տնօրին Սարգիս Մելիքսէթեանի 17 Սեպտեմբեր 1958 թուակիր երգոտով, ուղղուած՝ ԱՕՔՍի աշխատակից և հայ մամուլի մասնագիտ, հանգուցեաւ Մանուկէ Բարլոյեանին, ուր է հազորդէր, թէ արդէն պատասխանած է ամերիկահայ դրամագիտին կը հրատարակենք Զարեհ Պտուկեանի այս նամակը որպէս չնչին մատունք մը իր կենսագրութեան Վարդան ՄԱՏՔՈՍԵԱՆ

Պուլիս 16, 1958

A.O.K.S.

Abovian St. No. 29

Erivan, Armenian S.S.R.

Յարգելի Տեսաբ,

Շատոնց է որ կը հետաքրքրուիմ Ռուբէնեան գրամմերով և ներկայիս գործիք ամբողջացուցած եմ ընդարձակ ուսումնահրութիւն մը այս նիւթին վրար Այս գիրքը որ գրուած է անգլերէն լեզուով հաւանական է որ տապարուի American Numismatic Societyի կողմէ:

Ցոյս ունիմ որ այս գրքին օրոշին մէջ յիշատակուին 5-6000 հատ նուրինեան դրամմեր, կանանուր զասաւրութեամբ:

Ունիմ երեք հատ ուսումնասարութիւններ հայկական դրամմերու մասին տպուած ANSի Museum Notesի մէջ կ'աշխատիմ յորորդի մը վրա, նուիրուած Զապէլ-Հեթում երկու դրամագիտեան Գրած հինգ յօլուածներու օրինակները տուի Պր. Քիւրտեանին որ խոստացաւ զրկել ձեր Պատմութեան կանուխին:

Կը լսեմ որ ձեր թանգարանը ունի 1000է աւելի հայկական դրամմեր Ռուբէնեան չըջանէն: Պիտի ինդրէի որ եթէ կարելի է այս դրամմերուն պատկերները և կամ նմանահանութիւնները ինծի զրկէք որպէսզի յիշատակուին գրքիս մէջ եթէ պատկերները հանելը շատ ծախսալից է և կամ զժուար, կրնաք ալսունս թուղթի վրայ նմանահանութիւնները հանել տուփի մէջ զնել և ինծի ուղարկել Փորձառութեամբ զիտեմ որ 1000 կտոր նմանահանութիւնները հանել (այս ձևով) կարելի է 2 օրուայ աշխատանքով: Եթէ կը յօժարիք այս խնդրանքիս գոհացում տալ, ես ձեզի կը զրկեմ պէտք եղած նիւթերը և մանրամասնութիւնները:

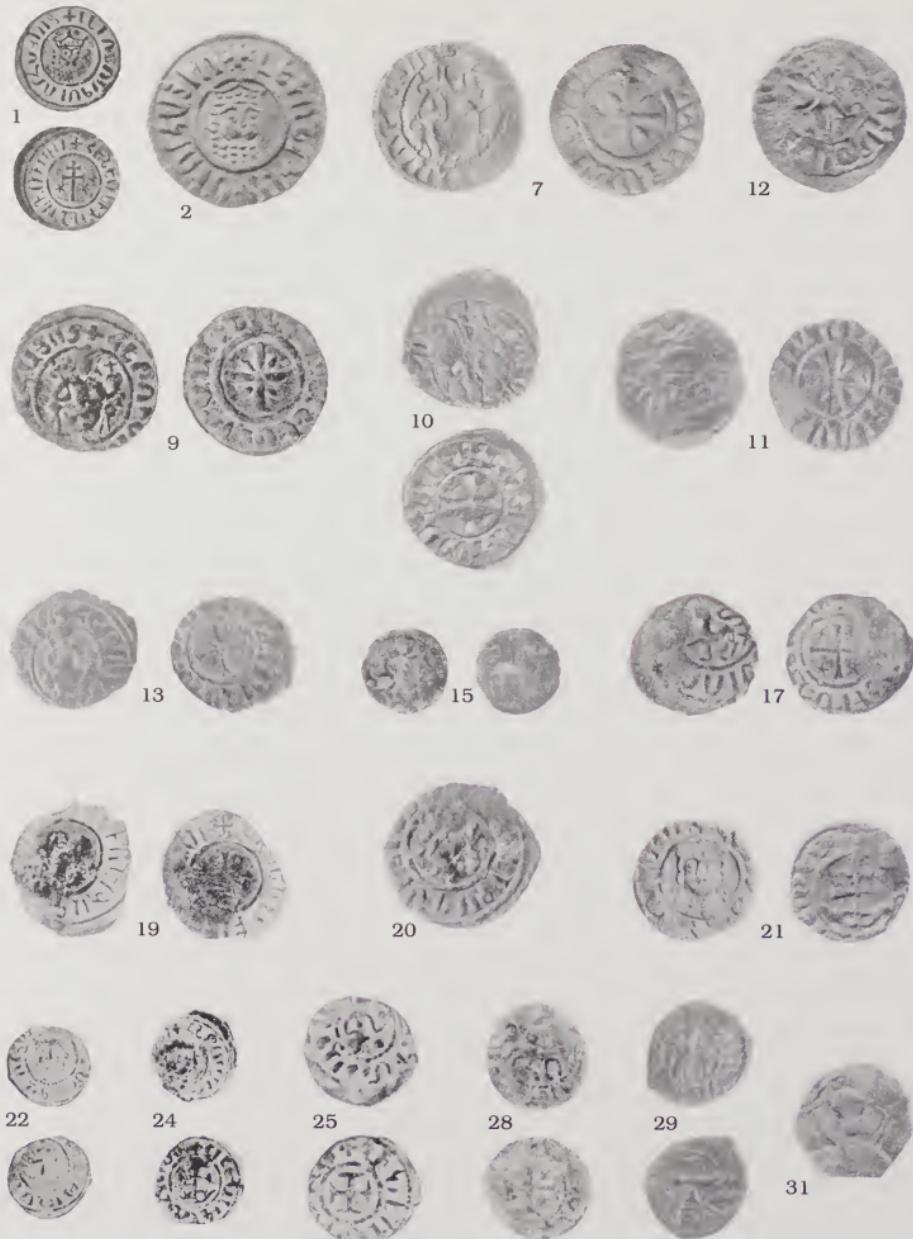
Կը կարծեմ որ Վիճննայի Միթթարեաններու հաւաքածոյն յետոյ իմ հաւաքածոս ամենապարանը է աշխարհի մէջ - և նպատակ ունիմ ապագային հաւաքածոյն մաս մը նուիրել ձեր թանգարանին:

Կը ինդրէի որ նամակիս պատասխանէք շուտով:

Յարգանօք՝

Բ. Զարեհ Պտուկեան

Armenian Coins Excavated at Kinet





Series I

Volume XXX, No. 3

September 2004

ՀԱՅ

ԴԻԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՅԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 3

Editorial,	57
Errata,	58
Obituary,	58
ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, Մարգո-Լենա Ե. Պ. Զուբովի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն (Ժամ IV) (GARABEDIAN, Margo-Lena E., B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection (Part IV))	59
KOVACS, Frank L., Additions and Corrections to <i>Armenian Coins and Their Values</i> ,	83

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XXX, No. 3

September 2004

EDITORIAL

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

For the past 30 years we have been publishing the *Armenian Numismatic Journal*. During all this time we have kept an open mind and, just about, we have published most of the articles submitted to our Journal, even if in some cases we disagreed with the content. While so doing, we had two purposes in mind: encouragement of beginning numismatists and the advancement of Armenian numismatics.

In 2003, while attending a private coin show held in the Los Angeles area, Mr. Frank L. Kovacs (a professional coin dealer) volunteered and offered us a list of "additions and corrections" to our book, *Armenian Coins and Their Values*. At that time our reaction was, submit in writing, and it will be published in our *Armenian Numismatic Journal*.

A year later, Mr. Kovacs kept his word, submitted in writing his "Additions and Corrections to *Armenian Coins and Their Values*."

Some of his comments have been made previously by others and published in our Journal. There are others with which we disagree and some are controversial. We are grateful for the publication of new discoveries. However, we feel that an open mind and discussion by many is necessary for the advancement of science.

Next year, in 2005, we expect to publish some kind of response on our side and answers to some of the new attributions he proposed. Of course, all readers are welcome to offer their "additions and corrections" to *Armenian Coins and Their Values* and criticism to Mr. Kovacs' paper.

We do not have any kind of plan to publish a revised edition of *ACV*.

YTN

Երեսուն տարիի իվեր կը հրատարակենք Հայ դրամագիտական Հանդէսը: Այս ժամանակամիջոցի ընթացքին տպած ենք գիրքէ բոլոր ստացուած յօդուածները, եթէ նոյն իսկ, որով յօդուածներու պարունակութեան հետ չենք համաձայնած. Այս նպատակի ետին կային երկու պատճառներ՝ քաջալերել սկզբնակ դրամագիտուեած բինը ըլլ և հայ դրամագիտութեան յառաջդիմութիւնը:

2003-ին երբ լու Ամենալւսի մէջ կ'այցելէինք չին դրամներու յատուկ ցուցադրում մը, Պրանդ Լ. Քովաքս մէկի հրամցուց Հայկական դրամներու ու իրենց արժեքները գիրքի համար Յանկումներու ու սրբազնութիւններու ցանկ մը. Այս ատեն մենք առաջարկեցինք, որ գրաւոր ներկայացնէ մեր Հայ դրամագիտական Հանդէսին մէջ հրատարակուելու համար:

Տարի մը զերջ Պր. Քովաքս իր խոսուումը պահեց և յանձնեց իր «Յանկումներու ու սրբազնութիւնները մեր Հայկական դրամներն ու իրենց արժեքների համար»

Դիտողութիւններն ումանք նախապէս եղած են ուրիշներու կողմէ և հրատարակուած մեր Հանդէսին մէջ: Կան նաև այլ դիտողութիւններ, որոնց հետ մենք չենք համաձայնիր, իսկ ուրիշներ այլ վիճելիք են Անշոշաւ մենք երախտարարութենք նորայաց դրամներու հրատարակութեան համար: Այսուահանայնին մեր իրազացութիւնն է, թէ հանրայաց քննարկում մը անհրաժեշտ է գիտութեան յառաջդիմութեան համար:

Ցառաջիկայ տարիի, 2005-ին, մենք կ'անկաշենք պատասխան մը իր առաջարած վերաբրումներուն համար Անշոշաւ, մեր ընթերցողներն ալ կը լուսան ներկայացնել իրենց «Յանկումներու ու սրբազնութիւնները մեր Հայկական դրամներու ու իրենց արժեքների գիրքին համար և իրենց դիտողութիւնները» Պր. Քովաքսի ուսումնասիրութեան հանդէպ:

Ներկայի որևէ ծրագիր չունինք ՀԴԱ գիրքի բարեփոխուած հրատարակութեան: Եթն

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Gevenian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

ERRATA

"Silver Coins of Artavasdes II of Armenia"

Armenian Numismatic Journal, Ser. I, Vol. XXIX (2003), No. 1, p. 4.

Text, last two lines are missing.

Around 150 km south east of Erevan, Armenia. Mousheghian published two drachms of Artavasdes (al-pla, al-p2a). The estimated burial date is 30-25 B.C. The hoard was discovered.

Footnote 18, printed on pages 4 and 5.

The enclosed sheet replaces ANJ, 2003, pp. 4 and 5.

Please note that our s/w compensated for the lack of space and printed f/n 18 on p. 5

OBITUARY

ALMA's *Newsletter* (Winter 2004) writes, "... Vicki Bedoukian, widow of Dr. Paul Z. Bedoukian, passed away last year [2003] at her home in Wilton, Connecticut..."

According to Bedoukian's autobiography, Mrs. Victoria Bedoukian edited and typed many of his publications in chemistry and numismatics [1952-1991].

LETTERS AND E-MAILS

Արտաւագդի գրամների վերաբերեալ գրքոյիկիս հրատարակման համար հովանաւոր գտնուեց, և այժմ այն յանձնել եմ հրատարակման Մօտակայ ամիսներին լուս կը տեսնի. Արմինէ Զօհարեանը աշխատում է աւարտել իր թեքնածուական թեզը, որը կը պաշտպանի այս ամրանը.

R. Vardanyan, Yerevan

Between May 5 and May 9, 2004, a competitive 4-case display of Medals Commemorating the 1915 Armenian Genocide will be available for public viewing at the Midwest Airlines Convention Center at 5th & Wisconsin Ave. in downtown Milwaukee, WI. The exhibit will be held in conjunction with the Central States Numismatic Society annual convention. A related 4-case exhibition focusing on the Coinage of Karabagh and the Armenian struggle to retain control of this historically Armenian territory will also be on display.

The displays are maintained under security and are open to the public during normal daytime hours. Visitors wishing to view the exhibits may need to pay a nominal admission fee to enter the numismatic convention.

L. A. Saryan

Je ne vous ai pas remercié de votre envoi précédent, et voilà que je trouve votre "coinage of Levon V" dans mon courrier... Merci infiniment, et permettez moi de vous présentez mes meilleurs voeux pour l'année 2004, avec cette photo que j'ai prise au bois de Vincennes, sous la neige (rare à Paris...) le 1er janvier 2004.

D. Gerin, Bibliothèque Nationale

We've received all your offprints. Thank you very much for that gift.

L. Dobrovolskaya, Ermitage

... Regarding your "Coinage of Levon V" paper, considering the general quality and state of conservation of his coinage, it is a very remarkable classification. I am afraid, though, that because these coins are so unglamorous, it will be one of your less generally appreciated accomplishments. Since I sent you data of the Levon V coins in my collection, I have acquired 4 more pogs. It was interesting that, of those, 3 seem to represent new variations. ...

J. Christianian

... Please let me know if you have issued any more Mail Bid Sales after No. 4 (1 February 1999) or any more fixed price lists after No. 21 (2001). ...

B. C. Demetriadi, Greece

Պ. Վ. ԶՈՒԲՈՎԿԻ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆ ԴՐԱՄՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

(Մասն IV)

(Լեռն Գ, Օշին, Լեռն Դ, Կի, Կոստանդին Գ, Կոստանդին Դ, Լեռն Ե)

Տախտակ 4

	Գահակալեր	Արծաթ	Պղինձ	Ընդհանուր
1	Լեռն Գ (1301-1307)	15	05	20
2	Օշին (1308-1320)	16	—	16
3	Լեռն Դ (1320-1342)	7	11	18
4	Կի Լուսինեան (1342-1344)	2	—	02
5	Կոստանդին Գ (1344-1363)	8	—	08
6	Կոստանդին Դ (1365-1374)	12	—	12
7	Լեռն Ե Լուսինեան (1374-1375)	3 Քիլոն	—	03 79

Տասնչորրորդ դարի սկզբներից փոխւում է դրամակշռային սիստեմը: Դրամային տնտեսութեան սնանկացումը, բացայայտ է դառնուում Լեռն Գ-ի իշխանութեան տարիներից: Կիլիկիայում թողարկում են նոր դրամային միաւորներ՝ «թագուորին» կոչուում արծաթ դրամներ 2.30 դրամ միջին քաշով և արծաթից ցածր տոկոսով: Պղինձէ դրամների շարքում հանդէս են զալիս փոքր քաշով «փող» կոչուող միաւորներ:

Լեռն Գ-ն կարծատե իշխանութեան պատճառով թերևս աւելի քիչ դրամներ է թողարկել սակայն նրանք հազուագիւտ չեն: Լեռն Գ-ն թողարկել է դրամներ արծաթից և պղինձից:

Պ. Վ. Զուբովի հաւաքածոյում ունենք արծաթէ թագուորիններ 15 հատ և պղինձէ փողեր 5 հատ:

Լեռն Գ-ի դրամները միօրինակ են, պատկերատափերում նորութիւններ չկան: Միայն արծաթ դրամների երկու կողմերում, դաշտի մէջ ունեն տարբեր նշաններ, անզամ տառեր, որոնք հաւաքածոր փորագրիչ վարպետների նշաններն են, աշխատանքային հաշուարկներ կատարելու համար:

Արծաթէ դրամների առաջին կողմում, մարգարտաշար շրջապէի մէջ թագաւորն է թագով դէմքով հանդիպահայեաց, ձիւոր: Զին քայլում է աջ: Թագաւորի աջ ձեռքում նիզակն է¹, դաշտի մէջ նշաններ:

Խորագրերն են՝ Ա. երեսին՝ Լեռնու թագաւոր ՀԱՅՈՑ

Բ. երեսին՝ Շինվել, ի թագաւոր ի ՍԻՆ տարբերակներով:

Դրամի երկրորդ երեսին դաշտի մէջ առիւն է, ոչ հանդիպահայեաց, քայլում է աջ, կոնակին խաչ, դաշտի մէջ նշաններ: Դրամներն բաւական արուեստով են: Լեռն Գ-ի պղինձ փող միաւորի դրամները ժողովածոյում 5 հատ են, որոնք խիստ մաշուած են, խորագրերը մասամբ կտրուած: Պատկերատիպերն են—

Ա. կողմում թագաւորը նստած է ծալլապատիկ, աջ ձեռքով բռնել է երկիրը խորհրդանշող զունդը, ձախ ձեռքը գոտկատեղին, թիկունքից երեսում է դաւազանի ծայրը: Թագաւորի զլուխը խորագրի սկզբ է խաչի տեղում է:

¹ Կարծում ենք երբ թագաւորը ձիւոր է նրա ձեռքում նիզակն է ոչ թէ դաւազանը:

Խորագրերն են – Ա. Երեսին – Եւնուն ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. Երեսին – ԵԽՆԵԱԼ, Ի ՔԱՂԱՔ Երբեմն «Ք» փոխարինուած է «Գ»-ով
Ե օրինակներից մէկի երկու կողմէրում, ընթերցում է ԵԽՆՈՐ, բոլոր խորագրերը թէրի են:
Երկրորդ կողմէի զաշտի մէջ հաւասարաթե խաչն է, զարդանաշխերով: Մինչև այժմ
վերջնականապէս պարզուած չէ, թէ լեռն Գ-ն երրուանից է դրամ թողարկել:

Լևոնի մահից յետոյ Օշինը (1308-1320) յաջորդ տարում Տարսոնի Ս. Սովորիայում օծուեց
Կիլիկիակի թագաւոր Օշինի գահակալութեան շրջանում Կիլիկիայի սպանացող արտաքին
վտանգը շարունակում էր մնալ նզի վատոսի սուլթանութիւնը: Թէսկ Կիլիկիան ժամանակին
վճարում էր պայմանագրում նախատեսած տարեկան հարկերը:

Երկրում գնացում իսորածում էր հակամարտութիւնները, երկու եկեղեցիներու միացման
հարցում, որին համար մինչ է Օշին թագաւորը Կաթողիկ տարրերի աւելացման գէմ, երկրում
անզի ունեցող բռողքներն իշխանութեան կողմէց ոչ մի ուշագրութեան չարժանացման Յաճախին
նոյնիսկ, ընդիմագրիներն արքունիքի կողմէց ենթարկուում էին գաֆան հաշուեած բարդարի:

Ըստ լատինաէների, եկեղեցական ժողովների հրաւիրումն, նզատակ էր հետապնդում, մէծ
աշխատութիւնների ուշադրութիւնը հրաւիրել Կիլիկիայի վրայ, ապահովելու անհրաժեշտ օժան-
դակութիւն:

1316 թ. Օշինը և լատինասէր կաթողիկոս Կոստանդինոս պահանջում են հրաւիրել եկեղե-
ցական ժողով, հաստատելու 1307 թ. Սլախ ժողովի որոշումները: Ժողովում վիճաբանութիւն-
ներն այնքան սաստակացան, հանդեցին նորն որ Երուսաղէմի եկեղեցին անջատում է Կիլի-
կիայի կաթողիկոսութիւնից և հիմնադրում, Երուսաղէմի հայկական պատրիարքութիւնը: Այս-
պիսով Աղանաէր ժողովը ևս ոչ մի արդիւնքի չհասաւ, խորացնելով երկրի և ժողովուրի
բարյա-քաղաքական յարաբերութիւնների անկումը, սրբելով հարեւան մահեղական պետութիւն-
ների ախորժակը տիրելու Կիլիկիային:

Օշինը լինելով աւելի շրջահայեաց, զադարեցրեց նման կրօնական անօգուտ վէճեցը, ձեռ-
նամուխ լինելով երկրի սահմանների ամրապնդման դորին:

Մահմէտական պետութիւնների յարձակումները 1314-1316 յաճախակի բնոյթ էին կրում:
Յատկապէս կարամանների և նզիպտոսի մամլուքների կողմէց: Սկզբնական շրջանում հասնելով
գուալի յաջողութիւնների: Սակայն աարտումն նրանց պարտութեամբ: Պատճառելով մէծ կո-
րուստների:

1320 թ. մամլուքները սուլթան էլ-Նասեր Մուհամեդի գլխաւորութեամբ, մէծաքանակ
զօրքով ներխուժելով Կիլիկիա, նրանց յաջողուում է Երկիրն աերելով գրաւել մի չարք
տարածքները Սպարապէտ Կոստանդինի և Օշին պայմանութեամբ հայոց զօրքը Այսաի
յօն հականարաւած է տալիս թշնամուն, նրան փախուստի մատնելով և մեծ կորուստներով:
Թաղթանակի լուրը Օշին թագաւորը չլսեց: Նա յանկարծամահ էր եղել:

Թագաւորութեան տասներկու տարիների ընթացքում Օշինը թողարկել է մէծ քանակու-
թեամբ գրամներ արծաթից և պղինցից:

Ներկայացուող ժողովածոյում ունենք միայն 16 արծաթ գրամներ, որոնք քիչ են, սակայն
դրամագիտութեան համար հետաքրքրութիւններ ներկայացնեն օրինակներ են, այդ առումով
իսկսոտ արժէքաւոր Արծաթէ գրամներն իրենց պատկերատիպերով հիմնականում բաժնառում
երկու խմբերին Առաջին խուռը, ենելով իրենց պատկերատիպային, չափ ու զըսի հարծաթի
մաքրութեան սուենուներից յիշեցնում են լեռն Ա-ի գրամ միաւորները² և դրամագիտների
կողմէց ընդունուած են որպէս Օշինի օժման դրամներ:

² Նրանցից ունենք միայն չորս օրինակ:

Դրամների առաջին երեսի պատկերատիպն է թագաւորը թագակիր, արքայական ծիրանիով նստած առիւծաբարձ զահին, աղ ձեռքում խաչագոյւխ զաւազանոր, ձախում չուշան ծաղիկը Ալմատեղ դաշտի մէջ կան նշաններ կամ տառեր Երկրորդ կողմում երկառիւծ պատկերն է, կենտրոնում խաչ:

Խորագրերն են՝ Ա. երեսին՝ ԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԱՐՈ ՀԱՅՑ

Բ. երեսին՝ ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԻՆ ԱՍՏՈՒԾՈ Խորագրերն ունեն տարբերակ-ներ և կրծատումներ:

Նոյն պատկերատիպով և խորագրով սունենք նաև մէկ հատ կէս դրամ, որոնք խիստ հազուագիտ են և առանձնակի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում: Յայտնի է, որ Կիլիկիայում կէս դրամնանցուքը թողարկուել են թագաւորութեան տնտեսական հօգորչում: Սակայն նրանք աստիճանաբար կորցնելով իրենց գնողականութիւնը, շրջանառութիւնից ապա և դրամական համակարգից զորու են մզուել Օչինի կէս դրամը, իր բոլոր տուեալներով համապատասխանում է պահանջուող նորմերին Ցիշեալ դրամները բոլորն ալ բարձրարուեան են³:

Ժողովածոյում արծաթ դրամների յաջորդ խումբը իրենց պատկերատիպերով նման են Լևոն Գ-ի թագուորիներին⁴: Նրանց առաջին երեսին պատկերուած է թագաւորը հանդիպահայեաց, նստած ձիու վրայ, ձին քայլում է աղ Երկրորդ կողմում առիւծն աղ է քայլում, կոնսակին խաչ:

Խորագրերն են՝ Ա. երեսին՝ ԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԱՐՈ ՀԱՅՑ

Բ. երեսին՝ ԾԻՆԱԾ ՔԱՂԱՔԻ ՄԱՍԻ, «ՔԱՂԱՔ» բառն երբեմն զրուած է «ԳԱՂԱԳ» ձևով: Կարեւոր է նաև, որ «ԾԻՆԱԾ» և «ԾԻՆԱԾ» բայաձևերից բացի օգտագործուած է «ԾԻՆԱԾ» ձևը:

Հետաքրքիր է նաև, որ այստեղ թագուորիների վրայ քաղաք ՍԻՒ-ի փոխարքեն երկու դրամի վրայ պահպանուել են «ԱԱ» (թիւ 939123 և 939119) ձևը (գրեցը): Իսկ երկու դրամի վրայ (թիւ 939115 և 939118) «Ա» տառը⁵: Թագուորիներն աւելի փոքր են, օժման դրամներից, որպակալչու ցածր, սակայն իրենց տուեալներով, աւելի բարձր են Լևոն Գ-ի դրամներից⁶:

Հաւաքածոյում Օչինի պղինձէ դրամներ չկան:

Օչին թագաւորի մահից յետոյ, գահն անցնում է նրա անչափահամ որդուն Լևոնին⁷: Որն օծւումն է որպէս Կիլիկիայի Լևոն Դ թագաւոր (1320-1342):

Իշխանական և խոշոր Փէոդալական տներից, նշանակուում են խնամակալներ (պայը) Լևոնի և Երկրի կառավարման համար: Նրանց մէջ իրենց զործունակութեամբ աչքի է ընկնում, Կոռիկու տէցը լշանան Օչինը:

Ճիշտ զնահատելով ժամանակի և երկրի իրավիճակը իշխանութիւնն իր ձեռքում կենտրոնացնելու համար, իր զստեր Ալիխին ամուսնացնում է Լևոնի հետ, իսկ եղբօրը՝ Կոռանանդինին նշանակուում հայկական զօրքերի սպարապետ:

Իշխանական ծելի մէջ կրկին սրուեցին վէճերն ու անհամաձայնութիւնները զահի համար: Իրավիճակը երկրում դարձեալ չի լուրջ իրադարձութիւններ էին տեղի ունեցել Մերձաւոր Արևելքում և Ներոպայում (100-ամէայ պատկերազմը): Մոնղոլական պէտութիւնը աստիճանաբար թուլանալով դուրս էր մզուել ասպարէզից:

³ Կարեւի է ՀՀանութիւն անել որ Օչինի թագաւորութեան լրջանում Կիլիկիան դեռևս տնտեսապէս ամուսնութիւն էր:

⁴ Որից ժողովածոյում ունենք 10 օրինակ:

⁵ Ինչի կարեւի է եղակացներ, որ Արարի փողերանցը դեռևս զործէլ է:

⁶ Այս դրամների մանրամասնութիւնները ևս տրուած են յատկանշական ցուցակում:

⁷ Տեղեկութիւնների համաձայն Լևոնն այժ ժամանակ 10-ամարէկան էր:

Աւոն Դ-ն մեծ ընդունակութիւններ չունէր, ինչպէս երկրի ներքին կառավարման, նոյնպէս և միջազգային ասպարզում, մեծ զիւանազիտութեան մէջ: Լինելով խիստ լատինամոլ չարունակում էր իր նախորդների արտաքին քաղաքականութիւնն, այն է խնդրազրեր և նամակներ էր յուում պատին, յոյսեր քայլակելով նրա միջնորդութեամբ օգնութիւն ստանալ եւրոպական խոր տէրութիւններէն:

Աւոն Դ-ի ամսպիսի դիրքորոշումը գրգռում էր Եգիպտոսին: Կրկին սրում էին յարաբերութիւնները մամլուքների հետ վերսկսեցին աւերիչ յարձակումները կիւկիւայի վրայ Երկրում արդու և ազմա-քաղաքական և տնտեսական ճնշաժամը, ներքին անմիաբանութիւնը, իշխանութեանը տիրելու և կրօնա-դաւանաբանական վշեցը, թոյլ չէին տալիս երկրի պաշտպանութեան և զարգացման համար ներդնելու բրոդ ուժերն ու միջոցները:

Աւոն Դ-ին յաջողում է նախ իրանի միջնորդութեամբ, սուլթան Նասիրի հետ, թէկ ծանր պարտաւորութիւններով հաշտութեան նոր պայմանագրի կնքել:

Խնամակալ (պայլ) Օչինը, երկրում, դիրքերն ամրապնդելու նպատակով սպանել է տալիս թագաւորի մօրաքրօն իպարելլային և նրա երկու որդիներին⁹: Նրա ոչ մարդկային, դաժան արարմտնքը, զարցանում է ժողովուրդին և թագաւոր Աւոն Դ-ին:

Լատինամոլների խորհրդով, պատճառապանելով և մեղադիմով արքունի բնրդերի ապօրինի իւրացման մէջ 1325 թ. Աւոն Դ-ի հրամանով սպանում է Օչին պալլը, Կոստանդին սպարապետը ապա և թագուհին (Օչինի դուստրը): Աւոն Դ-ն ամուսնանում է Սկիւկիւայի թագաւորի քաներ հետ Գլխատուած իշխանների տիրոյթները և պաշտօնները բաժանում է իր լատին, (կաթոլիկ) ազգականներին պայլութիւնը տալիս է Զիւան Լուսինեանին, իսկ Կոռիկոսի բերդը բնունունդին:

Աւոն Դ նոր պատուիրակութիւն է ուղարկում եւրոպական մեծ տէրութիւններին, խնդրելով ձեռներկել նոր խաչակրաց արշաւանք դէպի Կիլիկիա: Եզիպտոսի սուլթանութիւնը այդ դիմումով, որպէս կնքուած պայմանագրի խախտաման փաստ, հրաշրում է Հալէպի ամիրային միացեալ ուժերով յարձակուել Կիլիկիայի վրայ:

Նրա հիմնական նախատեսէն էր շարքից հանել Աղեքսանդրիայի մեծ մըցակցին, ժամանակի միջնազգային առեւտրի կենտրոն, Կիլիկիայի նախանդասային քաղաք Այասը¹⁰: Որն հարուստ էր արեւելան արագարնոյթ ապրանքներով և մեծ եկամուտա աղբիւր էր երկրի համար Եզիպտոսի և Հալէպի միացեալ զօրքերը 1335-1336 թթ. կրիին յարձակում էն Կիլիկիայի վրայ: Աւերելով երկիրը, զարուալ են մի շարք քաղաքներ և բերդեր որոնց թւում էն Այասը¹¹:

Աւոն Դ-ն ստիպուած պատուիրակութիւն է ուղարկում Եզիպտոս սուլթան Մէլիք-Նասերի մօտ խնդրելով հաշտութեան նոր պայմանագրի կնքել 1337 թ. պայմանագիրը կնքում է Կիլիկիայի համար աելի ծանր պայմաններով:

Երկրի տնտեսապէս քայլայման և պիտութեան անկման արդ ծանրագոյն շրջանում անհեռատեսութեան հետեւանքով Աւոն Դ-ն դարձեալ առաջ է քաշում երկու եկեղեցիների միաւորման հարցը, բորբոքելով մասամբ իշխանական և հոգեոր զասի, ինչպէս և ժողովրդի կրօնադաւանապանական զգացումներու:

1342 թ. ազգայնական տարեկի միջոցով կազմակերպում են Աւոն Դ-ի սպանութիւնը:

⁸ Հաստ գրաւոր ազրիւների Կիլիկիան պարտաւոր է վասրելու տարեկան 1,200,000 թագուրին աւելացած Այասի եկամուտի կնքը և աղի առերից սասցուած եկամուտի կնքու:

⁹ Իզարելան Ամորի Լուսինեաների արքն էր, որն ապրում էր Կիլիկիայում իր չորս որդիներով, իսկ հինգերորդ որդին Գուրգոնը ապրում էր Բիւզանցիայում:

¹⁰ Այսօք անկման նախագործթիւնները յանրածանօքին տուել են Ս. Անեցին (էջ 167), Մըրատ սպարապետը, Տարեկիր, էջ 191-192, Ճ.Թ.:

¹¹ Նշեալ ալիստանք:

Հետո Դ-ն ևս իր զահակալութեան երկար տարիների ընթացքում թողարկել է մեծ թուով դրամներ, արծաթից և պղինձից:

Ներկայացուող ժողովածոյում ունենք 8 թագուռընների, մէկ հատ կէս դրամ, 11 պղնձէ փրամների այս փոքր խումբը նոյնպէս հետաքրքիր է իր ունեցած առանձնայատկութիւններով:

Արծաթ թագուռըններից 2-ը կրկնադրում են (արաբերէնով), մէկի վրայ զգացուում է նոյն կերպի կրկնակի հպումը, որն և արաւաղել է պատկերատիպը և խորագրի մի մասը Արծաթի թագուռըններն իրենց արուեստով, խորագրերի տառաձեկով և պատկերատիպերով նման են իր հօր Օչինի թագուռըններին, միայն ուսուան տարրերութեամբ:

Դրամների առաջին երեսին մարգարտաչար դաշտի մէջ պատկերուած է թագաւորը ձիաւոր: Զին քայլում է աջ, կրնակին նիզակ: Երկրորդ կողմում առիւծը քայլում է աջ, կրնակին խաչ: Երկու կողմերում զաշտի մէջ ունեն տարրեր նշաններ ու գրեր, որոնք մասսամբ յիշեցնում են և կողմերում:

Խորագրերն են՝ Ա. Երեսին՝ Լենին ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. Երեսին՝ ՇԻՆԸԱԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ Ս Ս Ս Խորագրերը մեծ մասսամբ մաշած են կամ կրճատուած¹²: Ունենք և մէկ դրամ, որն իրեն չափ ու կշռով համապատասխան է կէս զրամ միաւորին:

Դրամի առաջին երեսին թագաւորը նստած է առիւծաբարձ զահի վրայ, աջ ձեռքում խաչ ձախում չուչան ծաղիկը: Երկրորդ կողմում հաւասարաթեւ յունական խաչն է թևամիջերում տեղակած նազիստ:

Խորագրերն են՝ Ա. Երեսին՝ ԼԵՆԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. Երեսին՝ԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ի ՍԻ

Լեռն Դ-ի պղինձէ դրամներն այստեղ աւելի նուրբ են և արուեստով: Պատկերատիպերում, առջին երեսին մարգարտաչար դաշտի մէջ թագաւորը նստած է զահի վրայ, ձախ ձեռքում խաչ, աջում չաւազն ծաղիկը: Գանաթօռն աւելի պարզցուած է, իսկ արքայական ծիրանին փոխարինուած է զինեալի (ասպետական) հազուստով: Երկրորդ կողմում հաւասարաթեւ խաչն է թևամիջեան զարդարանալիքով:

Խորագրերն են՝ Ա. Երեսին՝ ԼԵՆԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. Երեսին՝ ՇԻՆԸԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ս Ս Ս մեծ մասսամբ թերութիւններով:

Այսպիսով Լեռն Դ-ի դրամահատութեան մէջ որևէ նոր ներդրումներ չունի:

Լեռն Դ-ի ժառանգ չունէր: Նրանով կիլիկիայում աւարտուում է Ռուբենեան-Հեթուութեան արքայատան շառաւիզը: Լեռն Գ-ի, Օչինի և Լեռն Դ-ի խաչերը և դաշտի նշանները տրուած են առանձին աղիւսակներով:

Լեռն Դ-ի մահից յետոյ, հչխանական հորուուրդն», ուր լատինաէրները մեծամասնութիւն էին կազմում, որոյում է երկրի կառավարումը յանձնելի Լեռնի կողմից արդէն նախառնենուած, Գուրդոն լուսինեանին, որը նրա ազգականուհի Զարէլի և Տիրոսի տէր Ամորի Լուսինեանի որդին էր¹³: Այսպիսով կիլիկիայի թագաւորութեան վերջին լրջանի պատմութիւնը զահական առումով, հիմնականում կապուում է կիպրոսի Լուսինեանների հետ:

Գուրդոն այդ ժամանակ գտնուում էր Կ. Պոլսուկ: Յատուկ պատուիրակութեամբ, նրան հրաւիրում են կիլիկիա: Մասնօթ լինելով երկրի անմինիթար, ծանր վիճակին Գուրդոնը մեծ դժուարութեամբ, համաձայնելով, իր 300 քաջամարտիկների շքախումբով 1343 թ.

¹² Եթէ տառը երբեմն փոխարինուած է Ք-ով:
¹³ Գուրդոնը երբայրն էր Զիւան պարլի:

Հոկտեմբերին հասնում է Կիլիկիա: Հայկական աւանդական ծէսով օծուում, որպէս Կիլիկիայի կոստանդին Բ թագաւոր¹⁴:

Պատմութիւնից Յայտնի է, որ Կոստանդին Բ (Կի-ն) հրաժարուում է նզիպտոսին հարկ վճարելուց, քաջապար կոռուպի մամլուքների դէմ, երկար ժամանակ կարողանում է, անփոփոխ պահէլ երկրի սահմանները: Ջոռնալով, իմ մօր և եպբայրների սպանութիւնը Օչին պայլի ձեռքով, Կի-ն իրեն հարազատ չէր զգութ հայերի հետ:

Լիներով հոգով և էլութեամբ Փրանսացի, արքունիքում ինչպէս և երկրի ներուում, իրեն շըջապատում է Փրանսացի և ընդհանրապէս լատինաէր իշխաններով, տալով նրանց տիրութիւններ և պաշտօններ, անտեսնելով Հայ իշխաններին: Մոռանալով Հայերի գիբռորոշումը երկու եկեղեցիների միացման հարցում, կրկին նամակներ է լուս պապին օգնութեան անկնկալիքով: Պապն այս անգամ խստօրէն պահանջուում է այսերից ընդունել կաթոլիկութիւնը, որին Կի-ն տալիս ի իր համաձայնութիւնը: Ինչպէս յիշխանակում են արաբական աղբւրները, Կի-ն փորձում է անգամ արքունիքում վերացնել հայոց լեզուի զորածուութիւնը¹⁵, Գնալով գժգոհութիւնները խորանում են երկրում, որով չի վրիպում Եղիպտոսի աչքից: Կիլիկիայի վրա աւելի յաճախակի են դառնուում աւերիչ արշաւանքները:

Կոստանդին Բ-ի (Կի-ի) վրասր թէ արտօրին և թէ ներքին քաղաքականութիւնը այնքան է զայրացնում որ Հայերի իշխան Օչին Բակուրեանի զլսարութեամբ Աղանայի իր պալատում, սպանում են Կոստանդին Բ-ին, նրա եղբօրը Բոհեմունդին և նրանց հետ Կիլիկիա եկած շուրջ 300 Փրանս ասպետներին: Այս անգամ ևս պապին չի յաջողուում, ստիպէլ Կիլիկիային ընդունելու կաթոլիկութիւնը:

Թերեւս կարծանեած թագաւորութեան պատճառուով, Կի-ն թողարկել է քիչ քանակութեամբ արձաթէ և պլղնէչ դրամները Ալր դրամները նոյնաչիւս խիստ հազրագիւս են¹⁶:

Ինչպէս տեսանք Կի-ն Հրաժարուուց Եղիպտոսին Հարկ վճարելուց: Դրամագիտութեան տեսանկիւնից հետաքրքիր է մէկ փաստ, որի մասին անհրաժեշտ ենք համարուում եղեկացնել:

Դրամագէտ Յ. Թ. Ներկչւանին յախուում է ձեռք բերել Կի-ի արծաթ թագուորիների մի խումբ, որոնց մանակարկիս ուսումնաբութիւնից պարզուում է, որ այդ խմբի մէկ կայ արաբեցնով կրկնագրոշմուած մէկ հատ թագուորին: Լիներով լեզուն գիտակ նրան յաջողուել է վերծանել զորութիւնը, ընթէրցելով՝ «Ան Մալիք» անունը: Յ. Թ. Ներկչւանը այն կարծիքին է, որ գրամը արաբների ձեռքն է անցել Կի-ի յաջորդ Կոստանդին Գ-ի Եղիպտոսին տուած հարկի միջոցով¹⁷:

Ներկայացուուց հաւաքածոյուում ունենք երկու արծաթ դրամներ, որոնք պատկերատիպերով կրկնում են Օչինի և Լեոն Դ-ի թագուորիներին Առաջին երեսն պասկերուած է թագաւորը միաւոր, ոչ մըքով հանդիպահայեցած: Զին քայլում է աջ: Թագաւորի ձեռքուում նիզակ, դաշտի մէջ ունի փոքրիկ օղակներու երեսին առիւթը քայլում է աջ, կունակին կարճապոչ խաչ:

Խորագրերն են՝ Ա. Երեսին՝ +կի ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ

Բ. Երեսին՝ +ԾՈՒՆԵԱԼ ԳԱՂԱԲԻՆ ՍԻՒ գրամներից մէկն արուեստով է, լաւ պահպանուած, միւսը՝ համեմատաբար կոպիտ:

Կիլիկիան օրինական թագածառանգ չունենալով, դարձեալ կանգնում է դժուարութիւնների առջև: «Իշխանական Խորհուրդը» որոշում է, Կիլիկիայի գահն այս անգամ, յանձնել Նորի տէր մէծ մարածախտ բաղդին իշխանի անդրանիկ որդուն Կոստանդինին¹⁸:

14 Դրամագէտ վրայ իր անունը դրամագէտ է տալիս Կի ԹԱՅԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ ձեռք:

15 Հայ ժողովունիք պատմութեան, հասոր Գ (Երևան, 1978), էջ 176:

16 Զ. Պատկերանին միջէւ 1983 թ. (ԱՆԴ գրքում) Հրաժարակումը յայտնի է եղէլ միայն 2 պլղնէչ դրամներ:

17 Յ. Թ. Ներկչւան, Հայ դրամագիտական ուսումնաբութիւնի մէջ շուրջ 421:

18 Մարածախտ -- Զօրքերի սպառագիմնան և պարենաւրման գնով -- փոխ սպառապետ:

Կոստանդինը ցստ պատմութեան տուեալների հեռաւոր ազգակցական կապեր ունէր արքունիքի հետ, յատկապէս Հեթումեանների¹⁹, Նա օծուեց որպէս Կիլիկիայի Կոստանդին Գ թագաւորու:

Կոստանդին Գ-ն իշխանութեան եկաւ, Կիլիկիայում սկիզբ առած տնտեսական, քաղաքական և միջազգային ոլորտի ճնաժամային պարմաններում: Մտանձնելով իշխանութեան զեկն իր առաջնահերթ և խոհեմ քայլն է համարում, ոչնչացնել ըոլոր այն հակառակորդներին (Ճեթումեաններին և Լուսինեաններին), որոնք կարող էին գտանալ գաճի հաւակնորդները: Կոստանդին Գ-ի հրամանով, բանտ են նստեցնում Կի Լուսինեանի եղօր Ջիւանի կողմէն ու երկու զաւակներին -- բոհեմուղին և մանկահասակ Լուսինի Բայր չի յաջողութ նրանց սպանել²⁰:

Ժողովուրդը սիրով ընդունեց Հայ զահակալին: Սակայն շատ շուտով, նրա առաջին իսկ քայլերից հակնալի գարձաւ, որ Կոստանդին Գ-ն աշխատում է ամրապնդել իր կապերը Հոնութ-պապի հետ, շարունակելով իր բանակութիւնները երկու եկեղեցիների միացման հարցում:

Գնալով հզօրանում էր Կիլիկիայի ոխերիմ թշնամի Եղիպատոսի սուլթանութիւնը Մշիթարական չէր և եւրոպական տէրութիւնների հետ ունեցած յարաերութիւնները: Եւրոպան հրաժարում էր օգնել Կիլիկիային:

Կլմենտ Զ պապը, նրան հասկացնել է տալիս, որ ինդիքը կը բաւարարուի, եթէ հայէրը ընդունեն կաթոլիկութիւնը, որը նրան հնարաւորութիւն կտայ պահանջել Եւրոպայից, օգնութիւն ցուցաբերել Կիլիկիային, որոր խաչակրաց արշաւանքեր ձեռնարկելով:

Կոստանդինը վստահելով պապի խոստամանը, 1345 թ. Սիսում հրաւիրում է եկեղեցական ժողովը, ուր չէին մասնակցում միայն բուն Հայաստանի հոգեոր դասի ներկայացուցիչները: Սիսի ժողովը ձևականորդն ընդունեց ունիան, ակնկալելով ստանալ օգնութիւն, սակայն այս անգամ ևս ապարդիւն:

Արևմուտքի հետ կապերի վերականգնումը, կրկնի ոտքի է հանում Եղիպատոսի մամլուքներին Կիլիկիան կրկնի ենթարկում է նրանց շարունակական յարակումներին:

Կոստանդին Գ-ին երբեմն յաջողութ էր ջախչախել թշնամուն և դուրս քչել երկրից, յատկապէս երբ Կիլիկիային օգնութեան ձեռք են մեկնում Հոռորոսի ասպետները և Կիպրոսի թագաւոր Պետրոս Ա Լուսինեանը. Կիլիկիային տրամադրելով իր նաւատորմը Յաջողութիւնների ընթացքում երբեմն կարծ ժամանակով Հայեր կարողանում են անգամ ետ գրաւել կորցրած տարածքներից, ինչպէս և Այսան նաւահանգիստով²¹:

Այս ընթացքում վրայ է հասնում մէկ այլ ազետ: Ասիսայում ապա Եւրոպայում բռնկած ժանտախտը անցնելով Կիլիկիայի վրայով, խում է մեծ թուռք մարզկային զոհեր:

Կոստանդին Գ-ն փորձում է հաշտութիւն կնքել Եղիպատոսի հետ, որպէս միջնորդի զիմում է Վենետիկի Պոժին, սակայն վերջինս իր շահերից ենենց մերժում է: 1355 թ. Եղիպատոսը, յաղթահարելով, իր երգիշ ներսում ծայր առած ներքին զահակալան պայքարը, արշաւում է Կիլիկիայի վրայ, զրաւելով Աղանան և Տարսոն, կողոպտելով և մեծ աւարով վերադառնում:

Թշնամին աշաւրջօրէն հետեւմ էր Կիլիկիայում տեղի ունեցող անց ու դարձին և սպասում էր նրա դիրքորոշմանը: Մերժելով Կիլիկիայի կողմից արուծ առաջարկը, հաշտութեան համար, Եղիպատոսի սուլթանն էլ Նասերը, Հայէպի Սայաթ աղ-Դինի առաջնորդութեամբ:

¹⁹ Կոստանդինի մայրը Մերտա Գունդստարի թոռն էր, Սերում է Հեթումեաններից: Հ. Ալիշան, Սիսում Անենատիկ, 1885 թ.: Հայիկան համբարձուարան, հատոր 5 (1970), էջ 613-614. Հայ ժողովրդից պատմույթուն, հատոր 4, էջ 777, ծախօթազրութիւն 44:

²⁰ Նրանց աջողութ է փախէլ և ապաստանել Անբարոսում:

²¹ Եւրոպայում զենքն լարունակում էր 100-ամեայ պատերազմը Անդիհայի և Ֆրանսիայի միջև: Ինչպէս և նրանց աջողութ էր Կիլիկիայից Գի-ի (Գուստոնի) սպանութեան պատճառով:

միացեալ զօրքերով լարձակուում են Կիլիկիալի վրայ: Կրկին զրաւելով, մէկ անգամ կողոպտած Աղանան և Տարսոնը²³, աւերում են Սիսը: Կիլիկիան կրկին վերածուում է պատերազմական դաշտուն:

1360 թ. թշնամին գրաւում է ծովափնեայ քաղաքները, Կիլիկիալին զրկելով Միջերկրական ծովից օգտուելու հնարաւորութիւններից: Կոստանդինի ձեռքում մնացել էր լեռնային Կիլիկիան և որոշ ցամաքային տարածքներ: Երկիրը կանգնած էր տնտեսական մէծ դժուարութիւնների առջև:

Երրորդիկան մէծ տէրութիւններից և պապից ոչ մի օգնութիւնն ստացուեց: Կիլիկիայում միաժամանակ շարունակում էր Ունիթորների և հակառանիթորների միջև եղած պարզաբն Պապը տէղեկանալով, որ Կիլիկիայում անտեսում են Սիսի եկեղեցական ժողովումները, պատուիրակներ է ուղարկում Կիլիկիա, խստօրէն պահանջներից, որոշումների կատարում:

Կոստանդինի օրոք, հայելը վեշնչականապէս հասաթափուելով պապի սին խստումներից, համոզուելով, որ նրա բարոյ խստումների հմգում, կայ միայն մէկ նպատակ, այն է հայերին ընդունել տալ կաթոլիկութիւնը և իր գերիշանութիւնը հստատել Կիլիկիալի վրայ²⁴:

1361 թ. Կոստանդինի Գ-ի և Միերոպի կաթողիկոսի նախաձեռնութեամբ Սիսում կրկին հրաւորում են եկեղեցական ժողով, որը չէղեալ է յատարարում նախինում եղած բոլոր ժողովների որոշումներն, ունիայի վերաբերեալ և դատապարտում է պապի վարքագիծը: Այսպիսով 13-14 դարերում երկու եկեղեցիների միացման, պապի փորձերը, ճախողուում են վերջնականապէս:

Կիլիկիան կանգնած էր զրեթէ անկման եզերքին երբ 1363 թ. մահացաւ Կոստանդին Գ ժաւորը, ժառանգորդ չժողոնելով:

Հստ պատմական աղբերւների Կոստանդին Գ-ն օժտուած էր երկիրը կառավարելու բացառիկ կարողութիւններով: Նրան յաջողուել էր իշխանութեան 19-տարիների ընթացքում ամենածանր տնտեսական և քաղաքական դժուարին պայմաններում, պահպանել իշխանութիւնը Մատենագործեան մէջ Կոստանդին Գ-ն յիշատակուում է «այր խոհական», «մէծ արքայ» տիտղոսներով:

Կոստանդին Գ-ն իր իշխանութեան տարիներին թողարկել է մէծ թուով արծաթէ ցածորակ թագուորինները²⁵ և պղնձէ զրամներ -- փող միաւորիք²⁶:

Մէր կողմէց ներկայացուող հաւաքածոյում ցաւօք ունենք ընդամէնը ութ (8) թագուորիններ: Մինչ մէր ունեցած զրամների ներկայացնելը, հարկ ենք համարում մի քանի խօսով տալ Կոստանդին Գ-ի դրամների վերաբերեալ զրամագէտներ Զ. Պտուկեանի և Ե. թ. Ներսէսեանի կողմէց առաջ քաշուած, թեզերն ու դիտութիւններն, որոնք կարեոր նշանակութիւն ունեն, հայ գրամագիտութեամբ հետաքրքրուողների համար:

Երկար ժամանակ Կոստանդին Գ-ի և Կոստանդին Գ-ի դրամներն, որոնք իրենց պատկերատիպներ և խորագրերի գրելառոնի նման էին իրար, ժժուարութեան առջև էին կանգնեցրել գրամագէտներին, բացայալուում նրանց պատկանելիութիւնը: Հարցին լիարժէք լուծում է տուել զրամագէտ Զ. Պտուկեանը²⁷:

Ստուգեկու երկու գահակաների կողմէց թողարկուած արծաթ զրամների տնսակարար կշռները, արծաթի տոկոսային յարաբերութիւնն, պապ և դրամների երկու երկներում զալոր նշանների տարբերութիւնները, որոնք իրաւացիորն հստատուում են պատմական փաստերով:

²² Մէկ տարի անց Արար վերջնականապէս անցնուու է նգիպոսի սուլթանութեան մէռքը:

²³ Այդ երկու քաղաքներին այնուհետ զաղաքեցին դոյլութիւն ունենար:

²⁴ Ս. Օրբելին ազգայտում, մաս Բ, էջ 1822, և Հայ ժողովուրի պատմություն, հատոր Գ, էջ 779:

²⁵ Արծաթի պարունակութեան ցածը տոկոսի հետանքով, երբեմն նրանք ունեն գործն:

²⁶ Կոստանդին Գ-ից ոսկէ զրամներ, մէկ օրս դրամագէտներին յարտնի էն:

²⁷ Paul Z. Bedoukian, ANS Museum Notes, VI (1954), էջ 193-199.

Զարեհ Պտուկեանը բացայատելով նաև, որ Կոստանդին Գ-ի դրամների վրայ, որպէս դրամի թողարկման բաղաք յիշատակուած է, ոչ միայն Սիս այլ և Տարսոնը, որ բացանիկ երկոյթ էր²⁸, նա կազմում է այդ դրամների յատկնական ցուցակները, նաև տալով ձեռքի տակ ունեցած, Տարսոնում թողարկուած ըոլոր դրամները, կրծառուած ձևերով եղած տարբերակներով:

Զ. Պտուկեանն առաջ է քաշում նաև անհրաժեշտութիւնը, յատուկ քննութեամբ պարզէլու Տարսոնում եղած դրամահատարանի գործունէութեան ընթացքը: Պտուկեանի փաստերը և դրամապիտական առկայ նկատելով (դրամները) ցոյց են տուել, որ Տարսոնը դեռեւ Ն-թ.թ. 4րդ դեղել է բազմամարդ, առեւտաչած ծաղկուն քաղաքի Ունենալով ազատ քաղաքի կարգավիճակ: Մի շարք առաւել լուրիթիւնների հետ և դրամահատութեան իրաւումք:

Միջնադարում, Տարսոնը միանալով Կիլիկիայի իշխանութեանը, շարունակում է մնալ որպէս առեւտի, արհեստագործութեան և մշակութիւնութիւններից ինչոր կենտրոններից մէկը, պահելով դրամահատութեան իր իրաւունքը, անգամ Սիսի մայրաքաղաք դառնալուց և դրամահատարան ունենալուց յետով²⁹:

Կիլիկիայի թագաւորութեան հաստատման սկզբնական շրջանում թողարկուած դրամներն ըստ մասնացէտ ուսումնասիրողների, իրաւացի կարծիքի թողուարկուել են Տարսոնում: Այն հաստատում են անգամ դրամների բացանիկ բարձր գեղարուեստական ոճով, ինչպէս և փոքր մակերեսի վրայ պատմական փաստերի ներկայացմամբ:

Դրամահատութեան մէջ այն հնարաւոր էր միայն աւանդութիւններով հարուստ, աշխատանքային մեծ փորձառութիւն ունեցող, վարպետ փորագրիչների միջոցով:

Դրամապէտ Ե. Թ. Ներսէսեանին յաջողուում է ձեռք բերել Կոստանդին Գ-ի երկու արծաթի թագուորինները³⁰, որոնք առանձին յօդուածով նաև հրատարակում է Բագմավլէպուտը³¹, կատարելով դրամների բազմակողմանի մանրագրկիտ քննութիւն, առաջ է քաշում Տարսոնի դրամահատարանի գործունէութեան ընթացքի վերաբերեալ, դրամապիտութեան համար կարեւոր մի հարցի լուսաբանում: Նախապէս յիշեցնելով, որ Կիլիկիայում, մինչև կոստանդին Գ-ի իշխանութեան լըջանը, Ծողարկուած դրամների գրեթէ մեծ մասի վրայ, որպէս դրամի թողարկման վայր, յիշատակուած է Սիս քաղաքը: Ենչետելով նաև, որ միայն Կոստանդին Գ-ի արծաթ և պղինձ դրամների վրայ է, որ յիշատակուած է Տարսոն և Սիս քաղաքների անունները:

Խորի ուսումնասիրութեամբ և համեմատութեամբ ի յայտ բերելով, որ երկու թագուուրինների կնիքները նոյն փորագրիչ վարպետի ձեռքի գործն են: Սակայն դրամների երկորդ երեսի նորագործում պարզորոշ ընթերցուում են մէկինը Ծինծելլի, Ի ՔԱՂԱՔԻ ՏԱՐ (ՏԱՐՈՒՐԻ), միւսին՝ ԾԻՆԾԵԼԼԻ, Ի ՔԱՂԱՔԻ ՍՍ (ՄԻՍ): Հետեարար այդ ընթացքում գործել են դրամահատարանները երկու քաղաքներում:

Ենելով տառերի գործառնից և նրանցում եղած տարբերութիւններից, դրամապէտ Ներսէսեանը եղակացնում է, որ «նախական որդի կնիքները պատրաստուած են Տարսոնի մէջ, ապա փոխադրուած են Սիս»³²: Այսիսով Ընդհանուր եղակացնութիւնն այն է, որ Կիլիկիայում գործել են երեք դրամահատարաններ, որոնք երկրի ընդհանուր իրավիճակի հետ, կապուած ունեցել են իրենց ծաղկման և անկման լըջանները: Ունեցել են նաև իրենց զրելանը և այլ առանձնայատկութիւնները: Փաստ է նաև, որ Տարսոնի դրամահատարանը, եթէ գործել է

²⁸ Զ. Պտուկեան, Կիլիկիան Հայատամի դրամները (Վիեննա, 1963), էջ 383-384:

²⁹ Տարսոնի Ս. Սովիս տաճարում են օծուել Կիլիկիայի հայոց արքաները: Տարսոնն ունեցել է բարձրագույն գործառներ, արքունիք գրյութեան գործոցներ և կերպարապետ Ս. Աստուածածնի եկեղեցում էին իրենց վերջինները:

³⁰ Դրամներն առաւել են հեղինակի հաւաքածոյում:

³¹ Բագմավլէպ, հատոր ՏԵՂ (1908), էջ 65-73:

³² Ե. Ներսէսեան, Հայ դրամապիտական ուսումնասիրուիթիւնները (Հոս Ամենելէս, 2000), էջ 435:

Կոստանդին Գ-ի օրոք, երբ երկիրն վաղուց անկման ճանապարհն էր բռնել, ապա կարելի է ասել, որ այն գործել է անընդմէջ:

Հաւանական է նաև, որ ենիցով քաղաքական նկատառումներից, զրամների մեծ մասի վրայ, յիշատակում է Միթի անումը: Մայրաքաղաք լինելով իր առաջնութեան իրաւունքով:

Մըր ունեցած հաւաքածոյում եղած ութ (8) թագուրոյնները, խիստ մաշուած են և ունեն մեծ թերութիւններ: Նրանք իրենց պատկերատիպերով կը կնում են իրենց նախորդներին, այն է, Ակողմում մարդարարաց շրջապէի մէջ, թագաւորը ձիաւոր է թիկունքին նիգակ, ձին քայլում է աջ Երկորորդ կողմում շրջապէի մէջ առիւծն է, որ նոյնպէս աջ է դարձած, կոնսակին հաւասար-րաթե խաչ:

Լրիւ խորագրերն են, Ա. Երեսին— ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԱԳԱԽԱՐ ՀԱՅՈՑ
Բ. Երեսին— ԳԵՒՆԵԱԼ, Ի ՔԱՂԱՔԻՆ Ի ՍԻՒ³³: Դրամներն գալտի մէջ ունեն նշաններ, կամ զրեբ: Ութ թագուրոյններից մէկի վրայ, հատման քաղաք Տարսոնից պահպանուած է միայն Է» տառը³⁴:

Դրամների մանրամասնութիւնները ներկայացուած են, յատկանչական ցուցակներում և աղյուսակներում:

Հեռն Բոնակալ (1363-1365): Կոստանդին Գ-ն մահցաւ 1363 թ., իսկ Կոստանդին Դ-ն իշխանութեան զլուի անցաւ և օծուեց 1365 թ.: Միջանկեալ երկու տարիների ընթացքում, իշխանութիւնը վարել է Հեռն անունով, «Բոնակալ» կոչուած մէկը: Պատմական փաստերը բաւարար չեն հաստատելու, նրա ովլ լինելը³⁵:

Սակայն Հեռն Բոնակալի զրամների մեծաթիւ առկայութիւնը, Հայ գրամներով զբաղուող դրամագէտ մասնագէտներներից պահանջում է լրջօրէն հնտազուել և նրանք համեմատել իրենց նախորդների զրամների հետ:

Ի մի բերելով նրանցում եղած ընկհանուրութիւնները և վեր հանելով պատկերատիպերում, խորագրերում, քաշի և արծաթի մաքրութեան մէջ եղած տարբերութիւնները, դրամագէտներներից իրենց իրաւունք են վերապահում, հաստատելու Հեռն Բոնակալի իշխանութեան գոյութեան փաստը կիլիկիայում:

Ներկայացուող հաւաքածոյում Հեռն Բոնակալի դրամներից չունենք:

Վերջնականապէս պարզուած չէ, նաև թէ Հեռն Բոնակալին ինչը ստիպեց, հըաժարելու կիլիկիայի դահից:

«Իշխանական Խորհուրդն» այս անգամ որոշեց Կիլիկիայի զահը յանձնել Նզրի տէր Հեթուն-մի որդուն Կոստանդինին 1365 թ. նա օծուեց, որպէս Կիլիկիայի թագաւոր, Կոստանդին Դ:

Ցայսին է, որ Կոստանդին Գ-ից յետոյ Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան պատմութիւնը սերուօրէն առնչուում է Կիպրոսի թագաւորութեան հետ, պետութիւն, որն այլ ժամանակների համար բաւականին հօգոր էր: Ունէր ուժեղ նաւատոր և միակ ուժն էր, որ կարող էր օգնել Կիլիկիային, ընդիմանալու Եփիպսոսի շարունակական արշաւանքներին Կիլիկիան այդ ընթացքում գտնուում էր անմիտթալ վիճակում: Երկրի ներսում խիստ բորբոքուած էր պայքարը, Հայ ազգայնականների և լատինականների միջև, երկու եկեղեցիների միացման և կաթոլիկութեան ընդունման հարցի պատճառով³⁷:

³³ Լրիւ խորագրով ոչ մի օրինակ չունենք:

³⁴ Թիւ 939139:

³⁵ Կարծիքներ կան, որ նա Կոստանդին Գ-ի որդին է:

³⁶ Կ. Միթիքիս, Պ. Կարապետեան, Ջ. Պառուկեան, Ա. Ներսէսէան:

³⁷ Այս լրջանի պատմութեան ըրոյու մասնաւոնութիւնները տրուած են լատինականների միացման և ժամանակարութիւն աշխատութեան մէջ:

Կիլիկիայի մեծ մասը զաւառած էր Եղիպտոսի մամլուքների և կարամանեան թուրք-մէնների կողմից: Երկրի կառավարման և խաղաղ գոյատեման համար կոստանդին Դ-ն ձգտում էր բարեկամական յարաբերութիւններ ստեղծել Կիպրոսի թագաւոր Պետրոս Ա-ի հետ:

Կիլիկիայից պատուիրաբութիւն է մեկնում Կիպրոս բանակցութիւնների համար, որն աւարտում է յաջողութեամբ³⁸: Երկու թագաւորների կողմից ծրագրում է, անգամ, միացեալ ուժեղով ետ զրաւել Այասի Մրագրը մատնում են անյաջողութեան, քանի որ կոստանդին Դ-ն չի հասնում Պետրոս Ա-ին օգնութեան:

Կոստանդին Դ-ն ռազմակամական մեծ կարողութիւններ չուներ: Սակայն նա Եղիպտոսի հետ կապուած յարաբերութիւններում շատ զգուշաւոր էր: Աշխատում էր ինուսափել ընդհարում-ներից: Զցանկանալով ստեղծել լարուած վիճակ, որն աւելի հեռաւտեսական էր:

Միաժամանակ հասկանալով Պետրոս Ա-ի նուաճողական ձգտումները և երկրում եղած լատինամոլների ունեցած, նրանց զաւադիր տրամադրութիւնները³⁹ չմասնակցելով անդամ նախապէս ծրագրուած այդ ռազմական զործողութիւններին:

Պետրոս Ա-ն կարգաւորելով գործերը Կիպրոսում, պատրաստում է մեկնել Կիլիկիա, տիրելու զահին, սակայն 1369 թ. սպանում է Նիկոսիայում: Պետրոսը երլեւք Կիլիկիայի թագաւոր չի եղել:

Կոստանդին Դ-ն օգնութիւն ստանալու յոյսով, գարեթել զիմուլ է պապին, որն չի վրիպում Եղիպտոսի սուլթանութեան աչքից: 1369 թ. մամլուքները կրկն ասպատակում են Կիլիկիա, պաշարում Միսը, չեարողանալով այն գրաւել, կրակի են մատնում քաղաքը և նահանջում: Գնալով փոքրանում էին Կիլիկիայի թագաւորութեան տարածքները:

Կոստանդին Դ-ն իշխում էր Սիսին, և լեռնային Կիլիկիայի մի մասին, Անազարյալի շրջանին Կոստանդին Դ-ն աշխատում էր Եղիպտոսի հետ հաշտութեան նոր եղբեր գտնել փորձերն իսկամնելու համար, հակադիր ուժերն Ուղիթորները և Փրանկները 1373 թ. զաւադրաբար սպանում են Կոստանդին Դ-ին Երկրի ինսամակալ է նշանակում Կոստանդին Դ-ի կինը Մարիամը:

Դրամների համար նշենք, որ չնայած երկրի սահմանափակ տարածքներ ունենալուն կոստանդին Դ-ն թողարկել է մեծ թուով արծաթէ թագուրքիններ և պղնձէ փող միաւորի դրամներ, ինչպէս արտաքին և ներքին առևտորի շրջանառութեան մէջ դնելու և թշնամու հարկերը վճարելու համար:

Կոստանդին Դ-ի և նրա նախորդների բրամների պատկերատիպերում (ինչպէս զիտենք), որևէ աչքառու փոփոխութիւններ չեն եղել:

Դրամների առաջին երեսին մարգարտաչար չըլազդի մէջ թագաւորն է ձիաւոր, դէմքով հանդիպահայեաց, աղ ձեռքով բռնել է Նիկոպոլի Զին քայլում է աչի Երկրորդ կողմում առիւծն է, որ քայլում է աչ կռնակին իսաչ Երկու կողմերում գատչի մէջ ունի նշաններ և տառեր:

Երկար ժամանակ դրամագէտները գժուարանում էին որոշել իրարայաջորդ երկու կոստանդինների գրամների ճշու պատկանելութիւնը: Ինչպէս արդէն գրել ենք, գրամագէտներ Զ. Պատուկեանն մեծ ջանքերով և Ե. Ներսէսեանի կողմից կատարուած լրացուցիչ ուսումնասիրութեամբ, դրամների մանրամասն և բազմակղմանի ստուգումներով, վեր հանելով նրանց եղած տարբերութիւնները, խորագրերում և յատկապէս դաշտի նշանների մէջ Հնարաւորութիւն տուեց, դրամագէտներին, ճիշտ կողմորոշուելու նրանց պատկանելիութեան հարցում:

³⁸ Պատուիրաբները նոյն իսկ Պետրոսին հրաւիրում են Կիլիկիա դահակալելու, որն Պետրոս Ա-ի վաղեմի երազանքի էր:

³⁹ Եւ վերջանականապէս հասկանալով, որ թշնամին շատ ամուր է նստած Այասի և նրա չրիակայ տարածքների գրաւ:

Պ. Վ. Զուբրովի ժողովածոյում ունենք ընդամենը 12 արծաթ թագուորիներ, որոնք բոլորն էլ ցածր արուեստով են, կոպիտ, խստ մաշտած և թշրիւներով: Կոստանդին Դ-ի ամբողջական նորագործերն են-Ա. Երեսին-+ՆՈՒՏԱՆԴԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ
Բ. Երեսին-+ԾՈՒԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ Ի ՄԻԱ Կոստանդին

անուան տարբեր զբելածերով⁴⁰ և «ԾՈՒԵԱԼ» բառի տարրերակներով:

Կոստանդինի դրամների արծաթի տոկոսը իսիստ ցածր է, քաշերն աւելի պակաս: Կոստանդին Դ-ի պղնձի դրամներն, (որոնցից չունենք) երրեմն դրուացուել են թագուորիների կնիքներով: Դրամների հարաւարոր ընթերցումներն, ինպէս և դաշտի նշանները և երկրորդ կողմում առիւծի կոնակի խաչերի տարրերակները ներկայացուած են յատկանշական ցուցակում և աղիւսակում:

Մարիամը դառնալով երկրի խնամակալ, կրկին նամակագրական կապեր է հաստատում, եւրոպական մէծ տէրութիւնների և պազի հետ:

Երկրորդ անգամ կաթողիկոսի և Կիլիկիայի իշխանական տների հրաւիրագրերով, պատուիրակութիւնն է մէկնում Կիլիպոսի թագաւոր Պետրոս Բ-ի մօտ, ինգրելով նրա թոյլատութիւնը Լևոն Լուսինիանին մէկնելու Կիլիկիա տէր դառնալու Կիլիկիայի գահին:

Լևոն Լուսինիանը ծնուել էր Կիլիկիայում⁴¹: Ձիւան (Յովհաննէս) Լուսինիանի կրտսեր որդին էր, Կիլիկիայի գահի միակ օրինական հաւակնորդը⁴²: Պետրոս Բ-ն դարձեալ մէրժում է պատուիրակութիւնն⁴³: Նրանք Լևոնից որոշ կարգադրութիւններ ստանալով, վերադառնում են Միա Կարճատե ժամանակից յետոյ, ճենովացիները մտնում են Կիլիպոս, Պետրոս սպանեւում է, իսկ Լևոնին մէրբակալում են: Լևոնը մէծ գրկազնով իրաւունք է ստանում մէկնելու Կոռիկոս⁴⁴:

Լևոնը կոռիկոսում լուրեր ստանալով, որ ուզում են իրեն կրկին կերպարագներ կիպոս և մէղադրել իրենց Կիլիպոսի տէր դառնալու մտադրութիւնների համար:

Նա 25 ասպետներով և 100 զինուորներով, մի կերպ խուսափելով մահմեդականներին հանդիպելու վասնեց 1374 թ. Յուլիսին համուռմ է Միա ժողովրդի կողմից մէծ սիրոյ ընդունելով, որպէս իրենց թագաւոր:

Լևոնի օծումը տեղի ունեցաւ 1374 Մեպտեմբերի 14-ին:

Լևոնը կաթոլիկ էր և «նույրեալ զաւակը պապի»-ունչակս զըռում է Զ. Պտուկեանը: Նա ցանկանում էր օծուել լատինական ծէսով, սակայն տեսնելով, հայերի կողմից ցուցաբերուած անրարեցացամամ վերսպերմտները և մէկմէլու համար արդ դժողովութիւնները, ստիպուած համաժայռն օծուել նախ լատին եպիհոպոսի ապա և հայ կաթողիկոսի ձնովով, որպէս Կիլիկիայի Լևոն Եթագաւոր Որն ընդունում է հայերի կողմից մէծ զրոյվունքով:

Մահմեդականների հետ ունեցած յարաբերութիւններում Լևոն Ե-ն շարունակում է իր նախորդներին, որոշելով, ժամանակին կանոնաւոր գնարել հարկերը, մինչև կարողանայ ամբաղնել իր կիրքերը:

Շուտով Լևոն Ե-ի վարած ներքին քաղաքականութիւնը խիստ վրդովմունք է առաջացնում հայ իշխանների մէջ: Լևոնը արքունիքում իրեն լրջապատում է լատին իշխաններով, պալատական բոլոր բարձր պաշտօնները տալով նրանց:

⁴⁰ Որն խօսում է տարբեր կնիքների, հետեաբար և տարբեր փորագրիչ վարպետների առկայութեան մասին Կիլիկիայի գրաւահասարանում:

⁴¹ Հանգամանքների բերումով փափել է հաստատուել էր Կիլիպոսը:

⁴² Քիանա-Եղիշանի հանաւում Լուսինիանը, դեռևս Լևոն Գ-ի կողմից, հրաւիրուած էր Կիլիկիա, որպէս սպարապէտ ապա և գանձալով երկրի խանակար Նա չառ խելացի, բանմաց և կարող մէջն էր և սիրուած էր Կիլիկիայի ժողովրդի կողմից:

⁴³ Պետրոս Բ-ն ինքն էր շատ վաղուց երազում գառնալ Կիլիկիայի տէրը:

⁴⁴ Կոռիկոս այն ժամանակ պատկանում էր Կիլիպոսին:

Կրկին սրբում են զաւանաբանական վէճերը Հեռն Ե-ն օգնութեան համար նոյնպէս դիմում է Եւրոպային և պատին: Փոխարշնը խոստանալով Կիլիկիայում տարածել կաթոլիկութիւնը՝ Կրօնական վէճերի սրման պատճառով, հայերը նոյն իսկ դիմում են Կոստանդին Դ-ի եղոր որդուն⁴⁵ գալ և զրաւել Կիլիկիայի զահը՝ Շատուրի համար նախընտրելի էր մահմեղականների գերեայութիւնը, երգում, քան կաթոլիկ թագաւոր ունենալու:

Այս բոլոր հետեւանքը լինում է այն, որ Սուլթան Մելիք ալ-Ալրաֆը և նրա զրգմամբ Հալէպի իմրի ալ-Նասր-Ալզիթիմուրը միացեալ ուժերով (30,000-անոց զօրքով) պաշարում են Սիսը:

Հեռնը իր կողմնակիցներով պատսպարում են միջնաբերդում: Սիսում սկսում է սովոր դաւադիմների պատճառով Հեռնին չի յաջորդում անգամ, զարից սննդամթերք ներմուծել Տէսներով շրջապատի թշնամական վերաբերմունքը, Հեռն Ե-ն ստիպուած ընդունում է Ալիքթիմուրի առաջարկը և 1375 թ. Ապրիլ 16-ին անձնատուր է լինում, յանձնելով Սիսի բերդը:

Գերիներին, որոնց մէջ էին Պօղոս կաթողիկոսը և Մարիամը, ուղարկում են կահէրիչ: Սուլթանը բոլորին ազատ է արձակում: Իսկ Կիլիկիայի վերջին գահակալ Հեռն Ե-ին աւելի ուշ, 1382 թ. Նրա խոստովանահայր Յովհաննէս Դարգէկի ջանքերով և Կաստիլիայի թագաւորի չորոհիւ, Հեռն Ե-ն անցում է Ֆրանսիա, Փարիզում 1393 թ. կնքում իր մահկանացուն:

Այսպիսով Կիլիկիայում 300 տարի զոյատեսելուց յետոյ, աւարտում է Ռուբենեան իշխանութեան փառահեղ պետականութիւնը:

Կիլիկիայի վերջին թագաւոր Հեռն Ե-ի իշխանութեան չըջանը եղել է կարճատե, սակայն հարուստ պատմական իրադարձութիւններով: Յատկապէս զրամահատութեան ասպարչում, եղած նորութիւններով:

Հեռն Ե-ն թուրակէլ է արծաթ բիլուններ⁴⁶ և պղնձէ փող միաւորի դրամներ⁴⁷, որոնք Կիլիկիայի թագաւորութեան զոյատեսեան ողջ ժամանակահատուածում եղած ամենափոքր և թեթէ քաղ ունեցող զրամներն են: Այդ զրամներն նոյնպէս թուրակուել են երկրի արտաքին և թէ ներքին առևտուրի կարիքները հողալոր և հարկէլ վարեկու համար:

Դրամահատութեան արուեստի, ուսումնասիրման համար, նրանք մեծ արժէք են ներկայացնում, իրենց ժամանակի պատմական փատէրի հաստատման համար:

Դրամներն ունեն մէկ պատերատիպային և մէկ քաշային անուանական միաւորներ: Մակաւութեան պատճառով, դրամագէտների յատուկ քննութեանը, շատ քիչ են արժանացնել:

Ներկայացուող հաւաքածոյում ունենք Հեռն Ե-ի միայն արծաթ բիլունների երեք օրինակ:

Դրամագէտ Զ. Պտուկեանը իր դասական զրբում⁴⁸ քննութեան է ներկայացրել վեց արծաթ բիլուններ և չորս պղնձէ փողեր: Ուսումնասիրութիւնից պարզէլ է, որ չնայած պատերատիպէրի միօրինակութեանը, նրանք ներկայացնում են տարբեր կնիքներց ելած աշխատանքներ:

Դրամների փոքրութեան պատճառով լրիւ խորագրելը և ԱԾԽՈՒ ԹԱԿԱՒՈՒ ՀԱՅՈՒ բաժանուած են երկու կողմերի վրայ, ունենալով մէկ յարք տարբերակներ, որոնցից յատկապէս հետաքրքրական համարելով խորագրի այն տարբերակը ուր յայտարարում է ԱԾԽՈՒ ԹԱԿԱՒՈՒ – ԱՄՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՒ տիտղոսը, երբ, Հեռն Ե-ն փաստացի տէրն էր միայն Սիս քաղաքի:

Մէր ունեցած երեք արծաթ բիլունների վրայ նոյնպէս պատերատիպէրը նոյնն են: Մարդարաւար լրջազդում, զաւտի մէջ թագաւորի գլուխն է (կիսանդրին), դէմքով հանդիպա-

⁴⁵ Նա ընդունել էր մահմեղականութիւնը և հակում էր Եղիստոում, սուլթանի պալատում:

⁴⁶ Որոք իւնցիում են Հերում Բ-ի բիլուններին:

⁴⁷ Հեռն Ե-ի պղնձէ փող միաւորներից յանելիք:

⁴⁸ Զ. Պտուկեան, Կիլիկիան Հայաստանի դրամները (Վեհենա, 1903), էջ 408-410.

Հայեաց, թագերի տարբել ոճաւորումով, զարգերով: Միաժամանակ խորագրերում ևս եղած տարբերակներով: Այս դրամներն իրենց մանրամասնութիւններով հրատարակուած են Ե. Ներսէսէանի «Հայկական կիլիկիոյ գերջին թագաւոր Լեռն Ե-ի դրամահատութիւնը» յօդուածում⁴⁹: Դրամագէտ Ե. Ներսէսէանը ձեռքի տակ ունենալով մինչ այժմ Լեռն Ե-ի դրամների հրատարակուած օրինակներն, աւելացնելով իր կողմից յայտնաբերուած նոր օրինակները⁵⁰, յօդուածում ներկայացնում է բոլոր դրամների մի նոր դասաւորութիւն: Նաև տալով արծաթ բիլոնների և փողերի պատկերատիպերի և խաչերի համար պատրաստած իր գրչանկարները պայ խորագրերում եղած հիմնական տարբերակները՝ (երկու կողմերի համար):

1. ԱԵԽՈՒՆ ԹԱԳ-ԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ
2. ԱԵԽՈՒՆ ԹԱԳԱԽՈՐ-ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԻՆ ԱՅ (Կամ ԱՅ)
3. ԱԵԽՈՒՆ ԹԱԳԱԽՈՐ-ԱՍԱԽԱՑՆ ՀԱՅՈՑ
4. ԱԵԽՈՒՆ ԹԱԳԱԽՈՐ-ՇԽՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔՆ
5. ԱԵԽՈՒՆ ԹԱԳԱԽՈՐ-ԼԵԽՈՒՆ ԹԱԳԱԽՈՐ
6. ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԻՆ-ԿԱՐՈՂՈՒԹԲԻՆ

ամենայն մանրամասնութեամբ:

Առանձին աղիւակներում, զասակարգելով գրամների քաշը (գրամներով), տրամագիծը (մմ-ով) և այլ տուեաններու Որոնք կարող են հետաքրքել և օգնել կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան, մասնաւորապէս լեռն Ե-ի դրամներով զբաղուողներին, տալով անհրաժեշտ պատահան նրանց հարցերին:

Մեծ դրամահանաք (կրկեցիները) Պ. Գ. Զորովի կողմից կազմած, կիլիկիայի հայկական դրամների ժողովածոյի մշակումն աւարտուեց⁵¹: Ժողովածու ուռետեղ են զտել, կիլիկիայում, շուրջ 300 տարի գոյատեած ուռետենեան հայկական պետականութեան, պատմութեանը յայտնի, իշխանական շրջանից, մէկ հատ Թորոս Ա-ի (1110-1129 թթ.) պղնձէ հազուադիմա դրամ⁵², և թագաւորութեան շրջանում (1187-1374 թթ.), տասնչորս (14) օծեալ թագաւորների կողմից թողարկուած, արծաթէ և պղնձէ դրամներն իրենց անուանական բոլոր միաւորներով: Յատկանշական ցուցակները (կատալոգները) ներկայացրել ենք դրամագէտ պատմաբանների ուշադրութեանը Հաւաքածոն իր մէջ ունի 716 կտոր դրամ:

Դրամների որոշ խմբերի և կոնկրետ հարցերի շուրջ, հաղորդումներ ենք կարդացել Մուկուայում և Երևանում կայացած գիտական նստաշրջաններում:

Հանգամանքների բերումով, ընտանիքով տեղափոխուեցինք Կալիֆորնիա - Լոս Անջելէս: Հանդիպելով Հայ Դրամագիտական Համելսի պատասխանատու խմբագիր, դրամագէտ Պրն. Ե. Փ. Ներսէսէանին, անդամակցեցի Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեանը:

Հայաստանի Պատմութեան Գետական Թանգարանի Դրամագիտութեան թափինը երկար տարիներից ի վեր, փոխակարծ նամակագրական կապեր էր ստեղծել, ԱՄՆ-ում բնակող Հայ դրամագէտների, ինչպէս Զ. Պոտոկեանի (Նիւ Եորք) և յատկապէս Լոս Անջելէսի Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան հետ Նրանք թանգարանի Դրամագիտութեան թաժնի դրամարանին⁵³ և

⁴⁹ Ե. Ներսէսէան, Հայ Դրամագիտական համելս, հատոր 30 (2004 թ.), թիւ 1, էջ 3-22:

⁵⁰ Յօդուածում թուով 73 դրամ (33 արծաթ և 40 պղնձեց):

⁵¹ Հաւաքածուն պատում է Մուկուայի Պատմութեան թանգարանում, Դրամագիտութեան թանգարանում: Այս առաւել դասատիլ է, որ կամուռէ է 10-որ դարի գերբուու և 20-րդ դարի սկզբներին, ազգութեամբ ուռու դրամահաւաքի կողմէց:

⁵² Որ հրատարակել ենք Լրաբեր Հասրավական Գիտուրութեանը հանդէսում, 1972 թթ., թիւ 11, էջ 60-66:

⁵³ Բարեկործութեան լարաւակուում է այսօր Թանգարանի Դրամագիտութեան թաժնի և անձամբ մէր կողմից, իրաւունք եմ վերապահուում, մէր իսրու երախամահութիւնը յայտնելու Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան ղեկավար կազմին, այդ մէք հոգածարութեան համար:

անհատապէս հայկական դրամներով զբաղողների համար պարբերաբար ուղարկում էին գրեթէ, բոլոր իրենց հրատարակութիւնները:

Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանը տեղեկանալով Պ. Վ. Զուբրովի Կիլիկիայի դրամների հաւաքածոյի մասմար, ամենագույնականին նրա հրատարակման գործին, միաժամանակ օգնեց, դրամների քարտարանը, Երևանից տեղափոխելուն:

Թանկարան ենք յայտել աւելացնելու նաև, որ դրամները հրատարակութեան պատրաստելու, մեզ համար, ամենագույնականին հարցերից էր նաև ձեռագրերին մեքենագրման աշխատանքը, որին անշահանդիր և սիրով, յանձն առաւ Պրն. Ե. Ներսէսեանը, որի համար մեծապէս պարտական ենք զգում մեզ:

Շնորհակալ ենք Հայաստանի Պատմութեան թանգարանի տնօրէնութեանը, մեզ ընդառաջներ համար, ինչպէս և Դրամագիտութեան Բաժնի բոլոր աշխատակիցներին, ովքեր սիրով յանձն առաւ կարգաւորելու քարտարանն մեզ ուղարկելու համար⁵⁴:

Պ. Վ. Զուբրովի հաւաքածոյի հրատարակումը, գիտական առումով, նրան կորստից փրկելու միակ հիմնական ճանապարհն էր:

Աշխատանքը պատրաստելիս, հիմք է ծառայել դրամների համար մեր կողմից կազմած քարտարանը⁵⁵, որոնց վրայ եղած պատճեները ժամանակի ընթացքում մասամբ որպակարգուել էին:

Հրատարակութեան համար օգտուել եմ յատկապէս դրամագիտներ Զ. Պ. Պառկեանի դասական հաստորից⁵⁶ և Ե. Թ. Ներսէսեանի կողմից Կիլիկիայի դրամներին նուիրուած, գրեթէ բոլոր հրատարակութիւններից: Ինչպէս և Հայ ժողովրդի պատմություն գրքի երրորդ հատորից⁵⁷ և Հայկական համբարձուամբ համապատասխան նիւթերից⁵⁸:

Յատկանալական ցուցակները կազմելիս նոյնպէս հենուել ենք յիշեալ երկու դրամագիտների աշխատանքների վրայ թանկանում եմ աւելցանել, յատկապէս դրամագիտ Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանի առաջարկած դրամների ուսումնասիրման համար, նորովի մօտեցումներից:

Դրամագիտ Ե. Ներսէսեանը միակն է առ այսօր, որ Հայկական դրամների ուսումնասիրումը, հրատարակութեան համար, չի աւարտում, նրանց պարզ դասակարգումով: Խորածուն լինելով դրամների հետ կապուած մի շարք մանրամասնութիւնների մէջ: Տալիս է դրամների քիմիական, էլեկտրոնական լիները, մետաղական տոկոսային յարաբերութիւնը, կնիքների, տեղաշրժերի հսկագույնական համար, նորովի մօտեցումներից:

Ինչպէս և պատկերատիպէրի, դրամների վրայ եղած խաչերի և դաշտի նշանների զրչանակները, դիւրացների և աւելացնելով հնարաւորութիւնները նորագիւտ դրամների ճիշտ որոշման և նրանց պատկանելիութեան հաստատման համար:

ՄԱՐԴ-ՈՒԵՆԱՆ Ե. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարանի
Դրամագիտութեան Բաժնի
(նախկինում) անագ զիտական աշխատակից

⁵⁴ Քարտարանի մի մասը ստացած րաբեկամուհու՝ էլլադա Նիկողոսեանի միջոցով: Երկրորդ մասը՝ լուսաբեկութիւնից հայաստան՝ Երևան շրջապայութեան մեկնած Անէթ Երատիթեանի (Պրն. Ե. Թ. Ներսէսեանի կրտսեր զստեր) միջոցով, որոնց նոյնպէս յատկում եմ ին ինքորի լուսաբեկութիւնները:

⁵⁵ Մուկուսամ, քամեմեր ծախական ըլթացքում, կազմելով, առկայ բոլոր դրամների համար քարտարան, անհամար տուեաներով և ալիքներին թերթիների վրայ հանելով դրամների պատճեները, փախարել էմ Երևան, Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարան (ուր աշխատել եմ 47 տարի, որից 30-ը Դրամագիտութեան բաժնում, 17-ը՝ Հայոց գիտութեան):

⁵⁶ Զ. Պ. Պառկեան, Կէն (Հիննա, 1963):

⁵⁷ Հայ ժողովրդի պատմություն, հասոր Գ (Երևան, 1976):

⁵⁸ Հայկական սովորակամ համբարձուարան (Երևան, 1974-1986):

Աղյուսակ 1. Թուցակագրություն դրամներուն

(Անոն Գ, Օշին, Անոն Դ, Գուխոսն, Կոստանդին Գ, Կոստանդին Դ, Անոն Ե)

Թիվ	ԿԱՇԻ ԹԻՒ	Կոնյակի խորագիր	Կցիոն (գր)	Մը	↑↑ ԺԱՄՈՒ	Մուկ. ԹԱԳ.
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈԽՈՐԻՆ						
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱ ՈՐ ՀԱՅՈՑ						
01 1747	+ՉԻՆԵԱԼ ԲՆ Ի ՍԻՍ	Ա կողմ ծեծուած, դրամը բարձրաբուեստ է	2.29	22	01	939095
02	+ՉԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՐՆ ՍԻՍԻ	մաշուած, սկացած, տառերի գլուխները կորուած	2.49	22	11	939104
03	+ՉԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՐՆ Ս Ս	մաշուած, սկացած	2.40	20	09	939096
04	+ՉԻՆԵԱԼ-Ի ԲԱ...ԲՆ ՍՍ	կնիքն անկանոն, խորագրի մեծ մասը կորուած	2.40	18x20	02	939098
05	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐՆ Ս Ս	մաշուած, տեղ-տեղ խորագիրը ծեծուած	1.88	20	05	939102
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳ.... Ց						
06	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐՆ Ս	կոպիտ, խորագիրը մաշուած, ծակուած	2.31	19	---	939108
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ[8]						
07	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐՆ Ի ՍԻՍ	արուեստով, թեթև մաշուած	2.51	21	11	939106
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՑ						
08	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐՆ ՍՍ	արուեստով, քիչ մաշուած	2.30	22	05	939107
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈ						
09 1802	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐՆ Ի ՍԻՍ	արուեստով, թեթև մաշուած	2.17	20	07	939105
+ԼԵՒՈՆ Թ.....Ր ՀԱՅՈՑ						
10	+ՉԻՆ.. ՂԱԲՆ ՍԻՍ	Ա կողմը տառերը կորուած, սկցած, եզրից կորուած	2.04	20	09	939099
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ						
11	+ՉԻՆԵԱԼ ..ՂԱԲՆ Ս	մաշուած, ծակուած, տառերը կորուած	2.49	20	09	939100
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՁ]						
12	+..ՆԵԱԼ Ք...Ն Ս	մաշուած, խորագրից կորուած	2.51	21	05	939101
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ Հ						
13	+ՉԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՐՆ ՍԻՍ	դրամը կանոնաւոր է, քիչ մաշած. այս օրինակի վրայ «Ղ» տառն չունի	2.45	22	09	939097
+...ԲՆ Թ...ԱԻ...						
14	+ՉԻ..ԱԼ ..ՂԱԲՆ Ս Ս	իմիստ մաշած, սկացած	2.44	19x21	12	939103
+.... ԱԻ						
15	+.... . ՔԱՂ... (Տառերը)	խիստ մաշուած, ծակուած, Ա կողմի վրայ նկարուում էն՝ նիզակի տակ Գ, ձիու առջև Մ տառերը	2.29	22	01	939109

Թիվ	Աշ. թի	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մը	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թիվ
ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ՔԱՐՏԼ-Չ ՄԻԱԼԻՈՒԻ - ՊԵԼԱ						
+ԼԵՒՈ. ... ԱԻՈՐ (Կորուած)	16 1835	+ԼԵՒՈՆ ԹԱԱ (Կորուած) ԴՐԱՄԸ ՀԱՏ ՆՈՒՐԻ Հ	1.80	20	01	553133
+ԼԵՒՈ.Ռ ՀԱՅ	17 1816	+...ԱԼ Ի ԳԱՂԱԱ ԿՈՎԻՄ, ԽՈՐԱԳԻՐԸ ՄԱՀՈՒԱԾ	2.42	19	07	553134
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅ	18 1807	+ԹԻՆԵԱԱ. ՔԱՂԱԱ[Ն] ՀԱՍՏՐԱԿ ՄԱՀՈՒԱԾ, ՄԱՏԵՐԸ ԿՄՐՈՒԱԾ	2.97	19	01	553135
+ԼԵՒՈ. (Կորուած) ԱԳ	19	+Ծ (Կորուած) ԱՂԱ - ԿՈՎԻՄ, ԽՈՐԱԳԻՐԸ ՄԱՀՈՒԱԾ, ՊՐԵՐԻ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ ԿՄՐՈՒԱԾ-ԱՂԱԼԱՊՈՒԱԾ	1.80	20	01	553133
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԻ (ՀՅՈՒԱԾ)	20 1807	+...ԱԼ Ի ԳԱՂԱԱ - (Կորուած) ԽՈՐԱԳԻՐԸ ՄԻ ՄԱՍԸ ԿՄՐՈՒԱԾ	2.38	19	01	553137
ՕԾԻՆԻ ԱԲՄԱԹԵԱՅ ԴՐԱՄՆԵՐԸ I ԽՈՒՄԲ - ՕՃՄԱՆ ԴՐԱՄ						
+ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈ[8]	21 1839a	+ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՆՈՑ արուեստով, դաշտի մէջ ձախ կողմում Յ ՄԱՏԸ, աղում շուշանից վերև ՚ՆՀԱՆԸ, ոտքերի տակ կէտ (.)	2.83	23	05	939112
+ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ Է	22	+ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՆՏ յատկապիշ զեղեցիկ են խորագրերը, Ա կողմում դաշտի մէջ շուշանից վերև ՚ՆՀԱՆԸ	2.47	22	01	939111
+ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ	23	+ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՑ Է արուեստով, լաւ պահպանուած, դաշտի մէջ շուշանից վերև ՅՅ ՚ՆՀԱՆԸ	2.63	23	11	939110
+ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ	24	+ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՆՈ արուեստով, տառերը քիչ աղաւաղուած	2.90	23	05	552906
ՕԾԻՆԻ ԱԲՄԱԹԵԱՅ ԴՐԱՄՆԵՐԸ I ԽՈՒՄԲ - ԿԵՆ ԴՐԱՄ						
+ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ՀԱՅՈՑ	25 440	+ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ Ա.ՅՈՑ մասամբ մաշած, Ա կողմում շուշանից վերև ՚ՆՀԱՆԸ, ՀՐՃԱԳԸ մէջ Ե ՚ՆՀԱՆԸ	1.45 2.83	18 23	66	939113
ՕԾԻՆԻ ԱԲՄԱԹԵԱՅ ԴՐԱՄՆԵՐԸ II ԽՈՒՄԲ - ՃԻԱՏՈՐ ԹԱԳՈՒՐԻԱՆԵՐ						
+ԱԻՇԻՆՌ ՀԱՅՈՑ	26 1839a	+ՕԻՆԱՆ Ի ՔԱՂԱԿԻ ՍՒՍ մաշած, նիզակի տակ Ե ՚ՆՀԱՆԸ	2.34	20	12	939121
+ԱԻՇԻՆ ԹԱԳԱԱՈՐ ՀԱՅՈՑ	27 1839a	+...ԵԼ Ի ՔԱՂԱԿԱՍ ԱԲԱ ՀԱՍՏՐԱԿ մաշուած, նիզակի տակ կէտ (.), ձիու գլխի տակ Յ ՚ՆՀԱՆԸ	2.37	20	05	939116

Թիվ	ԿՀԴ թիվ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մը	↑↑ Ժամով	Մուկ. ԹԱԳ.	թիվ
ՕԾԻՆԻ ԱՐՄԱԹԵԱՅ դրամները Ա խումբ – ձիաւոր թագուորիներ							
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ	28	ԳԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ Ս Ս Նիվակի տակ կէտ (,), ձիու զլիսի տակ Յ տառը կամ շանը, լաւ պահպանուած, նման Ալոյն Գ-ի գրաներին	2.33	20	11	939114	
ՀԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
29		ԳԾԻՆԱՆ Ի ԳԱՂԱՔԻ Ս Ս կոսպիտ, մաշած, սեացած, ձիու զլիսի տակ Յ տառը	2.32	20	11	939122	
+ԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
20		+.ՆԱԾ ԻՔ ... խիստ մաշուած, նիվակի տակ Գ տառը, ձիու զլիսի տակ կէտ (,), ծակուած	2.46	20x22	05	939117	
+ԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
31		+.ԻԽՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ ՄԽ ձախ կողմում դաշտի տակ կէտ (,), ձիու առջևում Յ նշանը (կամ գիրը), մաշուած, խորագրի մի մասը կտրուած. (պատճենը չտեսնք)	2.78	18	09	939123	
+..... ԱՐԴ ՀԱՅԹ							
32		+.ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂԱՔԻ ԱՍ տառերն անհամաշափ բարակ, մաշած, խորագրի մի մասը կտրուած	1.48	18x21	05	939119	
+ԱԽԾ.. ԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
33		+.ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱԳԻ Ս նիվակի տակ կէտ (,), ձիու առջևում Յ նշանը, մաշուած, սեացած, տեղ-տեղ կտրած	2.33	19x21	11	939115	
+ԱԽԾԻՆ Թ.ԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
34		+.ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱԳԻ Ս ձախ կողմում կէտ (,), ձիու առջևում Յ տառը, քիչ մաշուած, ծակուած	2.48	21	05	939118	
+ԱԽԾԻՆ. ԱԳԴ ՀՈՅ ՀՈՅ							
35		+.ԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳԻ Ս Ս կոսիտ, մաշուած, սեացած, խորագրի մի մասը կտրուած. (պատճենը չտեսնք)	1.58	18	11	939120	
+ԱԽԾԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅ							
36		+.ԵԱԼ Ի ԳԱՂԱԳԻ Ս Ս ձիու զլիսի տակ կէտ (,), մաշուած, ծակուած, խորագրերից կտրուած	1.58	18	11	939124	
ԼԵՒՈՆ Դ-Ի ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆ							
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
37		+.ԾԻՆԵԱԼ Ի ԳԱՂ. Ի Ս Ս ձիու փորի տակ Կ տառը	2.23	20	07	939125	
+ԼԵ... ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅԹ							
38		+.ԾԻՆԵԱԼ ԳԱՂԱՔԻ Ի Ս Ս արուեստով, չատ նուրբ, ծակուած, քիչ մաշած	1.57	18	11	939127	
+ԼԵ...ՈՐ ՀԱՅԹ (կտրած)							
39		+.ԵԱԼ Ի ԳԱՂ. Կ Ա. (կտրած) մաշուած, կոսիտ, խորագրեր կտրած, ձիու ոտքերի արանքում մի կէտ (.)	2.40	19	11	939129	
+ԼԵ...ՈՐ. (ընդուած)							
40		+.ԾԻՆԵԱԼ.Ա.Ք. Ս խիստ մաշուած, ձիու զլիսի տակ Ա տառը	2.45	19	03	939126	

Թիվ	ԿՀԴ թիվ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մրմ. մմ	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ. թիվ
Լենոն Գ-ի Արժաթեաթ ԹԱԳՈՒՈՐԻՆ						
+.... Թ.Գ...Բ 41	+ԾԻ... ինիստ մաշուած, խորագրեց կտրուած		2.10	19	07	939128
+...ՌՆ ԹԱԳ.... 42	+....ՔՆ Ի Ս		2.20	21	07	939131
43	ԱԵ ՆԱՍԵՐ (կրկնադրույ)	1.93	22	05		939132
	կուղբա, խորագրեց անընթեռնելի, ինիստ մաշուած					
+.... ՋԱ ԱԳՐ ՀԱՅՈՑ 44	+ԼՍԱՅԱԼՔՆ Ւ Ս երկու երեսին նոյն պատկերատիպը, ուր նոյն կնիքը երկու անգամ հպուել մի մասը կտրած, խորագրերն աղաւաղուած	2.13	17x20	---		939130
Լենոն Գ-ի Արժաթեաթ ԿԵՍ ԴՐԱՄ						
+ԼԵՒ. ԹԱԳԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ 45	+....ԱԵ Ի ՔԱՂԱՔ Ի ՍԻ Ա կողմի պատկերատիպով, նման է Լեռն Ա-ի դրամին Բ կողմում հաւասարաթեն ինաչ	1.72	17	05		939208
Լենոն Գ-ի ՓՈՂ ՄԻԱԿՈՐԻ – ՊՈՂԻՆ						
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ 46	+ԾԻՆԵԼ Ի ԳԱՂԱՔ Ի ՍԻ լաւ պահպանուած, արուեստով, նուրբ	2.54	21	07		553137
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ 47	+ՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ի ՍԻ արուեստով, քիչ մաշուած	3.00	20	07		939207
+ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՄՈՒ ՀԱՅՈՑ 48	+ԾԻՆԵԼ Ի ՔԱՂԱՔ Ի ՍԻ արուեստով, խորագրից քիչ կտրուած	2.78	23	03		553139
+ԼԵՒ. ԱՅՈՑ 49	+ԵԼ (մաշած) ինիստ մաշած, նուրբ	2.25	16	07		939214
Լենոն Գ-ի ԿԵՍ ԴՐԱՄ – բիլլոն						
+ԼԵՒՈՆ ԱՅՈՑ 50	+ԾԻՆ. Ս Ս ինիստ մաշած, եղրից կտրած	1.09	16	07		939214
+.... 51	+ԾԻՆԵԼ Ի ԳԱՂԱՔ ինիստ մաշուած, պատկերը քայլքայուած	1.20	15	11		939212
+.... 52	+ԾԻՆ. . ԱՂ. պատկերատիպը լրիւ ջնջուած	1.21	15	---		939211

Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշին (գր)	Մը	↑↑ Ժամով	Մուկ- թիւ
Կի-ԿոՍՏԱՆԴԻՆ Բ-Ի (ԳՈՒԻՏՈՒՆ) ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՒՆ						
+Կի ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ	53	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԻ ՍԻՒ լաւ պահպանուած, թազաւորի զլիսի մօտ զաշտի մէջ աջ և ձախ կորցերում մէկական օ-օղակներ առիւծը քայլում է աջ, քառաթե. խաչ աջ թեհ մօտ կէտ (.)	2.00	22	01	939134
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Գ-Ի ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՒՆԵՐԸ						
+Կի ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅՈՑ	54	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԻ ՍԻ սևացած, մաշուած, զաշտի ձախ կողմում օ-օղակ առիւծը քայլում է աջ կռնակին քառաթե խաչ	2.10	21	07	939133
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Գ-Ի ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՒՆԵՐԸ						
+ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅ	55	+ԾԻՆԵԱԼ Ի ՔԱՂԱՔԻ Ի ՍԻՒ մաշուած, եղբերը կտրուած անկանոն	1.93	21x24	01	939142
+ԿՈՍ կտրուած Ն ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅ	56	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԻ Ի Տ մաշուած, կէսից աւելին կտրուած	1.89	20	01	939139
+ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԱԳՈՐ..	57	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԻ ՍԻՒ խիստ մաշուած, նուրբ խորագրերը շատ թոյլ են երկուում	1.45	22	11	939140
+ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՈ	58	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԻ ՍԻ մաշուած, սևացած, ծակուած	1.97	19	05	939135
+ԿՈՍ-----ԹԳՐ ՀՈՅ	59	+Ծ-----ԹԻ ՍԻՒ մաշուած, սևացած, խորագրերը տեղ-տեղ կտրուած	1.81	21	02	939136
+ԿՈՍ-----Ն ԹԳ. ՀԱՅ	60	+-----ԳԱՂԱՔ Ս.. պահպանուած է պատկերատիպը և խորագրից մի քանի տառ	2.00	20	05	939141
+ԿՈՍ...ԻՆ ԹԳՐ	61	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱ մաշուած, սևացած, ծակուած	2.05	18	09	939137
+ԿՈՍ[ՏՆ] -----Հ.	62	+ԾԻՆ[Ա] ԳԱՂԱՔ ----- խիստ մաշուած, եղբերը կտրուած անկանոն	1.75	19x23	12	939138
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Գ-Ի ԱՐՄԱԹԵԱՅ ԹԱԳՈՒՈՐԻՒՆԵՐԸ						
+ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀԱՅ	63	+ՆԱԼ Ի ՔԱՂԱՔ ... մաշուած, խորագրի մի մասը կտրուած	1.95	19x20	01	939150
+ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԹԱԳԱԽՈՐ ՀՈՅ	64	+ԾԻՆԵԱԼ ՔԱՂԱՔԻ Ի ՍԻՒ մաշուած, ծակուած	1.22	17x21	01	939152

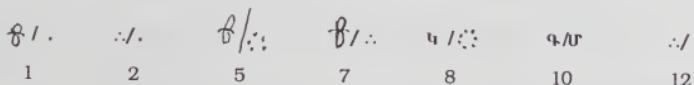
Թիւ	ԿՀԴ թիւ	Կոնակի խորագիր	Կշիռ (գր)	Մրմ. մմ	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ. թիւ
ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ Գ-Ի ԱՐՄԱԹԵՍԱՅ ԹԱԳՈԽՈՐԻՆՆԵՐԸ						
+...ԸՆԴՆ ԹԱԳՈՐ ՀԱՅ	65	+ԾԻՆԵԼԻ Ի ՔԱ... Ի ՍԻՍ ՀԵՂԵՔԾԻ ԿՈՐՈՒԱԺ, ԽՈՐԱԳԻՐԸ ԹԵՐԻ	1.67	20	05	939151
+ԿՈՍ Կորած Ո ՀԱՅ	66	+...ԵԼԻ Ի ՔԱՂԱԳԻՆ Ի Ս/Ս ՀՈՎԻՄ, ԱԼԱԳՄԱԺ	2.17	19x20	07	939146
+ԿՈՍՏԱՆԴՆ ԹԱ.Ա.Ո Հ°	67	+ԾԻՆԵԼԻ ՔԱՂԱՔԻՆ Ի ՍԻ +ԻՆ ՄԱՀՈՒԱԺ	1.60	20	05	939143
+ԿՈՍՏԱՆԴՆ ԹԳ.. ՀՀ	68	+ԾԻՆԱ. ՔԱՂԱՔԻՆ Ի Ս/Ս]	1.61	21x22	11	939147
+ԿՈՍՏ.Ն... ԹԱԳՈՐ ՀԱՅ	69	+ԾԻՆԵԼԻ....ԱԲԻՆ Ի ՀՈՎԻՄ, ԽՈՐԱԳԻՐԾ ԿՈՐՈՒԱԺ և ԱՊԱԼԱԳՈՒԱԺ	1.09	21	01	939154
+ԿՈՍՏԸՆԴ... ԹԱԳՈՐ	70	+ ԿՈՐՈՒԱԺ ԱՂԱՔԻՆ ԱԼԱԳՄԱԺ, ԺԱԿՈՒԱԺ	1.64	20x22	12	939144
+ԿՈՍՏԸՆԴ... ԹԱ Կորուաժ	71	+ԾԻՆ ԿՈՐՈՒԱԺ ԻՆԻՄ ՄԱՀՈՒԱԺ	1.92	21	09	939148
+ԿՈՍՏԸՆԴԱ Թ Կորուաժ	72	+ ԿՈՐՈՒԱԺ Ս/Ս ԽՈՐԱԳԻՐԸ ԹԵՐԻ, ԺԱԿՈՒԱԺ	1.88	20	05	939149
+ԿՈՏ ----- ՀՈԾ	73	+ԾԻՆԱԼԻ Ի ՔԱ... Ի Ս ԱԼԱԳՄԱԺ, ՀԵՂԵՔՈՒԱԺ	1.77	20	05	939153
+ԿՈՍՄԱՆ -----ՈՅ	72	+ ԽՈՐԱԳԻՐԾ ՀԻ ԱՐԻՎԱՄՈՒԵԼ ԱԼԱԳՄԱԺ, ԻՆԻՄ ՄԱՀՈՒԱԺ	1.66	17	07	939145
Թիւ ԿՀԴ ՀԴՀ Կոնակի խորագիր			Կշիռ (գր)	Մրմ. մմ	↑↑ Ժամով	Մուկ. Թնգ. թիւ
թիւ 2003-2						
2004-1						

ԼԵԽՈՆ Ե-Ի ԲԻԼԱՆՆԵՐԸ – Արծար

+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ	73 2238 43	+ԿԱՐՈՂՈԽԹԲԻՆ ԱՅ 10	0.56	15	07	939156
+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ	74 --- 14	+ԿԱՐՈՂՈԽԹԲԻՆ Ա	0.76	14	09	939155
+ԼԵԽՈՆ ԹԱԳԱԽՈՐ	75 --- 17	+ԿԱՐՈՂՈԽԹԲԻՆ]	0.62	14	05	939157



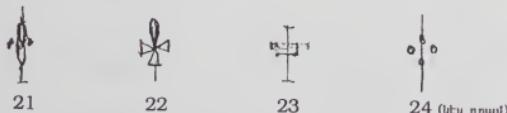
Նկար 1. Լևոն Գ-ի արծարքեայ դրամների նտոնի խաչերը



Նկար 2. Լևոն Գ-ի արծարքեայ դրամների դաշտի նշանները



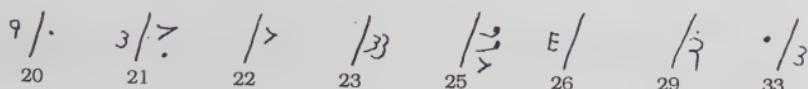
Նկար 3. Լևոն Գ-ի պղնձեայ դրամների նտոնի խաչերը



Նկար 4. Օշինի կրկմառիւծ արծարքեայ դրամների և կէս դրամի նտոնի խաչերը



Նկար 5. Օշինի բագուորին արծարքեայ դրամների նտոնի խաչերը



Նկար 6. Օշինի արծարքեայ դրամների դաշտի նշանները



Նկար 7. Լևոն Դ-ի արծարեայ դրամների նտոնի խաչերը

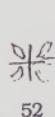
Կ

37

Ա

40

Նկար 8. Լևոն Դ-ի արծարեայ դրամների դաշտի նշանները (կապուած են ձիու պատկերի հետ)



Նկար 9. Լևոն Դ-ի պղմճանայ դրամների նտոնի խաչերը (2 դրամ մաշուած են չեն մտնել ցուցակի մեջ)



Նկար 10. Գուիտոնի արծարեայ դրամների նտոնի խաչերը



Նկար 11. Կոստանդին Գ-ի արծարեայ դրամների նտոնի խաչերը

Զ/

55

Հ/

56

Հ

58

Հ/

60

Օ/

61

Լ/

62

Նկար 12. Կոստանդին Գ-ի արծարեայ դրամների դաշտի նշանները ձիու և նիզակի մօտ



Նկար 13. Կոստանդին Դ-ի արծարեայ դրամների ետևի խաչերը (կամ կրկնութիւններ

S/	.S/oS	S/3	S/\$	L/L	L/L	S/	L/	/L	S/U	S/S
63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73

Նկար 14. Կոստանդին Դ-ի արծարեայ դրամների դաշտի նշանները



73



74



75

Նկար 15. Լևոն Ե-ի արծարեայ դրամների ետևի խաչերը

ՏԱԽՏԱԿ 4 - PLATE 4

Յոդուածներու համար տե՛ս Հայ Դրամագիտական Համելս, Հաս. XXVIII (2002), էջ 67-84; XXIX (2003), էջ 13-32; XXX (2004), էջ 29-44 և 59-82: Այս տախտակին համար արտացոլուած լուսանկարները նկարահանուել են գոյութիւն ունեցող մելլուամոմի կաղապարներն ։

For the articles see *Armenian Numismatic Journal*, Vol. XXVIII (2002), pp. 67-84; XXIX (2003), pp. 13-32; XXX (2004), pp. 29-44 and 59-82. Mirror image photographs for this plate have been reproduced from the existing wax impressions.

B. V. ZOUBOV'S ROUPENIAN COIN COLLECTION

(Part IV)

(Levon III, Oshin, Levon IV, Guy, Goshdantin III, Goshdantin IV, Levon V)
[Summary]

The coins offered in Table 1 include the following: Levon III takvorins (Nos. 1-15), Levon III kardezzes (16-20), Oshin coronation trams (21-24) and one half tram (25), Oshin takvorins (26-36), Levon IV takvorins and (37-44) and one half tram (45), Levon IV poghs (46-49), Levon IV half tram or billons (50-52), Guy takvorins (53-54), Goshdantin III takvorins (55-62), Goshdantin IV takvorins (63-72), and Levon V billons (73-75).

The first column in the catalogue gives the assigned specimen number. The next column references the corpus number of Dr. Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* [CCA]. The obverse Armenian legend is at the top of the block of coins, starting with specimen number. The reverse Armenian inscription is printed in the third column. The last four columns indicate the weight (grams), diameter (mm), die axis orientation (hours), and the inventory number of the Historical Museum in Moscow.

The reverse cross patterns and field marks are illusatrated in Figures 1 through 15.

Margo-Lena E. Garabedian



Լեռն/ Levon I-65/522917



Լեռն/ Levon I-82/522826



Լեռն/ Levon I-117/552937



Լեռն/ Levon I-164/552903



Լեռն/ Levon I-177/552961



Լեռն/ Levon I-179/552919



Լեռն/ Levon I-238/552966



Լեռն/ Levon I-256/552852



Լեռն/ Levon I-258/552858



Հեթում-Զաբէլ/ Hetoum-Zabel- 68/553010



Հեթում-Զաբէլ/ Hetoum-Zabel- 75/499433



Հեթում-Զաբէլ/ Hetoum-Zabel- 83/552982



Հեթում-Զաբէլ/ Hetoum-Zabel- 91/552909



Հեթում-Զաբէլ/ Hetoum-Zabel- 110/552917



Հեթում-Զաբէլ/ Hetoum-Zabel- 124/939168



Հեթում-Զաբէլ
189/499458
Hetoum-Zabel



Հեթում-Քայկօբադ
193/439476
Hetoum-Kaiqobad



Հեթում-Քայկհոսրվ
-209/499479
Hetoum Kaiqhusrev



Հեթում-Քայկհոսրվ
-214/499481
Hetoum Kaiqhusrev



Հեթում- Hetoum I-224/552877



Հեթում-Քայկհոսրվ
-215/939069
Hetoum-Kaiqhusrev



Օշին- Oshin-24/552906



Ա.Լ. Ե. Կարապետեան, Պ. Վ. Զօբընի Ռուբենեան դրամների ժողովածուն
M.-L. E. Garabedian, B. V. Zoubov's Roupenian Coin Collection

ADDITIONS AND CORRECTIONS TO *Armenian Coins and Their Values*

PLATE 5

FRANK L. KOVACS

The complex field of Armenian numismatics had been consolidated in the extremely helpful collector's guide *Armenian Coins and their Values* (Los Angeles, 1995) by Y.T. Nercessian. This synthesis of the numerous books and articles by Paul Z. Bedoukian and the other academics and collectors (credited in Mr. Nercessian's acknowledgements, ACV, p. 9) has for nearly ten years provided a framework for collecting, and for further research. Indeed, ACV peaked my interest in ancient Armenian coins, in the context of other eastern dynasties of the 1st cent. BC-1st cent AD, and their interplay with Rome.

The study of Armenian coins has been plagued, however, by a number of problems. Perhaps the most confusing of these is the number of kings named Tigranes. A second problem is the large number of coin types represented by poorly preserved or incomplete and thus misread examples. Thirdly, the need by historians, cataloguers, and collectors to fill in the gaps has produced sometimes bizarre results. The classic example is "Morphilig," who is known only from his coin(s), and for whom no coins are known! (see 18 below).

Nonetheless, ACV is a bold beginning and it is, therefore, with no small amount of gratitude that I offer the following additions and corrections to Mr. Nercessian's text* with the hope of encouraging others to develop and submit their own thoughts, and to engage in the dialogue necessary for research in this highly interesting series.

A. Sophene

5. Charaspes is not a king of Sophene, but a Scythian king of Thrace. Ref. SNG BM 350 and Alram 9. His coinage is known from numerous examples found in Bulgaria.
- 10-16. Xerxes (CSC 9-15) and Abdissares (CSC 16-17): A recent article by F. de Callatay, "Abdisarres the Adiabenian" in *Iraq* 58 (1996), pp. 135-142, publishes the complete legend of a coin of Abdissares, which names him "the Adiabenian." The distinct satrapal bonnet with its lappets and neck flap worn folded up by both Xerxes and Abdissares suggests a common cultural origin for these two kings. They may both be Adiabenian.
17. (CSC 18). Not "Zariadres." This is a misread coin of the Cappadocian king Ariarathes III (Simonetta 5, [fig. 1]). There are, therefore, no known coins of Zariadres, and he should be removed from the corpus. See also comments on ACV 19.
18. (CSC 19). Not "Morphilig" but another misread coin of Ariarathes III (no photo published of this "unique" coin). For another bronze attributed to "Morphilig" see CNG auction 36 (Dec. 1995), 538. This coin, which I have personally inspected, is iconographi-

* The comments are arranged by ACV numbers. Where new coins are inserted A and B have been added to the previous ACV number to maintain the correct order.

cally connected to one of two small Mesopotamian kingdoms (paper in progress) and its legend is so blundered that its reading is pure guesswork.

B. Armenia

19. (CAA 1). Not Zariadres but a fantasy created from an extensively tooled coin possibly of Artavasdes II, type of ACV 125-130. Note that Bedoukian's characterization of this piece as a "forgery" (CAA p. 7) is misleading, as it implies an authentic prototype. As there are no authentic coins known of "Zariades," the correct term is "fantasy."
26. (CAA 3). Not Tigranes I but some later Tigranes, probably the Great, as convincingly argued by Foss (N.C. 1986: 48-50). However, an important coin for its countermark, APK = Arkathios [fig. 2], which is not explained in the text. Arkathios is shown by this and other examples to have succeeded Tigranes in his control of some territory around Nisibis. Assuming the coins are of Tigranes the Great, year 16, Arkathios' reign begins after ca. 80/79, and was apparently short-lived. How long after 80/79 Arkathios reigned cannot, at present, be answered. Only two portrait coins are known. (See no. 195B below).
29. (CAA 12-15) The design on the tiara may be misdescribed (see also ACV 61 = CAA 110 for a bronze of this issue). Possibly the tiara is adorned with a star and bull's horn. This symbol, sometimes indicating divinity, sometimes symbolic of territorial holdings(?), can be seen, for example, on a coin of Sinatruces (91-70/69 BC), Sellwood type 33.
44. The plate coin is either a forgery or re-engraved example of Foss, N.C. 1986:pl. 7,j as it is stylistically wrong.
- 61-62. See 29 above.
- 83-90. (CAA 119-120) Should be attributed to the mint of Aradus because of the letter A behind Tigranes' portrait. See 125-131 below for explanation.
117. Does not exist as an Armenian coin. It is a fantasy created by tooling a coin of Seleukos I of Seleucia on the Tigris (ESM 114) as evidenced by the monograms above and below the elephant.
122. A coin of Tigranes V and Erato. A partially legible example reads on the obverse: ... ΜΕΓΑC, and on the reverse: ΦΙΛΟΚΑΙCΑ[P], in the exergue: [ET?]A. [fig. 6]. The title Philokaisar, or "friend of Caesar," along with the youthfulness of his portrait identifies this king as Augustus' nominee, Tigranes V, the grandson of Herod the Great.
123. The correct transcription of the legend should read: APTAYΑΣΔΕΩ, not APTAYAZΔΕΩ, as can be seen in the photo on ACV plate 10.
- 125-31. This confused group of coins is actually two separate series of two denominations each. The first series is in the name of Artavasdes II, and the second is in the name of Artaxias II. These one and two chalcus coins are all carelessly overstruck with the same basic design (bust of the king r., "A" behind / Nike advancing left, and legend) making the denominations distinguishable only by weight.
The first series can be read BACΙΑΕΩC BACΙΑΕΩN APTAYACΔΟY as seen on the silver tetradrachms and drachms (ACV 123-4).
The second series, which must have followed closely after, reads: BACΙΑΕΩ[(.]) BACΙΑΕΩ[(.]) APTΑΞΑ (=Artaxa). This legend cannot be simply a misspelling of the name "Artavasdes" as there are far too many letters which would have to be wrong or missing. What is interesting is the local variation of the letter ksi written: Σ, which otherwise does not occur in the Armenian coinage. [fig. 4, dichalcus; fig. 5, chalcus]

An interesting note in the portraits in his series is the coiled torque worn by Artaxias (on all his dies ?) and Artavasdes (on some of his dies ?) which was the current style for the Parthian kings. The close alliance of Artaxias and his father with the Parthians is thus demonstrated in their adoption of this symbol.

Given the shoddiness of these overstrikes, an emergency issue can be postulated: 34 BC for the coins in Artavasdes name, and 34 or later for the coins naming Artaxias, king after his father's capture by the Romans is a logical guess.

Both series should bear the mark "A" on the obverse of all coins if fully struck up. Given the large number of overstrikes on coins of Aradus, it is likely the "A" is the mint mark for Aradus. For evidence that Aradus functioned as an Artaxiad mint, see 178 below.

133. (CAA 136) Not Artaxias II. A legible example clearly reads: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛ[OV] ΤΙΓΡΑΝΟ[V]. The reverse type is Nike with a crescent on her head. [fig. 3]

178. (CAA 161). Not Tigranes IV & Erato, but coins of Tigranes VI and his queen from the mint of Aradus dated TEK = 325 = AD 66/7. The reverse type is misdescribed in all previous reference works. The type is, in fact, the city goddess seated left on a horizontal rudder, holding in her left hand a cornucopia, her right hand extended over the tiller. This depiction conclusively identifies the mint city as Aradus (see photo of a coin of Domitian, RPC II, 2041. [fig. 7]) On the larger denominations the portraits of Tigranes and his queen are enclosed in a wreath, the left half of which is ivy, the right half laurel(?). [fig. 8]

179. (CAA 162). Half-denomination of the above coin, also dated TEK (when correctly read). [fig. 9]

186A. Tiridates I (of Armenia) & Cleopatra, AD 63-? A unique and previously unpublished coin.
 ΆE 25mm of year 1 (= AD 63), 8.64g, die axis 11:00.
 Obv.: Bust of Tiridates r., bearded, draped, wearing Armenian tiara and diadem.
 ΒΑΣΙΛΕVC ΤΙΡΙΔ Α THC EA, all in beaded border. (EA = year 1 = AD 63).
 Rev.: Female enthroned l., holding uncertain objects. ΒΑΣΙΛΙCCΑ ΚΛ ΕΟΠΑΤΡΑ EA, all in beaded border. (EA = year 1 = AD 63). [fig. 10]. (publication forthcoming).

186B. Tiridates I (of Armenia), AD 63-?. A unique and previously unpublished coin.
 ΆE 26mm, 10.80 g, die axis: 12:00.
 Obv.: BACTIP, bust of Tiridates r., draped, with diademed tiara showing five (or six) points on top.
 Rev.: BACI....ATP.., bust of queen (Cleopatra) r., draped and diademed. [fig. 11] (publication forthcoming).

C. Commagene

195A. Mithradates I (or II). ΆE 18 (5.65g; 12:00), dichalkon.
 Obv.: Head of Mithradates, beardless, r., wearing peaked satrapal bonnet.
 Rev.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟV. Nike r., wreath in outstretched r. hand, palm in l. In exergue: AP. Lindgren 1, 1880. Otherwise unpublished. [fig. 12]

195B. Arkathios, after ca. 80/70 BC, usurper or short-lived king of Commagene. ΆE 15 (3.09g; 12:00).
 Obv.: Head l. wearing satrapal bonnet (as on the coins of Mithradates I Callinicus, ACV 187-195).

Rev.: Nike standing r., r. hand raised holding (?); on l. upward: ΒΑΣΙΛΕΩΣ; on r., upward, ΑΡΚΑΘΙΟΣ. See also note under 26 above. Unpublished and known from two examples. [fig. 13]

235. A coin of Cyrus, not Armenia. See RPC I, 3916.

238-42 Have been redated to the 30's BC in RPC I, p. 572 (RPC 3848-50), according to K. Butcher's observation of the overstrikes, with the possible occasion being Mark Antony's siege of Samosata.

243. No photo in ACV; a photo is provided. [fig. 14]

There will certainly be more additions and corrections to the list of Armenian kings and their coins, and I welcome any criticism or dialogue prompted by the notes above.

CATALOGUE OF PLATE

1. Cappadocia. Ariarathes III. \varnothing 19mm. Private coll., Greece.
2. Arkathios countermark. \varnothing 17mm, 4.03 g., die axis 12:00. F.L.K.
3. Tigranes. \varnothing 18 mm, 5.11 g., die axis 12:00. T. Miller coll.
4. Artaxias II. \varnothing 22 mm, dichalkon, 8.57 g., die axis 12:00. F.L.K.
5. Artaxias II. \varnothing 17 mm, dichalkon, 4.93 g., die axis 12:00. F.L.K.
6. Tigranes V & Erato. \varnothing 19 mm, 6.35 g., die axis 11:00. F.L.K.
7. Aradus. Domitian. \varnothing 23 mm, 9.78 g., die axis 12:00. F.L.K.
8. Tigranes VI & queen. \varnothing 18 mm, 6.78 g., die axis 1:00. F.L.K.
9. Tigranes VI & queen. \varnothing 16 mm, 4.14 g., die axis 12:00. F.L.K.
10. Tiridates I (of Armenia) & Cleopatra. \varnothing 25 mm, 8.64 g., die axis 11:00. F.L.K.
11. Tiridates I (of Armenia) & Cleopatra. \varnothing 26 mm, 10.80 g., die axis 12:00. T. Miller coll.
12. Mithradates I or II of Commagene. \varnothing 18 mm, 5.65 g., die axis 12:00. Private coll., Greece.
13. Arkathios. \varnothing 15 mm, 3.09 g., die axis 12:00. F.L.K.
14. Samosata. \varnothing 15 mm, 3.39 g., die axis 1:00. F.L.K.

Abbreviations

ACV Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values*. Los Angeles: 1995.

Alram Michael Alram, *Nomina Propria Iranica in Nummis*. Materialgrundlagen zu den iranischen Personennamen auf antiken Münzen. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1986.

BMC Greek G. J. Hill, *Catalogue of Greek Coins in the British Museum. Phoenicia*. London, 1910.

CAA Paul Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia*. London, 1978.

CSC Paul Z. Bedoukian, "Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene." *ANS MN* 28 (1983).

ESM E. T. Newell, *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III*, New York, 1978.

Lindgren I H. C. Lindgren & Frank L. Kovacs, *Ancient Bronze Coinage of Asia Minor and the Levant*, San Mateo, 1985.

N.C. *Numismatic Chronicle*. Royal Numismatic Society, London. 1838-.

RPC I A. M. Burnett, et al. *Roman Provincial Coinage*, Volume I. London/Paris, 1992.

RPC II A. M. Burnett, et al. *Roman Provincial Coinage*, Volume II. London/Paris, 1999.

Sellwood D. Sellwood, *An Introduction to the Coinage of Parthia*. 2nd edition, London, 1980.

Simonetta Bono Simonetta, *The Coins of the Cappadocian Kings*. Fribourg, 1977.

SNG BM British Museum. *Sylloge Nummorum Graecorum*, Vol. IX, part 1: The Black Sea. London, 1993.



1



2



3



4



5



6



10



8



9



7



11



12



13



14



Frank L. Kovacs, Additions and Corrections

LETTERS AND E-MAILS TO THE EDITOR

Բայց Նամակ ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԵԱՆ Յարգելի Անդամներին

Հայ Դրամագիտական Հնկերակցութիւնը իր ստեղծուած օրուանից մինչև այսօր իր բազմակողմանի աշխատանքի շնորհն՝ հայ և օսմար մուսարականներին, հայ դրամագիտութիւնը ուստմանափողներին, համարողներին իմբ բերելով առեղծել է Հայ Դրամագիտութեան Գանձարան: Ընկերակցութեան երկու սփնդիր՝ Չ. Պոռկեանի և Ե. Ներսէսեանի կատարած գիտանետապօտական աշխատութիւնները ժամանակամիջոց աշխատավոր հայ դրամագիտութեան նիմքն են կազմում: Ընկերակցութեան հոգամիջոց հրատապակուած Յառուկ Հրատարակութիւնը մատենաշարի դրբերը, կանոնաւոր հրատապակուող Հայ Դրամագիտական Հանդեսը իր բարձր մասնագիտական մակարդակով հարատացնում են հայ դրամագիտութեան գրադարանը:

Ընկերակցութեան ստեղծուած օրուանից մինչև այսօր, այս ամբողջը ստեղծուած է յամատ, բրոտնական աշխատանքի շնորհն, որոց արդին նրան է Պր. Ե. Ներսէսեանի նորինեալ և հայրենակը, համեստ զեխապարի ծառապութեան Հայ Դրամագիտական Հնկերակցութիւնը բարձր գնահատելով Չ. Պոռկեանի գրութիւնները ժամանակին հաստեց Չ. Պոռկեանի յուշամեծագիտունը ի երափառիք նրա կատարած գիտական գրութիւններեանց:

Այսօր, յարգելի Ընկերակցութեան անդամներ, ժամանակն է մեր յարգանքը և երափառիքը յայստենքը Պր. Ե. Ներսէսեանին հասելով յուշամեծագիտոն, ի յարգանք իր գիտական և հասարակական գործունեութեան:

Ես մեղադիմի փորագործիւնը պետք եմ, այս մեղադիմինը ինչպէս նաև Չ. Պոռկեանի մեջացիունը «Իմ ժամանակակիցները, որոնց մասուր ևս ստեղծագրծական աշխատանքը նպաստել է հայ մշակույթի զարգացմանը» մեղադիմների շարքից է: Այս նպատակով ես նորիրում եմ բնագիրը Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեանը:

Խնդրում եմ Ձեզ, որ ընդառացէք և խրախումէք, որպէսի արժաբեայ յուշամեծագր իրականացրի:

Յարգանքներով՝
Յակոբ Իշխանեան

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅԻՆ ԽՄՐԱԳՐՈՒԹԵԱԸՆ- Մէծասպէս ապգուած և յուզուած եմ Պր. Ե. Ներսէսեանի համարէն ուղղուած մեր կազմակերպութեան անդամներուն:

1971-ին Հայ Դրամագիտական Հնկերակցութիւնը ինչնապեսուեցաւ, թէն սյն աստեն տարբեր անուան ներբն: 1975-ին կարիքը ցգացուեաւ ժմիմելու Հայ Դրամագիտական Հանդեսը: Հանդեսին երկու բացատիկ հաստրենքը, նորիրուած Հ. Կոմիտս Միսիգեանին և Դուրս Զարեհ Պոռկեանին, կը հանդիսանան այս պատքերապերթին կըս փասասակները: 1981-ին լոյս տեսա Յառուկ Հրատարակութիւն մատենաշարին Ա. հաստրով: Ցարդ հրատապուած են երեսուն հասոր Հանդեսէն ու տապը հասոր Յառուկ Հրատարակութիւն մատենաշարին Կառապուածը՝ մեծ աւանդ մըն է հայ դրամագիտութեան և յաջորդ մերունդ նամար Սակայն, տակաւին շատ գործ կայ կատարելիք:

Այդքան ասեն որ Ասպուած վիս կենացանի պահէ, Հայ Դրամագիտական Հնկերակցութիւնը պիտի գոյատն է յուսով եմ, որ մեր Հանդեսն ալ միշտ լոյս պիտի տէսնէ: Այսուածնեանին, ինքի չափ, մեր անդամներուն ալ վրայ պարտականութիւն կ'իշնայ կազմակերպութեան կենսունակ մնալու:

Եթէն

Open Letter ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

Dear Members,

Since its inception until today, the Armenian Numismatic Society, which has brought together Armenian and non-Armenian intellectuals, scholars of Armenian numismatics, and collectors to create an Armenian Numismatic Treasury.

P. Bedoukian and Y. Nercessian have been the two pillars of the Society and with their research and publications they have built the foundation for contemporary Armenian numismatic studies. The series of *Special Publications* and the *Armenian Numismatic Journal* published by the Society are significant contributions to the library of Armenian numismatic works.

From the founding of the Society, Mr. Yeghia Nercessian has served as a dedicated leader devoting his time and energy to building this worthy organization. In recognition of P. Bedoukian's contributions to the field of Armenian numismatics, the Society moved to produce a commemorative medal in honour of Dr. Bedoukian.

Today, dear members, the time has come for us to express our gratitude and recognize the scientific and public contributions as well as the hard work of Mr. Yeghia Nercessian. I had carved the medal honouring P. Bedoukian and I have now carved this medal of Y. Nercessian. These medals belong to the series titled, *My Contemporaries: Whose works and creations have promoted the development of an Armenian culture*. With this aim in mind, I will give the original to the Armenian Numismatic Society.

I hope that you will give your support for the production of the silver medal in honour of Y. Nercessian.

Sincerely,
Hagop Ishkhanian

EDITOR'S NOTE.- I am deeply touched with Mr. Hagop Ishkhanian's letter addressed to our Society's membership.

In 1971, the Armenian Numismatic Society was founded, then under a slightly different name. In 1975, the need to publish the *Armenian Numismatic Journal* was felt. The two commemorative editions of the *Journal*, dedicated to Fr. Clement Sibilian and Dr. Paul Z. Bedoukian, remain the twin crowning achievements of this periodical. In 1981, the first volume of the *Special Publication* series was printed. As of today, thirty volumes of the *Journal* and ten volumes of the *Special Publication* series have been printed. The work accomplished is a legacy for Armenian numismatics and future generations. Nevertheless, there is a tremendous amount of work to be done yet.

As long as the Good Lord is willing to keep me alive, the Armenian Numismatic Society will continue to survive, and I am hopeful that our *Journal* will continue to be published. However, as much as I am willing to work, a great responsibility falls on our membership to keep the organization vigorous.

YTN

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY
8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660, USA

SURVEY

When our paper on "Silver Coins of Tigranes II of Armenia" was published (ANJ, 2000, pp. 43-108, pls. 1-10) we received several letters indicating that it should be published as a book.

As of now, the Armenian Numismatic Society is in the red from our last two publications (SP9 and SP10) and financially is not in a position to publish any kind of book. The only way that can happen is if some financial infusion takes place.

However, we have been updating our work by adding new silver coins of Tigranes II to the work. In our opinion, additional coins and varieties should make the article more "valuable" as a reference document.

The ten 8½ x 11 inch-plates would convert to thirty-four 6 x 9 inch-plates. If we add to these the silver coins of the rest of the Artaxiad dynasty kings, that would change the plates to 38. The text pages are more than 160 pages (option 3), without index and bibliography.

There are several options in planning this future book.

1. Publish the original paper as is.
2. Publish only a paper on silver coins of Tigranes II and increase the number of plates to 48.
3. Publish the paper with additions increasing the number of Tigranes II plates to 44 and add the silver coins of the rest of the Artaxiad dynasty kings, increasing the plates to 48.

In our survey would like to find out which one is preferred by the membership of Armenian Numismatic Society. Please circle your choice. The survey tabulated data will be published.

My choice is (please circle one): 1 2 3

Comments.

Name _____

Address

Date: _____



Series I

Volume XXX, No. 4

December 2004

ՀԱՅ

ԴԻԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՅԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. XXX (2004) No. 4

A Letter to our Membership	89
Announcement	89
NERCESSIAN, Y. T. Additional Evidence on the Authenticity of Cilician Armenian Gold Coins	91
At \$400 an Ounce, Armenia Sells Its Gold Reserve	98
Books Have Reached Armenia	98
SARYAN, L. A. Some Information Concerning the Authenticity of the Armenian Gold Half Tahekan	99
AVANESSIAN, E. Letter from Tehran on Armenian Bank Notes	103
Armenian Numismatic Literature	106
Letters	107

ՀԱՅ ԴՐԱՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series I

Vol. XXX, No. 4

December 2004

A LETTER TO OUR MEMBERSHIP

Dear Friends:

Our president, Luther Eskijian, is ill and asked me to write this note.

With this issue we are including "Armenian Numismatic Journal Index to Volumes XVI to XXX (1990-2004)." It is 30 pages long and is provided free of charge to our members and subscribers. The printing (including photocopying machine repair) and mailing of this index is an added cost to the Society.

As hinted in the last issue of ANJ, the Society is in the red because of the printing expenses of *Special Publications* No. 9 and 10. Unfortunately, book sales are very slow. Fortunately, we do not have to worry about paying rent, salaries to our staff, and utilities. We do not even have to reimburse members who use their cars and gas to make trips to the post office and the bank, or for long distance telephone calls. All is freely donated.

However, we would like to ask our members to purchase our Armenian numismatic books, Bedoukian medals, and back issues of the *Armenian Numismatic Journal*. On all of these we are offering a 20% discount to our membership. Our supply of some back issues is very limited, but we do have a few complete sets, and ample inventory of many of numismatic books, including the revised edition of Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* which is a bargain for \$45.00, based on present publication cost.

God willing, with your generous support and donation, our Society will survive and fulfill its mission, publish *Armenian Numismatic Journal*, and spread knowledge on Armenian numismatics for many years to come.

YTN

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL, SERIES II

It was thirty years ago when the first issue of *Armenian Numismatic Journal (ANJ)* was published. Today, the *ANJ* is at a juncture where a painful decision must be made.

First, the *ANJ* is suffering from the lack of a wide number of contributing authors. Today, there are less young numismatists who have scholarly outlooks toward Armenian numismatics. Consequently, without hurting the feelings of our few contributing authors, we don't have sufficient articles presented for publication in our *Journal*.

Second, my holdings do not provide unpublished material which would be able to fill the pages of our *Journal* every quarter. After a period of thirty years, I think it is time to slow down and start *ANJ Series II*.

Third, we consider the cost of preparing (computer, software, laser printer), publishing, and shipping. In the past, as we have raised the yearly membership dues we lost members and the number of new members joining the Society is few. Today there may be more Armenian coin collectors than thirty years ago. However, for unknown reasons they have remained on the sidelines and chosen not to join the Armenian Numismatic Society.

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Ge-wen-ian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions US \$50.00 per year.

ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443

I do not advocate the idea of closing the *Journal*. That is not a good idea. For practical reasons, that would be the end of Armenian Numismatic Society as an international organization and it would be converted to a local coin club.

Therefore, I am proposing for the *Journal* to start a Second Series. In our case, the *Journal* will be issued whenever there are sufficient articles, without being restricted with the constraints of a three-month deadline. It is possible that we may publish one issue every three months and one volume per year, or if the articles delay, we may be forced to publish a volume irregularly, every few years. This will depend on the cooperation of our contributing authors.

The Society will continue to remain as a functional and international organization. The annual membership dues will remain the same, US \$35 and foreign \$45 per year. The subscription rates remain as they were in the past but on volume basis, \$50 per volume.

Y. T. Nercessian, Secretary and Editor

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ. Բ. ԾՐՋԱՆ

Երեսուն տարի առաջ եր, որ Հայ Դրամագիտական Համելէսի Ա. հասորը հրատարակուեցաւ, Հյիմա ՀԴՀ-ը հասած է հանգրուան մը, ուր ցաւալի որոշում մը պէտք է կայացուի:

Նախ, այսօր կան աւելի պակաս երիտասարդ դրամագէտներ, որոնք ակադեմական հայեացք մը ունենան դրամագիտութեան հանդէս: Հետևաբար, առանց Վշտուցնելու մեջի հետ աշխատակցող հնդինակները, ՀԴՀ-ը այսօր կը տառապի հնդինակներու հոյլի մը պակասէն և մեզի ընծայուած յոդուածները բարար չեն հասորի մը հրատարակուեան:

Երրորդ, իմ ունեցածներու զիս չեն արտօներ որ ընծայեմ անտիպ նիւթեր, լեցնելու մեր Համելէսի էջեր ամէն երեք ամիսն անգամ մը: Երեսուն տարի ետք, կարծեմ ժամանակը հասած է դանդաղելու և սկսելու ՀԴՀ-ի Բ. շրջանը:

Երրորդ, ՀԴՀ-ին պատրաստութեան (համակարգիչ, ծրագիր (software), տպիչ), տպագրութեան և առարկան ծախսերը: Անցեալ տարիներուն երբ տարեկան անդամասուրը բարձրացաւ, անդամակցութիւն նույնացաւ: Նոր անդամակցութիւնը շատ սակաւաթի է: Անկամած այսօր կան աւելի շատ հայ դրամահանաբերներ քան երեսուն տարի առաջ Սակայն անյայս պատճառներով անոնք Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան չեն անդամակցած:

Տեմ կարծեր որ լա գաղափար մըն է վերջնականօրէն գագրեցնել ՀԴՀ-ի հրատարակութիւնը: Գործնական պատճառներով այդ պիտի ըլլայ մեր ընկերակցութեան վերը իրեն միշակգային կամակերպութիւն մը և պիտի վերածովի դրամահանաբերու կըսափի մը:

Ուրեմն ես կ'առաջարկեմ, որ մեր Համելէս սկսի իր Բ. շրջանը, և հրատարակուի երբ բարար յօդուածներ հաւաքուին, առանց կաշկանդուելու երեք ամսուայ ժամկէնէն: Շատ հաւանական է, որ Համելէսն համար մը հրատարակուի իրարանշիւր երեք ամիսն անգամ մը և հասոր մը մէկ տարուան ընթացքին կամ երեք յօդուածները ուշանան, կրնանք հարկադրուիլ հասոր մը հրատարակելու քանի մը տարուան ընթացքին Այս կախեայ պիտի ըլլայ մեր ստացած յօդուածներու ու մեր աշխատակից հնդինակներու աշակցութենէն:

Ընկերակցութիւնը պիտի շարուանէկ գոյատակ իրեն կազմակերպութիւն մը: անդամասուրը պիտի մնայ նոյնը, \$35 իրարանշիր տարուան համար և \$45 օստար երկիրներու համար: Բաժանորդաբորութեան սակերծ պիտի ման նոյնը, սակայն վճարումը պիտի ըլլայ հասորի մը համար, այսինքն \$50 իրարանշիր հասորի համար:

Ե. Թ. Ներսէսեան, Աստենադպիր ու Խմբագիր

DONATIONS (general)

(Period ending 30 September 2004)

Eskijian, L.....	\$100.00	Garabedian, M-L. (postage stamps).....	\$12.48
Ishkhanian H. 23 auction catalogues donated to be shipped to Armenia, Erevanl Museum			
Mkrtschian, H. (SNS II Fund).....	\$50.00	Schott, D. F.....	\$15.00
Setian, Ch.....	\$50.00		

ADDITIONAL EVIDENCE ON THE AUTHENTICITY OF CILICIAN ARMENIAN GOLD COINS

Y. T. NERCESSIAN

Serious questions have been raised concerning the authenticity of Cilician Armenian gold coins. In the past, some evidence supporting the authenticity of these coins has accumulated. The results of various examinations of the British Museum, as well as those of Paul Balog, Paul Z. Bedoukian, Gustave Schlumberger, the author's personal examination, etc, have been published.¹

Fr. Clement Sibilian, Dr. Paul Z. Bedoukian, and this writer have suggested that these gold pieces were struck as commemorative coins to mark important events, or to be presented as royal gifts, rather than as issues placed in circulation for commercial purposes similar to silver coins.

One would think that a commemorative gold coin would be in the possession of an individual of very important position, or be preserved in a building similar to a royal palace, treasury, catholicosate, or museum.

On May 18, 1268, Antioch was captured and sacked by the Mamluks.² The southern flank of Cilicia was exposed and no longer insulated against the Egyptian Mamluk attacks which lasted more than a century. During all these invasions the population of Armenian cities were put to the sword and many of them were carried to Egypt as slaves. Cities were pillaged and wealth transported to Egypt as war booty; institutions housing precious objects or wealth were prime targets for looting, robbery, and war booty to be transported to Egypt.

First, let us review all the battles and invasions of Cilicia by the Mamluks³ before we demonstrate that the gold coins of Levon I (1198-1219) went to Egypt as war booty.

¹ Y. T. Nercessian, "Inventory of Cilician Armenian Gold Coins," *Armenian Numismatic Studies*, (Los Angeles, 2000), pp. 207-223, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIII (June 1997), No. 2, pp. 25-36.

² Paul Z. Bedoukian, "Cilician Armenia and Crusader Antioch," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 170-200, especially the chronology table on p. 198, reprinted from *Handes Amsorya*, Vol. CI (1987), pp. 815-832; "Coinage of Tripoli (XIth-XIIIth Century)," *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 210-231, especially the section on the fall of Antioch, reprinted from *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXXXIV (1988), pp. 107-127.

³ Mamluk translated from Arabic means owned or possessed. In Egypt the Mamluks were a body of soldiers recruited from slaves and kidnapped children converted to Muhammadanism who had great political power and ruled Egypt from 1250-1517. For a summarized history of the Mamluks consult Paul Balog, "A Brief Survey of Mamluk History," *The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria* (New York, 1964), pp. 5-11. On p. 11, Balog includes a brief bibliography on the history of the Mamluks; also see Mustafa M. Ziada, "The Mamluk Sultans to 1293," *A History of the Crusades*, editor K. M. Setton, Vol. II (Philadelphia, 1962), pp. 735-758.

MAMLUK INVASIONS OF CILICIAN ARMENIA (1266-1375)

Hetoum I (1226-1270)

Baybars I (1260-1277), the Mamluk sultan of Egypt, attacked Cilician Armenia in August 1266. King Hetoum was out of the country, and his two sons, Levon and T'oros, raised an army to meet the enemy. The latter was killed on the battlefield and prince Levon was taken prisoner by the Mamluks (August 24, 1266). The Mamluks devastated the country, burned the cathedral in capital city of Sis, and looted the treasury. Hetoum finally obtained peace on very harsh terms. Levon was released under the terms of the treaty.⁴

Levon II (1270-1289)

In 1274, Baybars, again attacked Cilicia without pretext. The Mamluks occupied Mamistra (Missis) and its people were put to the sword. According to Armenian historians, Sis, the capital and site of the principal royal mint, resisted valiantly and never surrendered completely.⁵ When the city of Tarsus was taken, the royal palace and the cathedral of St. Sophia were burned down, the treasury was looted, fifteen thousand people were killed, and ten thousand were carried to Egypt as prisoners or slaves. The port of Ayas was captured without resistance and the entire population, Frank and Armenian, was killed.

The Mongols, under Mangou-Timour at the head of a 50,000 man army, moved to face the Mamluks on the plain of Homs, Syria, in 1281. Faithful to the terms of an Armeno-Mongol alliance, Levon joined the battle with 25,000 men against the Mamluks. The allies suffered a crushing defeat and the Mamluks again entered Cilicia. Levon had no choice but to come to terms with the Mamluks on June 6, 1285 and sign a very humiliating peace treaty.⁶

Hetoum II (1289-1293, 1295-1296, 1299-1305), T'oros (1293-1295), Smpad (1296-1298), Gosdantin I (1298-1299), Levon III (1301-1307)

Levon II's five sons, Hetoum, T'oros, Smpad, Gosdantin, and Oshin occupied the Armenian throne. Hetoum II succeeded Levon II. His three intermittent reigns were beset with internal and external strife.

In the spring of 1292, al-Ashraf Salah al-Din Khalil (1290-1293), the Mamluk sultan of Egypt, marched on Hromkla, the see of Armenian Church. The citadel resisted for thirty-three days. Many of the monks were killed and Catholicos Stephen IV was carried, into captivity in Egypt. Precious relics and church treasures were looted and carried to Egypt.

In May 1293, the Mamluks again approached Cilicia. Hetoum II negotiated for peace and was forced to cede numerous fortresses in the eastern part of his country. The Mamluks

⁴ V. M. Kurkjian, *A History of Armenia* (New York, 1964), pp. 246-247; Jacques de Morgan, *The History of the Armenian People* (Boston, 1965), pp. 236-237; Sirarpie Der Nercessian, "The Kingdom of Cilician Armenia," *A History of the Crusades*, editor K. M. Setton, Vol. II (Philadelphia, 1962), p. 654; Ani Atamian Bourountian, "Cilician Armenia," *The Armenian People*, editor R. G. Hovannessian, Vol. I, (New York, 1997), p. 286; *History of the Armenian People*, Vol. III (Yerevan, 1976), pp. 708-714 (in Armenian); Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* [CCA] (New York, 1962; Danbury, CT, 1979), pp. 11-12; Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV] (Los Angeles, 1995), pp. 123-124.

⁵ de Morgan, p. 238.

⁶ al-Makrizi, *Histoire des sultans Mamlouks de l'Egypte*, trans. by Quatremère (Paris, 1837-1845), Vol. II, pp. i, 201-212; Victor Langlois, *Le Trésor des Chartes d'Arménie, ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupénians* (Venice, 1863), pp. 217-231.

released some of the prisoners taken from Hromkla, together with church holy vessels and relics that had been carried to Egypt as war booty.

In 1298, during the reign of al-Manṣūr Ḥusām al-Dīn Lājīn (1296-1299),⁷ the Mamluks, taking advantage of Armenian confusion, again invaded Cilicia and occupied eleven fortresses. The conquerors remained in possession until the arrival of the Mongols, the allies of the Armenians.

In December of 1299, Hetoum II with 5,000 troops helped the Mongol Ilkhanid general Ghazan in the Syrian campaign, and defeated the Mamluks near Homs. Hetoum was able to re-occupy the fortress of Til-Hamdoun and the fortresses that Gosdantin I lost. However, Ghazan departed to Tataristan in central Asia shortly after, and Egyptians re-occupied Syria. A second campaign was waged in 1301, and in a third campaign in April 1303, the Mongol and Armenian armies were decimated near Damascus. In 1304 the Mongols were converted to Islam. Once bitter enemies, the Arabs and Mongols now were allies and the Armenian people would suffer much more.

Oshin (1308-1320)

The Mamluk sultan al-Nasir al-Din Muhammad (1293-1294, 1299-1309, 1310-1341), with 20,000 Egyptian troops and in alliance with the Turks of Iconium, invaded Cilician Armenia and advanced as far as Sis. They then entered Ayas without opposition. In September 1320, Oshin Baille with his brother Constable Gosdantin, attacked and surrounded the enemy in Ayas. The enemy left behind thousands of dead and the rest were driven out of Cilicia.⁸

Levon IV (1320-1342)

In 1322, al-Nasir al-Din Muhammad formed an alliance of Mamluks, Tartars, and Turkoman tribes. They attacked Cilicia and forced Levon to sign a peace treaty for a period of fifteen years. The Armenians paid an annual tribute of 1,200,000 takvorins plus half of the income from the port of Ayas, and ceded all lands east of the Jihun River. Cilician Armenian silver coins paid as war indemnity were overstruck by the Mamluks and placed in circulation as legal tender Mamluk coins.⁹

In 1331 al-Nasir again invaded Cilicia, destroyed many cities and villages, and carried with him slaves and war booty.¹⁰

Gosdantin III (1344-1363)

During the reign of Gosdantin III, the seaport of Ayas had fallen in the hands of Mamluks. Gosdantin's position was unenviable and the situation was getting worse daily. With the help of Dieudonné de Gozon, Grand Master of Rhodes, the port of Ayas was retrieved by Armenia in 1347, but lost permanently the following year.

In 1355 the Mamluks again invaded Cilicia. They occupied the cities of Tarsus and Adana and returned to Syria with a large amount of booty.

⁷ *History of the Armenian People*, Vol. III, p. 763.

⁸ Kurkjian, pp. 254-255; de Morgan, pp. 246-247; Bournoutian, p. 288; Bedoukian, CCA, pp. 15-16; Nercessian, ACV, p. 155; Y. T. Nercessian, "Angel on Oshin Coronation Trams," *Armenian Numismatic Studies*, pp. 399-407, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIII (March 1997), No. 1, pp. 13-18.

⁹ Y. T. Nercessian, "Cilician Armenian Coins Overstruck in Arabic," *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVIII (March 2002), No. 1, pp. 3-24, pl. 1.

¹⁰ Kurkjian, pp. 255-257; de Morgan, pp. 247-250; Bournoutian, p. 288; Bedoukian, CCA, pp. 16-17; Nercessian, ACV, p. 158.

In 1360, the Mamluk sultan Malik al-Nasir Nasir al-Din Hasan (1347-1351, 1354-1361) invaded Cilicia and carried away an immense quantity of booty. Bedoukian notes that when the Mamluks captured Tarsus in 1360, they made use of the mint by striking Muslim coins with the name of Tarsus.¹¹

Levon V (1374-1375)

A combined army of Turks and Egyptians moved against Sis. During this period al-Ashraf Nasir al-Din Sha'ban II (1363-1377) was the ruler of Egypt. More than 30,000 enemy troops surrounded the citadel of Sis and Levon was wounded. Receiving a letter of safe conduct from the Egyptian commander, Levon surrendered on April 14, 1375, after reigning less than eight months. Thus ended the Cilician Armenian medieval government, lasting 295 years, longer than any other Crusader government.

ANALYSIS OF HISTORICAL EVENTS

Baybars's aim was very clear, the elimination of the Crusader dominions on the eastern coast of Mediterranean Sea. Cilician Armenia, as a Christian state, was considered an extension of the Crusades. In 1268, Antioch fell to Baybars. In a letter addressed to Bohemond IV, prince of Antioch and count of Tripoli, Baybars wrote,

"We took Antioch by the sword, on the fourth day of Ramazan, in the fourth hour of Saturday. ... If only you had seen your knights being trampled under the hoofs of horses, the plunder of your palaces, the weighing and distribution of your treasure, the purchase of your women and their sale, four for one dinar, if only you had witnessed the demolition of your churches, the smashing of your crosses, your richly bound Gospels put up for auction under the sun, the tombs of your nobility destroyed, your Holy of Holies trodden upon by Muslims, the bishops, priests, and deacons immolated upon the altars, men of wealth reduced to misery and royal princes taken into captivity—if only you had seen your halls given up to the flames, your dead cast into fire (and thus doomed hereafter to eternal fire), the churches of Paul and Gozma in ruins and rubble, then you would have cried, 'I wish that God had turned me to dust!' No one has survived to tell you all these things; I, therefore give you the news."¹²

It took around one hundred years and at least ten invasions for his successors to complete what Baybars had started. When Sis fell to the hands of Egyptian Mamluks, there were celebrations in Cairo for three days. When they were finished, there were no Christian or Crusader kingdoms and principalities left on the eastern coast of the Mediterranean Sea.

During an invasion when they were successful, they killed, destroyed, plundered, looted, and carried war booty and slaves to Egypt. In the words of Arab historian al-Makrizi,

"On the third day of the month Schâban 673 [February 1, 1275] the Sultan [Biybars] set out from the Mountain Castle for Syria and entered Damascus, whence he came out again leading his army and Arab auxiliaries... The

¹¹ P. Z. Bedoukian, "Medieval Armenian Coins," *Selected Numismatic Studies* (Los Angeles, 1981), p. 243.

¹² Vahan M. Kurkjian, pp. 246-247, footnote †.

Khāzindar [treasurer] and the Emirs in an overland raid took the city of Macica [Mamistra or Missis] by surprise and slaughtered all its people. They brought with them on mules a quantity of boats taken apart, for the purpose of crossing the Djeyhan River and the Nahr-Aswab [the Black River], but these were not needed. The Sultan at the head of his army joined the two Emirs after crossing the Nahr-Aswab. The army overcame the numerous difficulties encountered on the way and obtained possession of the mountains, where they gathered an enormous amount of booty in the way of oxen, buffaloes, and sheep. The Sultan entered Sis in battle array, and there observed the solemn feast. Then he gave the city over to pillage, and destroyed the palace of Takafour [king], its summer-houses, and gardens. A detachment which he sent to the gorge of Rûm [Taurus Gates] came back with Tartar prisoners including very many women and children. The monarch fetched three hundred horses and mules from Tarsus. Troops sent to the coast captured a number of ships, the crews were slain. Other bodies of soldiers raided the mountains in all directions and massacred or captured the foe, taking quantities of loot. One detachment set out for Aias and finding that city undefended sacked and burned it, killing great numbers. About two thousand of its inhabitants had taken refuge in boats which were, however, lost out at sea. The amount of plunder was beyond computation.”¹³

The above quotation is very eloquent. it shows very vividly that anything of value and which could be moved was carried to Egypt. And this was done for a period of a hundred years. Coins struck in gold and silver could not have been an exception. In fact, Vartan the Historian writes that in one of the underground houses they found 600,000 gold coins.¹⁴ The Mamluks would not have cared if the coins were issued by Armenian kings or by some European rulers.

In the collection of Mekhitarist Congregation in Vienna there are two Armenian gold coins. One of them is two-lion Levon I gold tahekan and the other, Hetoum-Levon. According to information kindly provided by Fr. Sekoulian, conveyed to him orally by the senior monks of the Vienna Monastery, both of their gold coins were received from Egypt in 1850s.¹⁵

Since the publication of author's paper on Armenian gold coins, additional information was discovered on Levon I two-lion half tahekan purchased by L. A. Adams.¹⁶ In a letter dated November 17, 1995, addressed to Classical Numismatic Group and signed by Bernhard Schulte of Münzen und Medaillen, Basel, Switzerland, it was revealed that this gold piece came from a hoard discovered in 1988 in the Near East, possibly in Egypt or from Mamluk lands. Because of secrecy involved with recently discovered numismatic hoards, the precise location of unearthing of this hoard remains unknown.

Furthermore, according to detailed information provided by Bernhard Schulte with the above noted letter, his hoard included another Armenian gold half tahekan (2.22 grams) struck with the same pair of dies as the Adams coin. The hoard contained 116 gold coins. The other gold coins of the “Bernhard Schulte Hoard” are attributed to the following rulers.

¹³ al-Makrizi, *Histoire des sultans Mamlouks de l'Egypte*, trans. by Quatremère (Paris, 1837-1845), Vol. I, Part 2, p. 123, reprinted from J. de Morgan, pp. 238-239.

¹⁴ Vardan the Historian, *Universal History* (Venice, 1862), p. 162 (in Armenian).

¹⁵ Nercessian, “Inventory of Cilician Armenian Gold Coins.”

¹⁶ I would like to express my thanks to Mr. Bernhard Schulte for answering my questions very patiently and L. A. Adams for giving permission to use his name and providing a photocopy of the letter.

Florence, florins of the period 1252-1303
Venice: 1 ducato of Giovanni Dandolo, 1280-1281
5 ducatos of Pietro Gradenigo, 1289-1311
Messina: 1 ducato of Federico d'Aragon, 1296-1337
Seljuqs of Rum: dinars of A.H. 673, 676, and 682 = A.D. 1283
Rest of the hoard: dinars of the Mamluks, latest struck in Cairo, A.H. 697 = A.D. 1297

Mr. Schulte closes his letter from Basel, November 17th, 1995, with a paragraph,

"This information should be fixed to the coin, because it is very important. So I agree, if you give this information to the buyer, if there is one, as I hope."

In another letter addressed to the author and dated from Basel, June 25th, 1999, Mr. Schulte writes for his hoard that

"... In December 1988 I have bought a hoard of 116 gold coins most probably found in Egypt and containing 17 Italian, 1 Armenian and 98 Islamic coins. The seller told me, that there was a second Armenian piece of the same appearance and weight, but he wanted to keep it as a souvenir, but he sold it later on to Frank Sternberg. At that time I made a complete list of all the coins. Because most of the pieces can be dated exactly, the terminus post quem for the deposition of the hoard is A.D. 1298, as you can see from the enclosed list. To know these facts is very important in more than one point of view. First, these two pieces are the only Armenian gold coins of which we know a provenance for sure and there can be no doubts at all about their authenticity. Second, these two pieces are in mint condition and from the same pair of dies, ... The weight of our coin is 2.22g.
..."¹⁷

These Armenian gold coins can be given to a king named Levon who ruled prior to 1298. They have to be either King Levon I (1198-1219) or King Levon II (1270-1289). If the Armenian gold tahekan were struck for circulation similar to silver trams, based on this hoard, one would be inclined to give them to Levon II. However, that was not the case. Since the Armenian gold coins were probably struck to commemorate or mark certain events and also the design corresponds to the coin design of King Levon I, this writer's humble opinion is that these pair of gold coins can be assigned only to King Levon I.

The provenance of Vienna Mekhitarist gold pieces is Egypt (Mamluk lands). The provenance of Levon I two-lion 2 gold half tahekan is Egypt (Mamluk lands). It seems extremely likely that the Armenian gold coins were carried to Egypt by the Mamluks as war booty. The hoard was buried on Mamluk territory with Mamluk gold dinars dating as late as 697 A.H./A.D. 1297. It can only be surmised that it was hidden in the earth no later than a few years of the Mamluk dinar striking, that is, 1298 or 1299. This speculated date could correspond with the reign of Godstantin I. The date of hiding the treasure is very important and in that respect dated coins do not keep secrets from us. To a numismatist the provenance is very meaningful, it removes the shroud of mystery from the dark pages of history. It should

¹⁷ Private communication addressed to the author.

not be surprising if “new” Armenian coin discoveries are made in Egypt, as was the case of an extremely scarce tram of King Gosdantin I auctioned in the Slocum collection.¹⁸

When it is considered that both gold coins traveled from the Mamluk lands to Vienna, and that the Mamluk lands are the provenance for both very rare gold half tahekans and a very scarce silver tram of King Gosdantin I, a numismatist can only conclude that the Armenian gold coins were taken to Egypt as a war booty and they are authentic Armenian gold coins struck during the regnal period of the king to whom they are attributed.¹⁹

ՅԱՒԻԵԼԵԱԼ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԻ ԿԻԼԻԿԻՈՑ ՀԱՅՈՑ
ՈՍԿԵԴՐԱՄՆԵՐՈՒ ՎԱՅԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒԵՐՁ

[Ամփոփում]

Հուրդ Հարցումներ ստեղծուած են Կիլիկիոյ Հայոց ոսկեդրամներու վաւերականութեան մասին Անցեալին ոսկեդրամներու վաւերականութեան վերաբերեալ որոյ ապացոյցներ հաւաքուած են Ստորագրեալ տեղեկազրեց քննութեանց արդիւքները կատարուած դրամագիւմասնակէսներու կողմէ: Այս շարքին կը պատկանին Դոկտ. Փոլ Բալող, Դոկտ. Ջարեհ Պոտոկեան, Բրիտանական Թանգարան, Կուստում Շլումբերժէ, հեղինակինլին անձնական քննութիւնը և այլն:

Հայր Կղեմէս Սիսիլիան, Դոկտ. Ջարեհ Պատուկեան և սոյն յօրուածին հեղինակը եղակացուցին թէ «այս ոսկեդրամները կոխուած են իրան յուշադրամները, գրուագուած՝ յիշատակելու որոշ դէպք մը կամ թագաւորին կողմէ ընծայուելիք յուշանուէր մը եղած են քան՝ թողարկուած արծաթ դրամներու նման շրջանառութեան կամ ալ վաճառականական ձեռնարկներու համար, այն ժամանակ բոլորն ալ կը պատշաճին Կիլիկիոյ Հայաստանի դրամագիւմութեան կառուցին»:

Անձ մը կը մղուի ենթադրելու, թէ ոսկեայ յուշադրամ մը պէտք է ըլլայ սեփականութիւն չափացան բարձր են եղակի պաշտօն ունեցող անձի մը կամ ալ պիտի պահպանուի յատուկ չէնքի մը մէջ նման արքայական պալատի, գանձարանի, կաթողիկոսարանի կամ ալ թանգարանի: Ուրեմն երբ երկիր մը կը գուառուի թշնամի բանակի մը կողմէ նման չէնք մը պիտի ըլլայ առաջին թիրախներէն մին կողոպտափ համար:

Եղիպատոսի Մամլուք Սուլթան Ա-ին յետոյ, յաջորդ հարիւր տարուան ընթացքին, Կիլիկիոյ Հայաստանը նուազագոյնս տասը անզամ յարձակման ենթակուած է: Իւրաքանչիւր ներիութման ընթացքին հայ պալատները, գանձատունները, գրամահատարանները, և այլ վարկիր կողոպտուած են ամբողջովին: Վարդան Վարդապետը կը կը զրէ, թէ զետնափոր տուններէն մէկուն մէջ 600,000 ոսկեդրամ գտած ու կողոպտած են: Նման կողոպտուի մը ըն-

¹⁸ Sotheby's, Auction; *The John J. Slocum Collection of Coins of the Crusades* (London, March 6 and 7, 1997), pp. 59-66, No. 530. Based on the archives of collector Slocum, the auction cataloguer notes that the coin was “purchased in Cairo, 1963.” Y. T. Nercessian, “An Unpublished Tram of King Gosdantin I (1298-1299),” *Armenian Numismatic Studies* (Los Angeles, 2000), pp. 365-368, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXIV (September 1998), No. 3, pp. 35-37.

¹⁹ There are Levon I two-lion counterfeit gold pieces and all known examples were struck with the same dies. Recognizing the dies helps to protect collectors. For additional information see Y. T. Nercessian, “Counterfeit Armenian Coin Detection,” ACV, pp. 176-190, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XVIII (June 1992), No. 2, pp. 27-32.

Թացքին Մամլուք զինուորները խտրութիւն պիտի չընէին հայ կամ օտար արծաթեայ և ոսկեայ դրամներուն միջն:

Վիեննայի Միհիթարեան Միհրանութեան զոյզ ոսկերուն սկզբնաղբիւրն է Եգիպտոսը (Մամլուք հողերը): Հեռն Ա թագաւորի ոսկեայ կէս դահեկաններուն սկզբնաղբիւրը նմանապէս եղած է Եգիպտոսը (Մամլուք հողերը): Կոստանդին Ա թագաւորի հազուագիւտ արծաթեայ դրամի մը սկզբնաղբիւրն է Գահիբէն: Հեղինակը շատ հաւասական կը նկատէ, թէ այս չափազանց հազուագիւտ դրամները Մամլուքներու կողմէ տարրուած են իրեւ պատերազմական աւար Դրամագիւտը հաւանարար Մամլուք հողամասին մէջ թազուած էր միատեղ Մամլուք ոսկեայ դինարներու, որոց ամենասուշը թուազրուած է Հ. 697/1297 թ.թ. Դրամագիւտ մը միայն կընայ ենթագրել, թէ գանձին պահուիլ կասարուած է Մամլուք դինարին հատանումէն մէկ կամ երկու տարի ետք, համապատասխան Կոստանդին Ա թագաւորի գահակառութեան շրջանին Դրամագիւտի մը համար գանձին պահուելուն թուականը կարեւը է: Դրամագիւտի մը մէջի թուազրուած դրամները այս ուղղութեամբ անզատնապահ են: Նմանապէս դրամագիւտի մը համար գանձին սկզբնաղբիւրը շատ իմաստալից է: Գանձին թուազրուած դրամներն ու սկզբնաղբիւրը միատեղ կը վերցնեն գաղտնապահութեան շլարչը պատմութեան մութ էլերոն վրայէն:

Երբ նկատի առնուի թէ երկու ոսկեայ դրամները Մամլուքներու երկրէն ճամբրոգեցին վիճնա, երկու ոսկեայ կէս դահեկաններու սկզբնաղբիւրն է նմանապէս Մամլուքներու երկրը, ինչպէս նաև Հազուագիւտ արծաթեայ դրամի մը համար, ստորագրեալը կ'եղակացնէ, թէ այս հայ ոսկեղբանները մի միայն կընան վաւերական ըլլալը

Ե. Թ. Ներսէսեան

AT \$400 AN OUNCE, ARMENIA SELLS ITS GOLD RESERVE

Armenia has sold its gold reserve, and the Armenian Central Bank no longer will accumulate gold, Tigran Sarkissian, the bank chief, announced at a press conference here. Sarkissian said the nation's gold reserve of 1.4 tons was sold when gold prices reached \$400 an ounce. The resulting profit, he said, was, \$5.5 million.

"Gold is considered a means of accumulating wealth. At the same time, holding gold offers very little profit," Sarkissian said. He also explained the drop in the value of the US dollar with respect to the Armenian drachma [dram] as a result of a sharp rise in Armenia's gross national product and a consequent increase in demand for drachmas. He also noted last year's sharp rise in transfers from abroad to a total of approximately \$450 million.

The dollar has fallen 5.3% against the drachma [dram] in the past 12 months, according to Rosbalt.

The Armenian Observer, Vol. XXXIII (Wed., May 12, 2004), No. 23, p. 1

BOOKS HAVE REACHED ARMENIA

With May 15, 2004 e-mail we learned that the books have reached Yerevan. Ծոսապում եւ Զեկ տեղեկացնել, որ գրքերն ապահով տեղ են հասել, 5 տուփ երեկ ստացանք ու բնեցինք թանգարան: Ծնորհակալութիւն Ծուսով փոստային նամակ կ'ուղարկեմ Ձեզ:

Ruben Vardanyan, Yerevan

SOME INFORMATION CONFIRMING THE AUTHENTICITY OF THE ARMENIAN GOLD HALF TAHEKAN

L. A. SARYAN, Ph.D.

Thanks to the pioneering and painstaking efforts of a handful of scholars, notably the late Dr. Paul Z. Bedoukian, the structure of Cilician Armenian numismatics has been erected and revealed to numismatic science. Nevertheless, specialists and collectors continue to be tantalized by new discoveries, indicating very obviously that although we know much, there is still much more to be learned and understood in this fascinating field.

Two of the most remarkable Cilician Armenian coins in existence today came to light only in the past decade or so, after Bedoukian had substantially completed his studies. One of these is a totally unexpected, heretofore unknown, yet unquestionably genuine silver double-tram of King Gosdantin I (1298-1299 AD), published recently in *American Journal of Numismatics*.¹ The second is the gold two-lion half tahekan attributed to Levon I (1198-1219) which has appeared occasionally in numismatic literature over the past decade.²

Because of the extreme rarity of Armenian gold pieces in general, and the fact that, especially since the 1950's, numerous forgeries of Cilician Armenian gold coins³ have been distributed to unsuspecting collectors, the authenticity of all medieval Armenian gold pieces has sometimes been called into question. This may merely be a case of tarring good and bad with the same brush, although as has been shown previously there are good reasons to believe that many of the known gold pieces are genuine coins from the Armenian medieval kingdom.⁴

In 1989, Jack Guevrekian, a collector and advanced specialist, obtained a gold half tahekan resembling the two-lion trams attributed to Levon I. Jack's comprehensive knowledge of Armenian coinages made it possible for him to immediately recognize this jewel for what it is. In 1995, this same coin was placed for sale at auction and entered the Adams collection in California. While he owned this coin, Jack contacted knowledgeable experts in medieval numismatics in order to gather evidence to support its authenticity.

In May of 1992, he was able to secure a detailed written evaluation of this coin from David Michael Metcalf of Oxford University's Ashmolean Musuem in England. Metcalf is regarded as one of the world's foremost authorities on medieval coinage and has examined Cilician Armenian coins in detail. A few years ago, Jack generously made Metcalf's letter available to me, with instructions to have it published at an opportune moment. On April 26, 2004, in a telephone conversation, I once again secured Jack's permission to publish this letter, which is reproduced in its entirety below.

¹ L. A. Saryan, "An Unpublished Silver Double Tram of Gosdantin I (1298-1299), King of Cilician Armenia," *American Journal of Numismatics*, Vol. 12, (2000), pp. 195-204, plate 26.

² Classical Numismatic Group, Inc., *Auction 36* (Lancaster, PA, 1995), p. 67, No. 714; Y. T. Nercessian, "Inventory of Cilician Armenian Gold Coins," *Armenian Numismatic Studies* (Los Angeles, 2000), esp. pp. 214 and 219.

³ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia* (Danbury, CT, 1979), p. 75, 101-102, 226.

⁴ Bedoukian, pp. 68-74; Nercessian, pp. 213-215.

Metcalf's handwritten letter is charmingly personal for this technological age. It is analytic, dispassionate, and yet wonderfully specific; it speaks very eloquently for itself and hardly requires any annotation or comment. It confirms his belief in the authenticity of the coin he examined, and as such is an important contribution to Armenian numismatic study. I offer it here for the contemplation of Armenian specialists, as a reminder that exceptional discoveries are still possible in the field of Armenian numismatics.⁵

UNIVERSITY OF OXFORD
Heberden Coin Room
11 May 1992

Dear Mr. Guevrekian:

Each day two more things arrive on my desk and one gets dealt with - until the pending pile overbalances or spontaneously combusts... However, you found a skilful way to get to head of the queue, so, with many apologies for being so remiss, to which I ruefully admit, here are some comments on your gold coin.

It seems clear enough that the coin is struck, and as there is no prototype anyway, I see no occasion to worry over that anyway. The general quality and style of the die-cutting strike me as persuasive, and I like the weakly-appearing footstool, as a sign of authenticity.† On the other hand the treatment of the face, beard, crown, and pendilia is not very similar to what is found on the trams, and not very convincing. The lions' heads strike me as being in exactly the right style. I like the lettering, too. The fact that one of the king's feet is turned sideways is a good feature.

Now a question. Why should this coin be attributed to Levon II? Levon I seems to me to be a natural attribution - especially if the other 16 are all false!

If gold coins were produced in only minute quantities for special purposes such as royal almsgiving or gifts to a monastery, something like that, the fact that no others have survived is explicable. In the late Anglo-Saxon series we have just 2 or 3 specimens in gold, the authenticity of which is not doubted.

So, I would give your coin provisionally a clean bill of health, on the grounds that if it is a modern forgery it is an extremely clever one.

I don't see what you could do, hopefully to consolidate that verdict, other than find a scientist with very high-grade equipment at his disposal, able to measure trace-elements and establish whether the gold is ancient. That would be a strong point in the coin's favour, but you need the skills to measure down to one part per million, for it to be worth-while. (I don't have access to anything suitable. Perhaps the Cyclotron at Orleans, via Cécile Morrisson.)

I hope these comments are of some use. Once again, apologies for sitting on the task for so long.

With kind regards, also from Mrs. Metcalf,
Yours ever, Michael Metcalf

⁵ I wish to take this opportunity to express my gratitude to Mr. Jack Guevrekian, who entrusted me to carry out this task, and to thank him for his kindnesses over the years that have encouraged me in the pursuit of Armenian numismatic studies.

UNIVERSITY OF OXFORD

Heberden Coin Room

Ashmolean Museum, Oxford OX1 2PH

Telephone: Oxford (0865) 278058

11 May 1992

Dear Mr Guerrockian,

Each day two more things arrive on my desk and one gets dealt with — until the pending pile overbalances or spontaneously combusts... However, you found a skilful way to get to the head of the queue, so, with many apologies for being so remiss, to which I ruefully admit, here are some comments on your gold coin.

It seems clear enough that the coin is struck, and as there is no prototype anyway, I see no occasion to worry over that anyway. The general quality and style of the die-cutting strike me as persuasive, and I like the weakly-appearing footstool, as a sign of authenticity. On the other hand the treatment of the face, beard, crown, and pendilia ~~are~~ is not very similar to what is found on the triams, and not very convincing. The lions' heads strike me as being in exactly the right style. I like the lettering, too. The fact that one of the king's feet is turned sideways is a good feature.

Now a question. Why should this coin be attributed to Levon II? Levon I seems to me to be a natural attribution — especially if the other 16 are all false!

If gold coins were produced in only minute quantities for special purposes such as royal almsgiving or gifts to a monastery, something like that, the fact that no others have survived is explicable. In the late Anglo-Saxon Seiwer we have just 2 or 3 specimens in gold, the authenticity of which is not doubted.

So, I would give your coin provisionally a clean bill of health, on the grounds that if it is a modern forgery it is an extremely clever one.

I don't see what you could do, hopefully to consolidate that verdict, other than find a scientist with very high-grade equipment at his disposal, able to measure trace-elements and establish whether the gold is ancient. That would be a strong point in the coin's favour, but you need the skills to measure down to one part per million, for it to be worth-while. (I don't have access to anything suitable. Perhaps the Cyclotron at Orleans, via Cécile Morrison.)

I hope these comments are of some use. Once again, apologies for sitting on the task for so long.

With kind regards, also from Mrs Melioly,

Yours ever, Michael Melioly

LETTER FROM TEHRAN ON ARMENIAN BANK NOTES

Dear Sir,

Through a very good friend in the U. S. I was very fortunate to receive a copy of your most valuable publication, the *Bank Notes of Armenia*, a very complete and useful reference book for people like me who are interested in collecting ancient items, which in my case is old coins and bank notes.

The book is of great value to me since it gives me a very valid source of information on old Armenian bank notes. I possess a considerable collection of old bank notes and continue to be a very avid and eager collector. The information I have acquired from studying your book has been a great help and benefit to me. I have worked on this subject in my spare time for many years, I have specially dedicated my time in studying and collecting as much information as I can about Armenian bank notes. In addition to bank notes I have a good collection of coins belonging to Tigran the Great, the Cilician and Arsacian [Arsacid] dynasties of Armenia, etc.

I have tried to pass in my knowledge to the public by arranging several exhibitions and lectures for many interested collectors, both Armenian and Iranian, in Tehran. I have succeeded in interesting many young people in this subject, and have given them all the knowledge and information I have gathered. In this regard I am very much indebted to your book of the *Bank Notes of Armenia* for the most extensive knowledge your work offers. My greatest desire in life is to become, one day, a simple member of your great family of world-famous collectors.

While studying your book I noted some of the bank notes in my collection do not appear in your book. I would be glad to send you photographs of these bank notes for your evaluation. If you find them genuine, possibly you would like to include them in your next book.

I would also like to mention that during these years I have also collected quite a number of old Persian coins bearing the portraits of 27 different Arsacian [Arsacid] and Parthian kings of Persia as well as a complete collection of Iranian bank notes, both past and current. If interested I would be glad to place the necessary pictures and information at your disposal.

I look forward to hearing from you at your convenience, and beg to remain,

Very truly yours,
E. Avanessian,
Tehran, Iran

Value in Rubles	Serial	No.	Size in mm	Watermarked	Signature	Plate
1918						
1			57x77			
3			64x88			
3			62x85			
5	ЕЕ	0487	112x74			
5	ЕИ	0471	114x74			
10	ВК	0886	120x78			
10	ВД	0889	137x75			
50	БЖ	0509	137x88			
50	БЖ	0564	137x89			
100	ВГ	0903	156x101			
100	ВЕ	0903	155x100			
250	ЗГ	5063	164x102			
1919						
50	Ա.	860678	126x81		58	
50	Ա.	853683	126x81		58	
50	Ա.	777709	126x81		58	
50	Ա.	777710	126x81		58	
50	Ա.	775062	126x81		58	
50	Ա.	775063	126x81		58	
50	Ա.	775064	126x81		58	
50	Ա.	775064	126x81		58	
50	Ա.	775066	126x81		58	
50	Ա.	775067	126x81		58	
50	Ա.	853687	126x81		58	
50	Ա.	853688	126x81		58	
50	Ա.	855898	126x81		58	
50	Ա.	855899	125x81		58	
100	Ա.	573961	139x89		63	
100	Ա.	573963	139x89		63	
100	Ա.	573964	139x89		63	
100	Ա.	507047	138x87		63	
100	Ա.	573950	139x88		63	
100	Ա.	573951	139x88		63	
100	Ա.	654841	138x88		63	
100	Ա.	654842	138x88		63	
100	Ա.	391540	139x88		63	
100	Ա.	350809	138x88		63	
250	Ա.	037851	160x95		69	
250	Ա.	308871	160x95		69	
250	Ա.	308827	160x95		69	
250	Ա.	308828	160x95		69	
250	Ա.	547267	160x95		69	
250	Ա.	568403	159x95		69	

Letter from Tehran on Armenian Bank Notes

Value in Rubles	Serial	No.	Size in mm	Watermarked	Signature	Plate
1919-1920						
5	P 15	N. 110	106x61		S	33
10	30	N. 068	108x65		S	33
25	H 13	N. 106	104x64		S	—
25	H 10	N. 100	107x64		S	—
50	T 1	N. 100	107x65		S	33
100	C 15	N. 110	107x66		S	33
100	C 16	N. 112	109x66		S	33
50	Д 32	N. 044	175x104		S	90
250	Г 123	N. 0228	173x101		S	33
500	А 120	N. 0220	175x103		S	101
500	А 72	N. 0124	176x101		S	41
1000	B 4	N. 0056	175x103		S	91
5000	K 18	N. 026	178x100		S	32
5000	K 15	N. 020	178x101		S	87
5000	K 15	N. 020	177x102		S	62
5000	K 13	N. 016	173x102		S	90
5000	K 12	N. 014	173x100		S	111
10000	Φ 17	N. 024	176x103		S	71
10000	Φ 11	N. 012	175x103		S	33
1923						
1000	A	00001	170x101	✓		122
10000	A	01051	169x99			128
25000	A	01014	171x102			129
50000	A	05010	167x102			131
100000	A	06062	166x97	✓		133
100000	A	06079	165x99	✓		133
250000	A	14038	165x97	✓		135
250000	A	03091	162x96			135
500000	Б	08129	167x100	✓		137
500000	A	02015	168x98			137
500000	A	02066	166x98			137
1000000	A	10069	166x96	✓		139
1000000	Б	10101	168x98	✓		139
10000000	A	01043	168x98			161

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

21 ARMENIAN OBSERVER. At \$400 an Ounce, Armenia Sells Its Gold Reserve. *Armenian Observer*, Vol. XXXIII (12 May 2004), No. 23, p. 1,

Tigran Sarkissian, the Armenian Central Bank chief, has announced that Armenia has sold its 1.4 ton gold reserve and no longer will accumulate gold. YTN

Տիգրան Սարգսյան, Հայաստանի Կեդրոնական Դրամատան տնօրինը, յայտարարած է, թէ Հայաստան ծախսած է իր 1.4 թոն ոսկի պահեստը և յետ այսու ոսկի պիտի չի կուտակէ: ԵԹՆ

22 ASBAREZ. Armenian Dram Hits Three-Year High Against US Dollar. *Asbarez*, Vol. 96 (Thursday, 29 April 2004 and Wednesday 5 May 2004), Nos. 12,208 and 12,212, p. 10 and 6, respectively, illus.

The Armenian dram has gained against the US dollar, registering its highest rate since Oct. 2000, 549/dollar.

Հայկական դրամը աճած է ամերիկեան տողարին դիմաց, արձանագրելով իր բարձրագոյնը Հոկտեմբեր 2000-էն ի վեր, 549 դրամ իւրաքանչիւր տողարին ԵԹՆ

23 ESKIJIAN, Luther. Armenian Numismatic Society Publications . *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXX (March 2004), No. 1, insert; *Armenian Observer*, Vol. XXXIII (14 January 2004), No. 8, p. 5; Armenian Numismatic Society (ANS) Achieves Another Milestone. *Nor Gyank*, Vol. XXVI (15 January 2004), No. 5, p. 20; Second Volume of Bedoukian's Legacy Published. *Armenian Reporter Int'l* (17 January 2004), p. 6.

In a newspaper announcement it is noted that Armenian numismatic books are available to the public at a fair prices. YTN

Թերթերուն տրուած յայտարարութեամբ մը յիշուած է թէ հայ դրամագիտական գիրքեր մատելի են հանրութեան նպաստաւոր գիներով: ԵԹՆ

24 METCALF, D. M. Byzantine, Islamic, and Crusader Coins from Saranda Kolones, Paphos, by D. M. Metcalf. *Numismatic Chronicle*, Vol. 163 (2003), pp. 205-226.

Excavations in the debris of the Crusader castle of Saranda Kolones, Cyprus, yielded 135 coins. Coin No. 133, under the heading of foreign coins, is a copper tank, 6.85 grams, given to King Levon I (1199-1219) of Cilician Armenia. The earliest coin belongs to Anastasius I (491-518) of Byzantine Empire, a small module follis, and the latest, James II Lusignan (1460-1473) of Cyprus, a copper sixain. YTN

Սարանդա Կոլոնէս, Կիպրոսի խաչակիր բերդի մը աւելակներէն պեղուած են 135 կոտոր դրամ: Թիւ 133-ը, դասարորուած օտար դրամներու շարքին մէջ, 6.85 դրամ պղնձեայ զանգ մըն է արուած Կիլիկեան Հայաստանի Աւոն Ա թագաւորին (1199-1219): Ամենէն կանուի թուազրուածը կը պատկանի բիւրակնական կամրութեան Անաստասիոս Ա կայսրին (491-518), փոքր ֆոլիս մը: ամենէն ուշը՝ Կիպրոսի Թակոր Բ Լուսինեանին (1460-1473), պղնձեայ սիրսէյս մը: ԵԹՆ

25 NOYAN TAPAN. Hayastanum dramanengut'ian dëbk'eré nuazum en [Counterfeiting occurrences are decreasing in Armenia] - Հայաստանում դրամանենգութեան դէպքելը նուազում էն. *Nor Gyank*, Vol. XXVI (18 march 2004), No. 14, p. 16. In Armenian.

The discovery of counterfeit bank notes has decreased in Armenia. The 500 dram note (by amateurs) and 5000 dram note (by professionals) have been the main targets of forgery. Metallic coin counterfeiting has not been noticed since it would cost more to manufacture a forged coin than its face value. YTN

Հայաստանի մէջ նուազած են կեղծ թղթադրամներու յայտնաբերումը: Դրամանենգութեան գլխաւոր թիւախները եղած են 500 դրամ թղթադրամը (անփորձներու կողմէ) և 5000 դրամ թղթադրամը («պղոփեսիրանալ»ներու կողմէ): Սենագարամներու կեղծերը չեն նշմարուած, քանի որ կեղծման ծախսները աւելի պիտի ըլլան քան թէ անոնց անուանական արժէքը: ԵԹՆ

LETTERS AND E-MAILS TO THE EDITOR

Frank has noticed a minor typo in his article. If there is still time for you to correct it, that would be appreciated: Near the end of the article, in the comment to 195B the years for Arkathios should be 80/79 BC, not 80/70 BC. (He cited it correctly in the comment to 26.) If it is too late or difficult, no problem. Thanks,

Renee Frank L. Kovacs

I received today the parcel containing two latest issues of the ANJ. They make good reading, Thank you. I see that you have a new volume of Bedoukian's studies. How much would that cost, with shipping to the UK? Are there any other recent publications of the Society that we should have bought? It must be 4-5 years since we topped up on your monographs.

Mark Blackburn, Cambridge

I realized recently that I never thanked you for the offprints of your article on the Kinet Armenian coins. Please accept my apologies for the lateness of this response. I look forward to our continued collaboration.

Scott Redford

During the first weekend in April, I mounted three numismatic exhibits at the Milwaukee South Shore Coin Club annual coin show on the topics of the Armenian Genocide, Karabagh Numismatics, and the Armenian Embassy in Canada. On April 24 (appropriately), it was announced that my display "Commemorative Medals of the Armenian Genocide" was recognized as "Best in Show." During the first week of May, I placed the Genocide and Karabagh exhibits on display at the Central States Numismatic Society annual show in Milwaukee, along with a new display on the 2004 Wisconsin Commemorative Quarter. The Genocide display received a third place award in the very competitive "Medals and Tokens" category, and the Wisconsin Quarter display received a second place award. The list of winners of the CSNS show was printed in the May 25, 2004 issue of *Numismatic News*.

Levon Saryan

I received the September 2004 issue of ANJ. Thank you. I always find the contents of the Journal interesting to read and study. I congratulate you and all contributors for doing such an excellent job. I noticed that the postage on the envelope is \$1.29. I am sure you agree with me that it's a lot. So I discussed my concern with a postal officer and inquired how much it would cost to mail first class, let's say, the same issue to 120 U.S. addresses. Why 120? Because I see #139 next to my name. So 120 would be a ball-park figure. For non-profit organizations such as ANS he estimated the total first class mailing cost to be around \$35 which amounts to less than \$0.30 per envelope. He used PS Form 3602-N, Section D7 for his calculations. I am sure you have investigated this question, nevertheless I thought you might be interested in my findings. Another observation, not a criticism, *kahv litzee*, is that in previous years we used to get nice looking commemoratives on the envelopes; lately, the shift has been to 'generic' uninteresting definitives. Everything gets noticed. Wish you continued success publishing the ANJ.

Noubar Tcheurekdjian

Editor's note: Thank you for your e-mail and your concern regarding our financial problems. The last membership number we assigned this year is 255. If a member dies or resigns his number remains dormant. It is not reassigned to a new member. The US circulation of our Journal is less than one hundred. Some years ago we inquired with the post office and at that time we were told that the minimum is one hundred copies to be mailed out. As you said it would go out as first class but if went to the wrong address it would not come back as regular "first class" mail. If you think the US domestic mail is bad, to foreign countries, multiply each ounce by 80 cents. The September issue airmailing cost to foreign countries was \$4. The December issue will cost a lot more since it will include 30-page index for the last fifteen volumes. You are correct, we can remedy the postage stamp situation and use commemorative stamps, as long as we can find self adhesive stamps.

YTN

In response to your solicitation for feedback on a new book in the latest issue, here are some thoughts. First, many new varieties have been discovered and documented since the printing of CAA & ACV. Second, as you would probably agree, and as demonstrated, in part, by some of Frank Kovacs' observations in his article in the latest *Armenian Numismatic Journal* (and others), some of the previous attributions have been revised. It would therefore appear that there is indeed a need for an updated corpus of Artaxiad coins. As for the book you are proposing, taking into account the obvious difficulties you mention in financing a

new printing when the prior ones are consistently "in the red", my first reaction is to make it have as much appeal as possible. While before all else a valuable reference tool, it should have as broad an appeal as possible in order to maximize its sales. Ideally, I would strongly suggest expanding this new book to include the bronze coinage of the Artaxiads also. However, you seem to be just as strongly opposed to that option, which I assume you base on the amount of work it would understandably represent to you. Based on all of this, in the absence of a fully expanded new corpus, which would represent the most value to potential book buyers, I would suggest that you should seriously consider following your "option 3". This should give your new book the highest chance of successful sales.

Jirair Christianian

Editor's note: People need to keep in mind that the material to be presented in this proposed book (ANJ September 2004 "Survey") would be a die study, not a typological corpus. Copper coins of the Artaxiad dynasty of Armenia, in general, make a very poor subject for a die study. In some cases it is even difficult to ascertain exactly "what design" is on the coin leave alone a die study. The supply of published CAA and ACV books has not been exhausted yet to warrant new typological studies.

There are several OPTIONS in planning this future book.

1. Publish the original paper as is.
2. Publish only a paper on silver coins of Tigranes II and increase the number of plates to 48.
3. Publish the paper with additions increasing the number of Tigranes II plates to 44 and add the silver coins of the rest of the Artaxiad dynasty kings, increasing the plates to 48.

Below are some thoughts which might give a better idea about the advantages and disadvantages of options 1, 2, and 3.

OPTION 1 is ruled out since it would present many fewer coins than what are known presently. Publishing in book format does not have much advantage over the original article except for "repackaging" as a book.

OPTION 2 Advantages.

1. Dedicated strictly to Tigranes II silver coins
2. 48 pls. only to Tigranes II silvers, therefore 28 extra dies of tetradrachms (4 pls.) will be illus.
3. Shorter text (34 pages or around one signature), may be a few dollars cheaper per book
4. Most collectors would be pleased since most of them have Tigranes II silvers only, and will never be able to own silver coins belonging to the rest of the Artaxiad kings, all of which are very rare.
5. The dies of coins of Tigranes II missed (knowingly and unknowingly) from the book could be considered a very small percentage.

OPTION 2 Disadvantages.

1. Will not include the rest of the Artaxiad kings, hence it would be considered less complete in presenting the silver coinage of the Artaxiad dynasty of Armenia.
2. For this reason it could have less general appeal to numismatic scholars.

OPTION 3 Advantages.

1. Will include the rest of the Artaxiad kings who struck silver coins. It would be considered more "complete" for the silver coinage of the Artaxiad dynasty of Armenia.
2. It would have a wider appeal to numismatic scholars and serious numismatists than average collectors.

OPTION 3 Disadvantages.

1. In 2004 R. Vardanyan was to publish a specialized book on the coins of Artavasdes II. Therefore, there may not be a need to include Artavasdes II silver coins in the book. A numismatic scholar would be content with it.
2. It will be "less complete" in data and photograph presentation because some museums seem to be indifferent and are reluctant to give data and photographs; data and photographs are required on four of the Artavasdes II drachms (4 out of 14, a big percentage) to make the presentation of known drachms more complete. Not all museums participate.
3. By allocating 44 pls. to Tigranes II silver coins, 28 less dies of coins will be illus.
4. Since it will have 34 pages of extra text the price per book will be a few dollars more.
5. Most collectors do not own any later Artaxiad pieces because of the paucity of specimens. Therefore, in a die study they might be indifferent to the rest of the Artaxiad ruler silver coins. (In a typological study they may think differently.)
6. Most coins belonging to the latter Artaxiad kings have poor photographs. Illustrating them for some numismatists would be considered only "better than nothing."